4
2015
(140)

НАД БУГОМ І НАРВОЮ

Cena 6,00 zł
(VAT=5%)

PL ISSN 1230-2759 Nr indeksu 367214

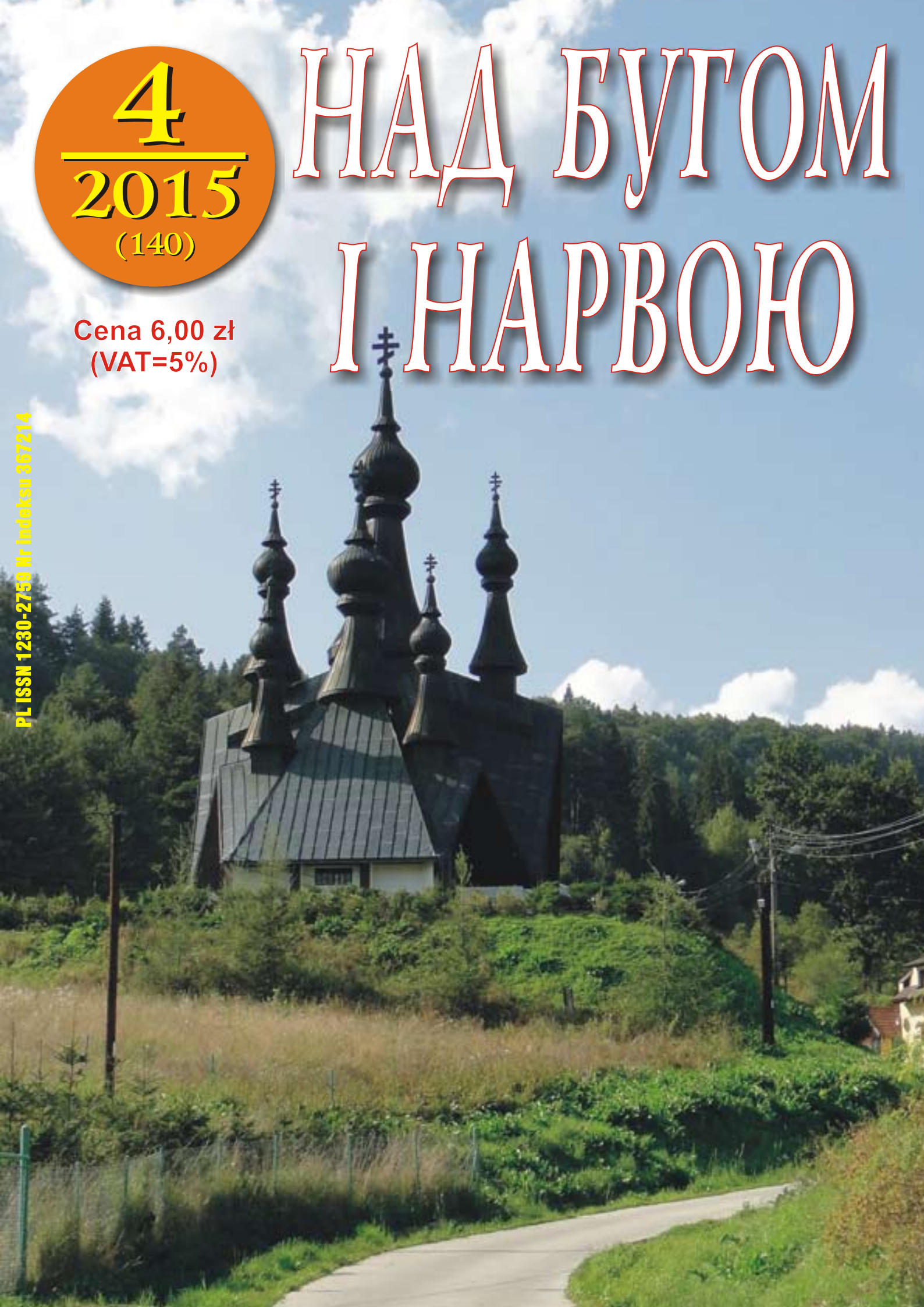

НАД БУГОМ І НАРВОЮ ✶ NAD BUHOM I NARWOJU

№ 4 (140) Липень – Серпень 2015 ✶ Nr 4 (140) Lipiec – Sierpień 2015

nadbuhom.pl e-mail: nadbuhom@nadbuhom.pl ul. Ogrodowa 13, skr. poczt. 77, 17-100 Bielsk Podlaski, tel. (+48)502565547

ЗМІСТ ✶ SPIS TREŚCI

Ю. Гаврилюк, *Лінія святого Володимира* 2
С. Савчук, *Нам дощ не страшний – купальське свято на Бахматах* 3
Л. Лабович, *Черговий рік з українською мовою за нами!* 6
JH, *Zupełnie nowe wieści o starym Chełmie, a właściwie – Chołmie* 7
М. Корнилович, *Біженська трагедія Холмщини й Підляшшя* 9
о. М. Бендза, *Люди увійшли у воду Дніпра... Охрестилася вся Русь* 16
Mniejszość, która rośnie w siłę... Rozmowa z dr. A Nikitorowiczem 19
M. Roszczenko, *Nieco refleksji i faktów o czasach II wojny światowej* 23
L. Łabowicz, *Dialekty podlaskie na tle kształtowania się języka ukraińskiego (Morfologia, cz. III. Zaimek)* 25
(юг), *Читання наших предків* 29
В. Дмитріюк, *Дорогами війни й миру. Війна 1914 – 1918 р.* 32
Ju. Hawryluk, *Pod sztandarem Wojska Zaporoskiego*, cz.2 34
Л. Купчинська, *Художник А. Пилиховський. Сторінки біографії* 39
A. Kulgawczuk, *Schemat myślenia* 43
І. Киризюк, *З циклу «Шансон Бескиду»* 45
Л. Лабович, *З хроніки подій на Підляшші* 46
K. Kościewicz, *Kupalskie wianki na Bachmatach* 48

НАША ОБКЛАДИНКА

Церква у Криниці, присвячена Хрестителеві Русі Святому Володимирові Великому, яку місцеві лемки збудували у 1983-1996 роках. Саме тут відбулися православні урочистості, присвячені 1000-літтю упокоєння Рівноапостольного князя. З Володимирового Хрещення, протягом XVI-XIX ст. століть виросли й інші церкви поміж Лемківщиною і Підляшшям: в Мілейчичах (пов. Сім'ятичі) і Кленовниці-Великій (пов. Біла-Підляська) – стор. II; Лежахові (пов. Ярослав) і Гребенному (пов. Томашів-Люблинський) – стор. III; в Радружі (пов. Любачів) – стор. IV. Фото Ю. Гаврилюка.

Український часопис Підляшшя „Над Бугом і Нарвою"

Видавець: Союз українців Підляшшя
ul. Ogrodowa 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 85-730-25-23
www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Зреалізовано завдяки дотації Міністра адміністрації і цифризації.

Редакція: Андрій Давидюк, Юрій Гаврилюк (головний редактор), Юстина Гапонюк, Іван Киризюк, Христина Костевич, Людмила Лабович, Кароліна Хмур. **Співпрацівники редакції:** Ігор Вереміюк, Микола Рощенко, Славомир Савчук, Леокадія Саєвич, Мирослав Степанюк, Єлизавета Томчук, Олена Чабан.

Не всі думки висловлені на сторінках нашого часопису віддзеркалюють погляди редакції. Не замовлених матеріалів не повертаємо. Редакція залишає за собою право редагувати, скорочувати тексти та змінювати заголовки. За зміст поміщених реклам та оголошень редакція не відповідає.

Річна передплата на території Польщі коштує 50,00 зл. Річна передплата з-за кордону – рівновартість 35 доларів США (звичайною поштою) або 50 доларів США (летунською поштою). Банк. рахунок видавця: Związek Ukraińców Podlasia, Bank Pekao S.A., nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.

Ukraińskie pismo Podlasia „Nad Buhom i Narwoju"

Wydawca: Związek Ukraińców Podlasia
ul. Ogrodowa 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 85-730-25-23
www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Administracji i Cyfryzacji.

Redakcja: Andrzej Dawidziuk, Justyna Haponiuk, Jurij Hawryluk (Jerzy Gawryluk – redaktor naczelny), Jan Kiryziuk, Krystyna Kościewicz, Ludmiła Łabowicz, Karolina Chmur. **Współpracownicy redakcji:** Helena Czaban, Mikołaj Roszczenko, Leokadia Sajewicz, Sławomir Sawczuk, Mirosław Stepaniuk, Elżbieta Tomczuk, Ihor Weremijuk.

Nie wszystkie opinie wyrażone na łamach naszego czasopisma wyrażają poglądy redakcji. Materiałów nie zamówionych redakcja nie zwraca i zastrzega sobie prawo ich redagowania, skracania oraz zmiany tytułów. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść zamieszczonych reklam i ogłoszeń.

Roczna prenumerata krajowa kosztuje 50.00 zł (w przypadku prenumeraty za okres krótszy ilość numerów należy pomnożyć przez 8.50 zł). Roczna prenumerata zagraniczna – równowartość 35 USD (poczta zwykła) lub 50 USD (poczta lotnicza). Rachunek bankowy: Związek Ukraińców Podlasia, Bank Pekao S.A., nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.

Druk: Andare. Studio Grafiki i Reklamy, ul. Senatorska 40/91, 00-95 Warszawa. Nakład: 1600 egz.

Вона, звісно, умовна, але виведена з реальних фактів. Можна її малювати на карті, щоб показати «як далеко церкви стоять і українська мова лунає» (або хоч колись лунала), завдяки чому в межах сучасної Польщі і Словаччини маємо «багатство пограниччя» (його елементом є як кількасот церков, в тому числі 8 дерев'яних храмів з Лемківщини і Надсяння записаних на Список світової спадщини ЮНЕСКО, так і наш часопис - вибачте нескромність). Можна також потрактувати її як вектор, що перед більш як тисячоліттям визначив напрямки історичного розвитку українського етнокультурного простору та зумовив тривкість і живучість ідеї незалежної державності з центром у Києві. Але яке б ми значення їй не надавали - лінія святого Володимира в нашому житті постійно присутня...

Лінія святого Володимира

Кожного року, 28 липня (отже 15 липня за юліанським календарем) українці молитвою вшановують пам'ять київського князя Володимира, якого Церква визнає святим і Рівноапостольним. Поточного року вшанування пам'яті «князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Руси-України», як окреслений він в указі українського Президента, відбулося особливо урочисто, адже саме минає тисяча років від його упокоєння. В межах Польщі знаком пошани для Хрестителя Русі став передусім пам'ятник, встановлений у Гданську та урочисто відкритий і освячений 23 травня.

Рівноапостольний князь, якого ім'я в літописах записане дуже «по-пудляському» – Володимѣръ (букву «ѣ» первісно читали як дифтонг «іᵉ», який над Бугом і Нарвою зберігся до сьогодні), визначив не лише напрямок історичного розвитку державності з центром у Києві, але також наше місце у її історії. Саме ж Володимир Святославич на початку 980-их років «сходив» зі своєю збройною дружиною наші надсянські та надбужанські сторони, включаючи їх у межі Руської землі. Незабаром після цих подій відбулося хрещення самого князя і киян, відтак почався процес поширення християнської віри та культури, носієм якої було духівництво. У цій справі велику заслугу мав особливо син Володимира, Ярослав Мудрий, адже за словами літописця, саме при ньому «стала віра християнська плодитися в Русі і розширятися, і чорноризці стали множитися, і монастирі почали з'являтися». (Варто тут процитувати ще й метафоричний вислів: «Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей Ярослав засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє»).

Закінчення на 15 стор.

Пам'ятник Св. Володимирові у Гданську. Фото А. Степан

Ніякі метеорологічні перепони не змогли зупинити народного гуляння «На Івана, на Купала» в Дубичах Церковних. 18 липня над водосховищем «Бахмати» на заході, який влаштували Союз українців Підляшшя та Гмінний осередок культури, спорту і рекреації в Дубичах Церковних, гуляло кілька тисяч осіб.

Нам дощ не страшний – купальське свято на Бахматах

Прогноз від початку не був найкращим. По радіо та в Інтернеті лунала звістка про те, що сонце та спеку, яка товаришувала нам в останніх днях, саме у вечір, коли відбудеться захід під відкритим небом на «Бахматах», може замінити дощ. Може це спричинилося до цього, що на початку свята не було так багато людей, як у минулих роках. «На Івана, на Купала», традиційно, почав купальський хоровод, якого учасники – колективи, що брали участь у концерті – пройшли над берегом водосховища до сцени. Ще раніше відкрито «Купальський ярмарок» – кермеш рукоділля, на якому виставлялись народні умільці з Польщі та України. Можна було тут придбати, зокрема, українські вишиванки, які стають щораз більш «стильним» одягом серед підляської молоді, а також жіночі прикраси і кераміку волинських майстрів.

«На Івана, на Купала» це велелюдне свято, яке вимагає від організаторів доброї підготовки.

– *Це захід, який потребує мабуть найбільше зусиль і праці* – говорить голова Союзу українців Підляшшя д-р Андрій Артем'юк. – *Побіч Фестивалю української культури «Підляська осінь» це, можна сказати – наш центральний захід, з огляду на масштаб, тому що приїжджає тут багато людей. Намагаємось, щоб використати це для підтримки і розвитку культурної спадщини, традиції, не лише купальської, яка, по правді, вже не існує, але є це нагода до презентації нашої, української культури на Підляшші, хоча очевидно запрошуємо гостей з України та Білорусі. Єднаємося в цьому культурному просторі.*

Ще довго перед тим, як зі сцени купальського свята пролунали перші пісні, дівчата з різних колективів, а також деякі з глядацького боку, почали виплітати з трав, зілля та квітів віночки. Серед них були учасниці фольклорного ансамблю «Добрина» з Білостока.

– *Уже навіть не рахую, котрий раз я на Купалі* – говорить Олександра Іванюк, яка співає в цьому колективі – *Перший раз приїхала ще будучи в початковій школі в Черемсі, де виступала в колективі «Гілочка». Ми сьогодні підготувались до нашого виступу – дівчата сплели віночки. Дощ може пошкодив виступам на сцені, але з другого боку, наші віночки стали від нього більш живі. Очевидно, будуть вони плавати – так як у минулому, так і в цьому році, пустимо їх на воду.*

Крім дівчат у вишитих сорочках і з віночками на головах, біля сцени можна було побачити стрибаючих «козаків» в шароварах, котрі робили розтяжку та гімнастичні впра-

ви. Це підляшук Ілля Сидорук, який пропагує бойовий гопак у Польщі та Ігор Михалевич – представник Світової федерації бойового гопака, які в рамках «На Івана, на Купала» провели майстер-класи і представили свої здібності на сцені, презентуючи «козацькі ігри». Чи бойове козацьке мистецтво можна ідейно єднати з купальським обрядом?

– *У принципі можна* – відповідає тренер Ігор Михалевич – *Колись, коли хлопці зустрічались з дівчатами, показували свою майстерність, змагалися між собою, танцювали гопака, а тут також можна знайти якусь паралель. Є хлопці, є дівчата, пускають вінки і хлопці стрибають до води, а також через вогнища. Є також танці, а танець-гопак це в давнину була така підготовка – хлопчик вивчав певну систему рухів і було це входження у доросле життя, а також наука бою.*

Коли тільки почався концерт, на небі над водосховищем з'явилися чорні хмари та повіяв сильний вітер. Зливний дощ та буря перервали виступи на майже півтори години. Здавалося, що публіка вже не вернеться, але, як не дивно, коли погода втихомирилась, під сценою знов з'явилися сотні людей. А на сцені можна було почути та побачити фольклорні, естрадні та танцювальні ансамблі з Підляшшя, також і гостей з-за кордону. Серед них з Рівненщини, яка, можна сказати, є у культурному плані нашим регіоном-побратимом.

– *В нас у місті також проводимо традиційне свято Купала* – говорить Катерина Зубрицька з колективу «Серпанок» з Корця – *Воно в нас проходить 7 липня. Приблизно проводиться воно подібно як і тут. Збирається кілька тисяч людей. Запрошуємо колективи, як з нашої, так і з інших областей. Щорічно приїжджають колективи з Польщі. В нас є також цікаві обряди. Подібно як у вас, обов'язковим елементом є пускання вінків на воду, вогнище, як очищення; круглі віночки, як символ сонця та чистоти. Це на святі обов'язкове. Також у нас є такий обряд, як «Купало». Саме коло того «Купала» хлопці та дівчата водять хороводи, співають купальські пісні. Між хлопцями та дівчатами йдуть такі «дражнилки». Маємо теж такий цікавий персонаж, як Водяник з русалками. Водяник приходить, кропить водицею, очищає людей і разом із богинею Зільною дає дозвіл на святкування.*

Крім пісень можна було в Дубичах побачити також танці у виконанні молодіжного ансамблю «Радість» з Борисполя, що біля Києва.

– *Танцюємо передовсім танці Центральної України* – говорить керівник колективу Ірина Хижа, – *з нашого регіону, але маємо також і поліські, і закарпатські, і буковинські танці. Ми давно планували опрацювати танець на купальську тему, а саме коли нас запросили тут, на це свято, ми зробили танець з віночками, так що можна сказати – це прем'єра.*

Крім концертно-розважальної частини, організатори заходу підготували також дві виставки присвячені сотим роковинам трагічної події 1915 р. – «біженства»: «Незвичайна історія звичайних людей», яку підготував Біловезький національний заповідник та «Біженство 1915, Спільна історія», що її організатором є Фонд імені князя Костянтина Острозького.

Купала в Дубичах стала брендом гміни, як і Союзу українців Підляшшя. На цей захід прибувають не лише мешканці довколишніх гмін та повітів, голосно про неї також в інших регіонах і не диво, що прибувають на неї українці з інших частин Польщі та з-за кордону.

– *Я перший раз тут на Купалі в Дубичах Церковних* – говорить Адам Цалка з Круклянок на Мазурах. – *Кілька разів збирався сюди приїхати, але не довелось, а в цьому році вдалося і я тут з вами. Дуже гарна імпреза, хотя на початку аура була нецікава, але тепер все є гаразд – супер ансамблі, рівень дуже високий.*

Пан Адам співорганізує подібну імпрезу в себе, в Круклянках. Як говорить – круклянська Купала відбувається вже від 20 літ. Колись це був великий захід, але зараз, з уваги на обмежені фінанси та ситуацію в Україні, імпреза є менша і проводиться біля місцевого будинку культури.

А фінальною частиною дубицької ночі «На Івана, на Купала» був обряд пускання вінків на воду «Бахматів», по які не побоялись стрибати молоді хлопці. Були також сучасні вогні-феєрверки, а все закінчив нічний фольк-рок концерт з відомим колективом «Горпина» та гуртом «Країна» з Ольштина, а також «Крамбабулею» з Познаня.

Славомир САВЧУК
Польське Радіо Білосток
Фото Ю. Гаврилюка

Zadanie „Na Iwana, na Kupała" zostało zrealizowane przez Związek Ukraińców Podlasia dzięki dotacji Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji RP.

Черговий рік з українською мовою за нами!

Закінчився 2014/2015 навчальний рік. На Підляшші він був доволі успішним, коли йдеться про навчання української мови як рідної.

Загалом у Підляському воєводстві заняття велися у дев'ятьох пунктах у трьох місцевостях регіону: у Дитячому садку № 9 «Лісова поляна» в Більську, в українських класах на рівні початкової школи та гімназії Комплексу шкіл ім. А. Міцкевича в Більську, на рівні початкової школи та гімназії Шкільно-дошкільного комплексу в Черемсі, також у початковій школі та гімназії Комплексу громадських шкіл ім. св. Кирила і Методія в Білостоці. Окрім того заняття проходили в пополудневих групах – у міжшкільному пункті навчання при Публічній гімназії № 2 у Білостоці, в якій української мови вчилися учні початкової школи, гімназії та ліцею, а також у міжсадковій групі при Самоврядному інтеграційному садку № 26 у Білостоці. Загалом заняття рідної української мови обняли майже 400 дітей, з чого в Білостоці – коло 50-ти дітей, подібну кількість – в Черемсі, та приблизно 300 учнів у Більську. То більше, ніж у попередніх роках. Для прикладу, у 2013/2014 навчальному році української мови як рідної в пунктах навчання української мови вчилося 372 дітей і молоді.

Кінець шкільного року це різні ініціативи з участю дітей і молоді, які вчаться української мови. У Більську чи не головною із них є Воєводський декламаторський конкурс «Українське слово», в якому беруть участь учні з Більська, Черемхи і Білостока. З черги в Білостоці то «Українські зустрічі» – концерт з нагоди закінчення шкільного року в білостоцьких пунктах навчання української мови.

Цього року білостоцький захід пройшов 22 червня в Комплексі громадських шкіл ім. св. Кирила і Методія в Білостоці. У його програмі знайшлася вистава «Ріпка» у виконанні дітей, які вчаться української мови в школі. З піснями і віршами виступили також талановиті солісти і ансамблі з Комплексу громадських шкіл ім. св. Кирила і Методія в Білостоці, міжшкільного пункту навчання української мови при Публічній гімназії № 2, а також малята з міжсадкової групи при Самоврядному інтеграційному садку № 26 у Білостоці. Велике враження справив передусім виступ сімейного колективу «Казали мати співати».

Петро Місіюк читав вірші, Вікторія Козловська пісні співала

Окрім конкурсів та концертів наприкінці навчального року проходять різного роду майстер-класи, як хоча б у Загороді в Козликах над Нарвою, організовані для дітей з білостоцьких пунктів навчання, та в Білостоцькому музею села – для дошкільнят Дитячого садка № 9 «Лісова поляна» у Більську. Це також екскурсії. Того року атракцією для учнів зі Шкільно-дошкільного комплексу з Черемхи був виїзд до Кошалина. Відбувся він у днях 18-21 червня при нагоді виступу українського колективу «Гілочка», в якому співають талановиті учениці школи, що вчаться української мови, на 40-му Фестивалі українських дитячих ансамблів.

Дивлячись на кількість учнів, які вчаться української мови, та різного роду форми активності, в яких вони беруть участь, слід відзначити, що навчання української мови в Підляському воєводстві є стабільним. Позитивним є хоча б і той факт, що від вересня при Самоврядному інтеграційному садку № 26 у Білостоці почне діяти друга міжсадкова група для наймолодших. Отже, у наступному вже, 2015/2016 навчальному році, слід сподіватися подальшого розвитку та багатьох циклічних та нових ініціатив пов'язаних із уроками української мови.

Сімейний колектив «Казала мати співати». Внизу: Виставу «Ріпка» показали учні Кирило-Методіївської школи

Людмила ЛАБОВИЧ
Фото авторки статті

Zupełnie nowe wieści o starym Chełmie, a właściwie – Chołmie

Na początku czerwca „Dziennik Wschodni" uraczył swoich czytelników tytułem „Znaleziono w Chełmie syna księcia Daniela Halickiego". Nie chodziło jednak o sukces wydziału policji ds. osób zaginionych, ale o kolejny owoc pracy polskich i ukraińskich archeologów, prowadzących wykopaliska w chełmskiej cerkwi sobornej Narodzenia Preczystoji Bohorodyci, a obecnie rzymskokatolickiej bazylice mniejszej pod tymże wezwaniem. Dziennik informuje, że archeolodzy otworzyli „tajemniczy sarkofag pod posadzką" i ich zdaniem „prawdopodobnie został w nim pochowany jeden z synów księcia ruskiego Daniela Halickiego".

Jak już nieraz pisaliśmy, obecna cerkiew pochodzi z XVIII wieku, lecz wzniesiona została w tym samym miejscu, co i budowla ufundowana pięć wieków wcześniej przez ruskiego monarchę, został on też w jej murach pochowany. Dostojne szczątki zostały w ten sposób solidnie zabezpieczone, ale fakt, że znalazły się pod wciąż użytkowaną świątynią uniemożliwiał ich zbadanie. Szczęśliwie w ostatnim czasie udało się połączyć zapał eksploratorów zabytków przeszłości z zaplanowanym przez parafię remontem posadzki i ogrzewania, dzięki czemu już trzeci rok prowadzone są badania mające za główny cel odnalezienie pochówku fundatora świątyni. Prace zostały zainicjowane w kwietniu 2013 roku – najpierw przeprowadzono badanie z użyciem georadaru, potem wykonano pierwsze odwierty i zaczęto właściwe wykopaliska.

W tak „kulturowym" miejscu badacze co rusz natrafiali na elementy architektury, groby, wyroby metalowe i monety czy ceramikę, więc po rozpoczęciu kolejnych sezonów wykopaliskowych co rusz pojawiały się artykuły z tytułami typu „Niezwykłe odkrycie archeologów w Chełmie". Lecz z uwagi na specyfikę dotychczasowej pracy badaczy, którzy w pierwszych dwóch latach mogli dokonywać wykopów wyłącznie w jej bocznych nawach i odsłaniać jedynie fragmenty pozostałości Daniłowej cerkwi, „prześwietlono" tylko niewielką część starożytnego budynku i jego krypt. Wiosną bieżącego roku zaczął się remont i instalowanie ogrzewania podłogowego, została więc zdjęta posadzka, co pozwoliło archeologom na prowadzenie prac na całej interesującej ich powierzchni, także w centralnej części obecnej świątyni.

Lwowski archeolog Jurij Łukomśkyj podczas pracy w chełmskim soborze. Elementy architektoniczne cerkwi fundowanej przez Daniela Romanowicza

Szczegółową informację o tegorocznych pracach podaje portal internetowy „Nasze Miasto" (chelm.naszemiasto.pl), cytując chełmskiego archeologa Stanisława Gołuba: „Przez ponad miesiąc, od rana do wieczora, równolegle z ekipą budowlaną, która zdejmowała posadzkę w Bazylice, dokumentowaliśmy różne relikty poprzednich świątyń i wydobywaliśmy zabytki. (...) W badanym wykopie wystąpiło nagromadzenie pochówków z różnych okresów chronologicznych. Najstarsze, dolne dwa groby datowane zostały na XIII wiek. Pochowani w nich zostali mężczyźni w wieku do 35 lat. W tej

chwili prowadzone są badania przez antropologów z Polski i Ukrainy. (...) Rejestrowaliśmy także obiekty architektoniczne, począwszy od murów cerkwi z XIII wieku do elementów późniejszego wystroju: boczne ołtarze bazyliki fontanowskiej [XVIII-wieczną katedrę projektował pochodzący z Włoch architekt Paweł Fontana – JH], nieznane wejścia do cerkwi czy progi kamienny i z drewna. (...) Znaleźliśmy sporo sztukaterii ze złotymi zdobieniami, monety, fragmenty rzeźb natynkowych, renesansowych".

Za najważniejsze tegoroczne znalezisko uznano pochówek w sarkofagu z cegły, który ma kształt łodzi i został specjalnie dopasowany do masywnej postury zmarłego. Możliwe, że był to właśnie jeden z dwóch synów Daniela Romanowicza, których według relacji chełmskiego latopisarza pochowano nieopodal ojca. Jednak to przypuszczenie oczywiście wymaga potwierdzenia badaniami naukowymi doczesnych szczątków. Później oba szkielety, zarówno domniemany książęcy (z sarkofagu), jak i „zwykły" (z krypty), wrócą na swoje miejsce.

Kilka ciekawych szczegółów o pochówku w sarkofagu podaje też wspomniany na początku artykuł w „Dzienniku Wschodnim": „Według polsko-ukraińskiego zespołu badawczego są to zwłoki Romana Danyłowicza lub Szwarno Danyłowicza. Obydwaj byli synami księcia Daniela Halickiego. Pierwszy z nich żył dość krótko, gdyż nie dożył nawet trzydziestki i rządził jedynie przez kilka lat w Łucku i Nowogródku. Drugi natomiast odegrał znacznie większą rolę. Władał nie tylko Rusią Halicko-Wołyńską, ale był także pod koniec życia wielkim księciem litewskim, a Chełm był jego stolicą. Przy szczątkach badacze znaleźli m.in. pozłacany dzwoneczek, który wciąż dzwoni. Jest spora szansa, że badania antropologiczne pozwolą ustalić tożsamość zmarłego. Póki co wiadomo, że zmarły był dwukrotnie ugodzony szablą, a czaszkę miał uszkodzoną – prawdopodobnie tatarską strzałą".

Trzy sezony badawcze pozwoliły też poczynić ważne ustalenia co do samej cerkwi, w której pochowano ruskiego monarchę i dwóch z pięciu jego synów. Wiadomo już, że była to murowana z cegły, trójnawowa świątynia w stylu romańskim, powstała zaś w latach 50. XIII w. Tutaj nasuwa się myśl, że skoro inne XIII-wieczne chełmskie budowle, podobnie jak wcześniejsze w Przemyślu, wzniesione zostały z kamienia, pozostałości Daniłowego chramu są najstarszym zbudowanym z cegły zabytkiem dawnego budownictwa ukraińskiego na naszym terenie.

Już podczas prac w 2013 r. odkryto dobrze zachowany nartex, czyli kryty przedsionek u wejścia do cerkwi, różnokolorowe płytki posadzkowe. W samym nartexie i obok niego znaleziono też kilka grobów, zapewne osób wysoko postawionych w XIII-wiecznej hierarchii społecznej, miejsce to bowiem uważano za zaszczytne (przy jednych ze szczątków znajdowały się fragmenty krzyża, była to więc zapewne osoba duchowna, zaś inny zmarły spoczął w zdobionej trumnie z metalowymi ćwiekami). Kolejne elementy architektoniczne starożytnej cerkwi były rejestrowane w poszczególnych wykopach przez cały czas trwania badań. W maju br. archeolodzy odkryli kolejny i uznali go za wart wyeksponowania – to wewnętrzne lico muru z narożnikiem. Znajduje się on na terenie północnej (lewej) nawy obecnej świątyni i ma zostać udostępniony dla wszystkich wielbicieli historii – można będzie go oglądać przez podświetlony szklany wizjer w posadzce, mający wymiary około 1 na 1,2 metra.

Polsko-ukraiński zespół archeologów przerwał prace w czerwcu, ale nie znaczy to, że nie będą już kontynuowane. Po zakończeniu remontu tworzenie dalszych wykopów będzie oczywiście niemożliwe. Problem rozwiązano w ten sposób, że przed ułożeniem nowej posadzki postanowiono wykonać specjalnie uzbrojoną betonową płytę, dzięki czemu można będzie prowadzić eksplorację zabytkowych pozostałości od części podziemnej. Zatem kolejne sensacyjne tytuły w mediach są nieuniknione.

JH

Fot. autora artykułu

Собор в Холмі. Рисунок Антона Пилиховського з альбому «Рысунки знаменитших церквей Малої, Великої і Білої Руси» (Львів 1896 р.).

Біженська трагедія Холмщини й Підляшшя

Стаття написана на підставі власних записок, споминів, газет і матеріялів з холмських архівів, що потім загинули. Зміст статті, особливо в другій половині, дуже скорочено, пропущено багато фактів і прізвищ першорядних холмських діячів тієї доби. Треба з жалем зазначити, що джерела, на підставі яких складено статтю, досить однобічні. Доводиться більше писати про роботу ріжних організацій й осіб, про духівництво, що становило актив тодішньої холмської інтелігенції, й про инше подібне, а про життя мас – сказати можна порівнюючи небагато. Але навряд чи коли вдасться повністю висвітлити цей бік, бо найголовніші до того джерела – архівні матеріяли – майже цілком загинули. Тому приходиться давати те, що маємо.

Війна дійшла до Холмщини в серпні 1914 р. Перші під напад австрійських армій під командуванням Ауфенберга й Данкля підпали Білгорайський і Томашівський повіти. Від військових подій і лютости ворога зруйновано було села в 87 православних парафіях. Похід ворожих загонів з'єднався з шибеницями й розстрілами селян, взяттям у полон, насильством над жінками, грабунками, пожежами. Особливою жорстокістю відзначилися мадярські полки; м'якше ставилися австрійські слов'янські військові частини. Місцеве українське населення ховалося по землянках, ямах, проваллях, байраках, або утікало до сусідніх сіл за лінію боїв, або переходило за Буг на Волинь. Було взято у полон з сільської інтелігенції: учителів Н. Радика, Лукіянця, Ситкевича, Шавалу, О. Князівську, П. Дуду, священиків Н. Чоловського, В. Крашкевича. М. Охотського, В. Іванова, М. Лаця, Н. Костя, диякона Д. Жака і дяків І. Савчука, М. Королева, Г. Горанчука, С. Маргулеця, В. Козловського і А. Дуду. В селах Юрові й Новоселках з незвичайним героїзмом прийняли смерть селяни Базарник і Іван Караван, вчитель парафіяльної школи Гіль і хлопець – учень А. Лисяк[1].

У половині серпня небезпека загрожувала й самому Холму, але австро-угорське військо було одбито.

Літом 1915 р. холмська людність почала була одужувати від спустошення; але військове становище знов погіршилося. На початку травня російське військо зупинилося на Сані, який в південно-західній частині Білгорайського повіту становив границю межи Росією й Австрією. Почалася тривога й тоді населення полудневих частин Білгорайського й Томашівського повітів, за наказом військового російського командування, було примусово виселено й рушило на Холм. На 1 червня [14 червня – «НБіН»] російське військо займало позиції на Танві, що тече по Білгорайському й Томашівському повітах. В міру відступу російських армій видавалися накази про евакуацію урядових і громадських установ і примусове виселення людности: 7 червня [20 червня; дати подані за юліанським календарем, треба додати 13 днів – «НБіН»] з Білгорайського повіту й м. Томашова, 13 [26] червня з Томашівського повіту й полудневої частини Замостського повіту, 15 [28] червня з м. Замостя й його повіту, 18 червня [1 липня] з м. Холма й його повіту, 19 червня [2 липня] з Грубешівського повіту й м. Грубешова, 7 [20] липня з Володавського повіту й 23 липня [5 серпня] з Константинівського й Більського повітів[2].

За наказом вищої військової російської влади, мешканці, всі без винятків, повинні були покинути свої села, забрати з собою найпотрібніше майно і передати решту своїх речей до розпорядження військового начальства. Все, чого не могло використати військо, солдати підпалювали й знищували разом з будинками. Хто не мав охоти кидати свої оселі, тих приневолювали силою. Виганяли навіть нагайками з лісів, як хто там був заховався. Наказ про виселення часто заставав селян цілком непідготованих, за кілька годин до того, як з'являвся ворог. По селах починався страшний переполох і жах. Люди спішно клали на підводи потрібні до подорожі речі, а на них, разом з курима, качками й гусима, сідали діти, діди й бабусі. До возів прив'язували корів і телят. Поцілувавши пороги своїх хат, перехристившися на рідні церкви й кладовища, де лежали їх предки, при риданнях жінок і дітей й ревняві худоби, виїжджали з рідних сіл у невідому дорогу. Часто на власні очі люди бачили, як підпалювали козаки їх добро.

З кожним днем околиці Холма уявляли з себе все густіший табір вигнанців, що все побільшувався вздовж і в широкість на десятки верстов. В ці тяжкі хвилі загальної збентежености холмське братство організувало допомогу біженцям. У Холмі, в будинку духовної семінарії біженки черниці Радочницького манастиря пекли для біженців хліб і варили гарячу страву. На шляхи, по яких сунули вони, висилалися транспорти з їжею й зі всякою иншою допомогою[3]. Але небезпека вже загрожувала і самому Холму. Вранці 17 [30] липня обрій над ним заволокло димом від пожеж, що палали навколо. В повітрі носилися клаптики згорілої соломи; В городі була ніби півтьма... Значіння того, що наставало, було для всіх зрозуміле ... О 7 годині ранку військова влада прислала на Соборну гору офіцера з наказом вивезти з города найбільшу святиню Західньої Руси, кількосотвіковий образ Пречистої. О 8 годині відправлено перед ним молебень і обнесено навколо собора. Усі присутні прощалися й плакали...

По Володавській шосі безперервно посувалися в три ряди кіннота, артилерія й обози. Нижче шоси, з обох боків, у два-три ряди їхали біженці на своїх підводах, зі своєю худобою й усім своїм скарбом. А за ними вже горів старий Холм, і його собор на горі у всій своїй величності показувався на огневому фоні. Праворуч од Холма палало село Городище, ліворуч – Став і т.д. Нарешті, самі вигнанці, як здавалося, пливли по вогняному морі: з обох боків шоси горіли підпалені засіви та вже зжаті снопи. О 3 годині вранці 19 липня [1 серпня] до Холма в'їхав перший ворожий роз'їзд, а о 10-ій годині прийшли передові частини австро-германської армії. Їх привітало місцеве польське й єврейське населення, що не виїхало за росій-

ським військом[4]. На 1 [14] серпня холмські біженці пройшли кордони Холмської губернії, й австро-германці зайняли її цілком[5].

Холмські вигнанці, що отримали цілком невірну назву біженців, посувалися на своїх підводах на схід. Володава, Кобрин, Картуз-Береза, Слонім, Бобруйськ, Рогачів, Рославль – були етапні пункти їх хресного шляху. Ця величня подорож Холмсько-Підляської Руси, що розтягнулася на тисячу верстов, була подібна до процесії. Забужна Русь ішла зі своїми священиками, вчителями, церковними речами й образами. По дорозі під одкритим небом одбувалися церковні відправи. Разом з холмським народом везли й холмську ікону, що за свою довгу історію не раз бувала в походах.

Чим далі посувалися біженці, тим більше зазнавали вони ріжних недогод і безладдя. Вже в Кобрині людей зібралося сила. Годування на пунктах було мізерне. Починалися пошесті. Керівництва холмської адміністрації не було; народові не вказано було кінцевого пункту. Місцева влада збувала біженців без порядку. Але біженська доля особливо погіршилася в Рославлі Смоленської губ. Прийшла холодна осінь; люди терпіли од недостатку харчів і від холоду. Коні біженських обозів повибивалися з сили й їх треба було якось збути. Запропоновано було реквізувати їх, але «Сєверопомощ»[6] не поспішалася з купівлею. Почали садовити людей у вагони й одправляти по маршрутах, які призначала «Сєверопомощ». Через неорганізованість біженецької справи дійшло тоді до страшного розкидання біженців. Батьки губили дітей, діти – батьків. Потім прийшлося везти до дитячих притулків цілі вагони збожеволілих з розпачу дітей. Мартирологом їх з'явилися офіційні списки дітей біженців-сиріт і тих, що загубили батьків; в цих списках була осібна категорія дітей, що не знали своїх прізвищ[7]. Часто не було часу в дорозі закопувати в землю небіжчиків і їх звичайно клали по лісах на траві й посипали листям. Зв'язок, який спочатку підтримувано поміж біженців окремих сіл через їх парафіяльних священиків, обірвався. Парафіяльні групи з Рославля розпорошилися[8]. Маршрутів у дорозі не додержували і змінювали їх. Біженців з Мірча, Ласкова, Модриня і Модринця «Сєверопомощ» призначала до Уфи, а їх повезли до Азії й приставили до Ташкенту і т.д.

Холмські урядові й громадські установи осідали де попало. В Москві знайшли собі місце найголовніші громадські й церковні інституції: Холмське Свято-Богородичне братство з друкарнею й видавництвом, єпископ Холмський і Люблинський Анастасій, духовна семінарія з ректором архімандритом Смарагдом, духовне училище, Турковицький жіночий манастир з ігуменією Магдаленою (Горчаковою); в Петербурзі – Радочницький жіночий манастир з ігуменією Афанасією (Громека) і член державної думи А.С. Будилович; в Київі – холмська учебна дирекція з начальником Ф.В. Кораловим, в Казані – холмський губернатор Б.Д. Кашкаров з губернським правлінням; в Ростові-на-Доні – холмська гімназія з директором А. Бариловичом; в Бердянську – замостське братство і замостська гімназія з директором Т.І. Цісаром і т.д. Скромний старий одноповерховий, дерев'яний, холодний, врослий в землю флігельок у дворі дому ч. 21 на Тверській вулиці в Москві був центр усього холмського вигнанства; в ньому розмістилися: канцелярія братства, канцелярія єпископа, редакція газети «Холмская Русь», а після лютневої революції – товариство холмян-українців і «Просвіта».

З холмської інтелігенції в Москві осіли О. Мільков, Е. Вітошинський, Н. Черлюнчакевич, А. Громадський, А. Павлюк, М. Кобрин, Г. Ольховський; І. Врона, А. Суворов, Н. Ганкевич, В. Козловський, П. Король, Р. Ляшук, Н. Ліхацький, К. Сошинський, К. Дмитріюк. В Петрограді – М. Левицький, С. Флоринський, Е. Ліветів, П. Нецкович, А. Вашкевич, Ф. Клімюк, Т. Васільчишин, Я. Козловський; в Київі – П. Гапанович, А. Юшкевич, Ф. Маслюк, И. Левко, С. Козачук, И. Шкетін, М. Левкович, Макаревич; в Ростові-на-Доні – А. Григор'єв, С. Камінський, Н. Шидловський, І. Рожанський, П. Божик; в Лубнях – В. Остапчук («Ткач»), С. Желехівський; в Тулі – Е. Семеновська; в Калузі – А. Бойчук, в Прилуках – А. Любарський, Дейнека, Сенько й т.д.

Братство й на вигнанні було найбільш діяльна й авторитетна організація. На Холмщині через історичні умови народне національне життя було тісно зв'язане з релігійним. Провідниками народу були сільські священики, манастирі й учителі. Місцева «інтелігенція» складалася з 310 попів, 47 дияконів, 284 дяків[9], 1500 вчителів[10], ще було трохи гмінних писарів і урядовців, всього-ж до 2500 чоловіка, що становило тільки 0,5% української людности на Холмщині й Підляшшу. «Хлоп да поп», як казали росіяни... Других класів не було; місцева українська аристократія давно спольщилася. Поруч з єпископом авторитетним представником холмської громади був член державної думи, найстарший з холмських діячів, протоієрей А. С. Будилович. До братства, єпископа і члена думи зверталися за обороною і в часи вигнання.

Так розсіялася Забужня Русь по цілому лицю бувшої Росії. Холмських вигнанців було оселено в 37 губерніях, а також в областях Забайкальській, Самаркандській, Закаспійській, Уральській, Акмолінській та в губерніях Тобольській і Томській[11]. Основний кадр інтелігенції – православне духовенство – опинилось в 1915 р. в 41 губернії й областях. Найбільше священиків осіло в губерніях Полтавській (32), Московській (30), Чернігівській та Харківській[12]. Також дуже сильно розпорошилося й учительство[13]. Що-ж до гмінних війтів і писарів, то адреси 80% їх навіть у 1917 р. були невідомі холмському губернаторові, а 47 з них, себто 20% осіли в 24 губерніях[14]. Але всі ці цифри розпорошености треба значно побільшити, бо на території кожної губернії біженці осідали не в одному, а по багатьох місцях.

Ясно було, що в описаному розкиданні холмського народу й його культурних сил і організацій не було додержано жадного державного плану. Громадські установи розмістили в одному місці, державні канцелярії – в другому, школи – в третьому, а сам нарід розсипали на території двох частин світу... Ніби хтось був зацікавлений у тому, щоб Західню Русь дезорганізувати, позбавити лиця, розпорошити ...

Дуже трудно підрахувати точну цифру холмських біженців-українців. Татьянинський комітет допомоги біженцям, поміж зареєстрованими 45% всеї кількости біженців, показав в 1916 р. з Холмщини 99.301 біженців усіх національностей[15]. Значить, по чисто аритметичному дуже неточному припущенню, їх могло бути до 221 тисяч. Член Державної Думи А. С. Будилович 29 січня 1918 р. рахував холмських православних біженців не менше, як на 300 тисяч[16]. За обрахунком холмського губернського виконавчого комітету, на всехолмський біженецький з'їзд, що

Біженці на залізничній станції Озерани у Волинській губернії. 1915 рік

одбувся в кінці серпня [*тобто у вересні*] 1917 р. в Київі, з'явилися представники од 250 тисяч організованих холмських біженців-українців[17]. Нарешті, на губернській холмській нараді 5 липня 1916 р. в Казані повітові начальники і бурмістри міст доводили, що 30% всього населення холмської губернії залишилося на місці, а 70% розкидані по Росії, в біженстві їх буде до 700 тисяч[18]. Ця остання цифра мабуть дуже перебільшена, бо вигнаними з Холмщини показалися переважно православні українці. Як мало, в порівнянню з ними, виходили поляки й инші нації, видно з вищезазначених матеріялів Татьянинського комітету. Так, поміж 45% зареєстрованих біженців, з Холмщини було 7,2%, а з инших губерень Польщі 11,5%. Але по окремих губерніях це останнє число складало: minimum від 0,3% (Калишська губ.) і maximum до 2,6% (Ломжинська губ.), при чому в ці цифри входили біженці не тільки польської, але й руської [*російської*], української, литовської, єврейської й инших націй.

Незначний відсоток поляків-католиків з Холмщини констатує також у своїй дуже тенденційній статті відомий люблинський польський статистик Верценський. За його підрахунком, з 4 полудневих повітів Холмщини вийшло за російським військом 11% усієї кількости поляків-католиків і 88% православних русинів[19].

По статистиці населення Холмщини на 1 [14] січня 1914 р., в ній було поляків 30,5%, жидів 15,8%, німців й инших націй 3,6% і українців 50,1 %, або всього 912.095, при чому українців було 446.839[20]. Таким чином, коли навіть гадати, що українців-біженців було стільки, скільки організовано прислали своїх представників на київський всехолмський з'їзд, цеб-то 250 тисяч, то і в такому випадкові виявиться, що вигнано з Прибужжя було більш, ніж половину Холмсько-ПідляськоїРуси.Фактично-ж останню цифру треба побільшити, бо, як показала дійсність, певний, немалий відсоток біженців-українців був розпорошений й ні в які реєстрації й організації потрапити на облік не міг.

Отже в другій половині 1915 р. на Холмщині й Підляшшу, замісць української більшости населення, повстала польська більшість. Через те холмські організації визнавали, що голосом Холмсько-Підляської Руси повинно було вважати настрій тих до 300 тисяч українців, що перебували в Росії в примусовому біженстві[21], бо завсіди український елемент складав більшість населення Холмщини.

Перші з біженців встали на ноги поляки й євреї, що мали численну високо кваліфіковану, добре поміж себе зв'язану інтелігенцію, капітали й впливи в петербурзьких вищих сферах. Вони, при фінансовій допомозі російської казни, утворили міцні національні організації для обслуговування своїх біженців. В найгіршому становищі опинилися вигнанці-українці. Для них були приступні тільки загальнодержавні біженецькі установи, поміч яких найчастіш приходила з великим опізненням. Волиняки, галичани, гродненці, холмяни мешкали в холодних бараках або казарнях, не маючи доволі ні опалу, ні одягу, ні обув'я, ні їжі. В такому становищі вони розбирали плоти, виривали солому, обчищали сади, городи й поля й жебрали. Часто біженці осідали й якось помалу обзаводилися всім потрібним для життя, коли несподівано їх примушували переходити в инші губернії, як то було, наприклад, в Глухові й Стародубі. Не маючи змоги пристосуватися до тих чи инших умов, біженці здіймалися з місця, щоб перебратися до инших губерень. Речі, здані до багажу, засилали невідомо куди, й одержати за них платню було важко. Заробітків знайти було дуже трудно. В деяких місцях з біженцями конкурували полонені німці й австріяки. Місця примусового оселення відвідував неврожай, посуха, пошесті, й тоді особливо становище біженців було катастрофічне.

Дуже хвилювало холмських вигнанців те, що в той час, як біженці-поляки у своїх національних комітетах справно одержували й обув'я, й одяг, і пайки, біженці-українці або зовсім не мо-

гли того добитися, або примушені були очікувати на це дуже довго. Такі випадки були зареєстровані в Рязанській, Тульській, Пензенській й інших губерніях. «Невжеж ми гірші за поляків!» – писали біженці з Рязанської губ. до А.С. Будиловича. «Страшний і ганебний факт», – писав Будилович до біженського відділу, – «12.572 кар. невитрачених казьонних грошей на біженців в Тульській губерні й матеріяльна нужда така, що приходилося холмським біженцям іти до польських комітетів, записуватися Поляками й навіть розмовляти по-польськи»[22]. Факт кращого становища біженців польських, жидівських, латишських й ин. зазначений був також і в справозданнях всеросійського союзу земств і міст[23].

Біженці, що осіли в Орловській губ., просили перевести їх до Ставропільської чи Катеринославської губ.; з Самарської губ. напрошувалися до Катеринослав. й Москов. губ., з Казанської губ. (з посеред татар-мусульманів) до Київської губ. і т.п. Але особливо страждали ті з вигнанців, які попали до Азії. З біженців Холмського повіту, яких заслано було до Ново-Миколаївська і Барнаула Томської губ., вмерло від незвичного клімату й инших бід 273, себто 25%. Біженці з села Ганна Володавського повіту писали: «Нас приїхало до Ташкенту 110 душ; з нас вмерло 24 і хворих 76» (значить здорових всього 10). Біженці з Волчинської парафії[24] писали з Ташкенту: «Дав би Господь скоріше повернутися нам на дорогу нашу батьківщину... Тепер, коли людям доводиться цілі дні бути без роботи, люди стали... якісь мляві, нема в них тієї бадьорости, яка була вдома... Жити нам тут в Ташкенті дуже трудно, клімат такий для свіжих людей важкий, що ні в якому разі ми тут не можемо вижити... Усіх нас розмістили по казарнях, де не було знищено заразу після полонених австріяків і германців... Не довше як після одного тижня у нас захворіли всі як один діти і через тижнів з два їх усіх змело з лиця землі, як мітлою. Усей ташкентський цвинтар засіяний могилами наших дорогих діток. За дітьми почалися хворісті серед дорослих...».

Про той же Ташкент командирований холмським архиєреєм священик Іоанн Левчук повідомляв: «Найгірше становище біженців у Ташкенті, де мені довелося бути 15-17 грудня (1915 р.). Оселені вони у казарнях; клімат для них шкідливий, хоч годування досить добре. Хворіють і вмирають біженці тут дуже: висипний тиф, скарлятина, дифтерит і віспа виносять їх що дня десятками в могилу; особливо вмирають масами діти. Є батьки, що втратили по троє-четверо дітей. Лікарні повні хворих, і в помешканнях хворих багато. Усі біженці – ніби парені і молять тільки Бога, щоб їх звідтіль забрали. Сум серед них дуже великий; ніхто не сподівається дожити до весни, а тим більше повернутися до рідного краю... Є наші біженці і на полудень від Ташкенту: в Самарканді, Скобелеві, Коканді, Мерві... І звідтіль несуться дуже сумні вісті про значну смертність біженців».

Біженці Мірченської парафії так малювали своє життя в Самарканді: «Нам заборонено ходити до церкви (на Різдво), бо накинулася хворість «сипний тиф», тільки не в наших казармах, а в німців. Гродненської губернії люди ходять по місту, жебрають, і нам через них заборонено було ходити до церкви. Тільки на самі свята прийшов до нас стражник і каже: «Ідіть, братці, до церкви, підемо всі разом «під конвоєм». А ми йому одповідаємо, що ми не підем «під конвоєм», бо ми не арештанти, ми нічого злочинного не зробили... І ми усі сиділи в казармі, і плакали гіркими сльозами, і згадували нашу солодку сторону... Вийшли ми усі разом на двір і заспівали свої колядні пісні й свої вечірні пісні. І так ми проводили свята, не були ніде ані на крок. І ніяк не можемо звідсіль вибратися: комітет нас не пускає... Їжу нам з кожним днем зменшують. Ціни на все збільшуються; все дороге, а як що й купити, то нема на чому зварити, бо дрова тут дорожчі, ніж що инше. Заробітків жадних в нас нема...»[25].

Ледве встигнувши осісти й опам'ятатися після тяжких переживань біженецької подорожи, холмська інтелігенція почала встановлювати зв'язок з розкиданими своїми біженцями. Парафіяльні священики завели листування з своїми парафіянами, розшукували й одвідували їх. Холмське братство поспішилося поставити на ноги свою друкарню і, для зв'язку з біженцями, почало друкувати й розсилати друковані періодичні часописи: «Холмську Русь» і «Холмське церковне життя». Єпископ Анастасій одвідав біженців в губерніях Тульській, Самарській, Уфімській й Оренбурзькій; після нього єпископ Серафім побував у Холмських біженецьких колоніях в губерніях Костромській, Тамбовській та инш.[26], а архимандрит Сергій – в Туркестані. Деякі поодинокі біженці самі подавали про себе звістку, адресуючи її до державної думи до Будиловича. Потім було встановлене регулярне періодичне одвідування біженців своїми парафіяльними священиками. Коли між холмськими організаціями й розпорошеними біженцями вдалося налагодити постійний зв'язок, полегшилася й можливість їм допомагати. Таким чином помалу й поступово холмській інтелігенції вдалося зм'якшити гострість і небезпеку цілковитого розпорошення холмського українського народу. Через деякий час, за клопотанням холмського архиєрея, братства і Будиловича, пощастило навіть перевезти холмських біженців з Туркестану, де стільки загинуло їх, до Самарської й Саратовської губернії.

Західньо-руська інтелігенція, що перебувала в Петербурзі, звернула увагу на катастрофічне становище західньо-руських біженців і подала думку про заснування спеціяльної установи для допомоги галичанам, волинякам, гродненцям, ковенцям й инш. Спочатку дехто жахнувся цієї пропозиції, вбачаючи в ній націоналізм, шовінізм і сепаратизм. Однак «Западно-руське общество» в Петербурзі (під головуванням Д.Н. Чихачова і П.Г. Бивалькевича) перше утворило російський комітет допомоги західньо-руським біженцям. Потім утворилося «Всероссийское общество попечения о беженцах». Хоч ці організації й повстали з немалим запізненням, але все ж разом з загальнодержавними й громадськими організаціями, як Татьянинський комітет, Сєверопомощь, Югобєженец, Всеросійський союз земств і городів, ріжні місцеві комітети і ин., почали вони допомагати і холмським вигнанцям. З метою притягнення до польської орієнтації й самовизначення, холмянам охочі були допомагати й польські комітети, але нарід, крім поодиноких випадків, до них не йшов.

Незабаром холмські вигнанці залишилися без своїх офіційних керівників. Наприкінці 1915 р. єпископ Анастасій перейшов до Кишинівської катедри, а в середині 1916 р. залишив губернаторство Б.Д. Кашкаров. Першого тимчасово заступив єпископ Білостоцький Володимир, що колись заступав єп. Євлогія підчас перебування його в Державній Думі. Біженська губернія і єпархія не могли приваблювати до себе нікого. Бути керівником в таку трагічну хвилю, коли холмському народові загрожувала небезпека цілковитого розпорошення й обезличення, це була свого роду саможертва, до якої найбільш міг бути придатний хтось зі своїх холмян. Тут яскраво виявився негативний напрям російської держав-

Церква св. Симеона Стовпника в Долгобичеві (Грубешівський повіт).

ної системи, що ставила на чолі управління не місцевих людей. На єпископа було призначено, за бажаннями холмян, ректора холмської духовної семінарії й голову братства архімандрита Серафіма (Остроумова). Він, хоч теж не був холмянин, але мав ценз більш ніж 11-ти літньої праці на Холмщині й був знаний народові.

«Ріки Вавілонські», як казали холмські вигнанці, плили для них в країнах Волги, Оки, Дону, Кубані, Іртишу, по цілій Росії і Сибіру до Владивостоку і татарських аулів і юрт. Місцева людність ставилася до біженців неоднаково. Спочатку їм майже всюди співчували, потім дивилися на них байдуже, дене-де й вороже. Не могли сподіватися особливої прихильности голодні, брудні, стомлені, хворі люди, що випивали в дорозі всю воду з криниць, вирубували дерева й руйнували паркани на підпалювання огнищ, забруджували місця своїх зупинок, поїдали врожай з чужих городів, садів і поля... Усюди їх визначали, як «хохлів». Більшість з холмян уперше побачила ту дійсну Росію, «Святую Русь», «народ богоносець», про що їм завсіди казали російські діячі й владики. Сі враження біженців від Росії не були захоплюючі. Вони побачили недбалу обробку земель в деяких місцях свого перебування. Їх – тверезих – вражала картина безпросвітнього російського пияцтва. Замісць своїх скромних, а часто й убогих церковок, що ще недавно були покриті соломою, з гніздами чорногуза й підпорами коло стін, з олив'яними чашами, вони побачили пишні храми. Але їх дивувало недодержання у великоросів неділь, свят і постів[27]. Особливо вражала біженців безмежна лайка у великоросів.

Усюди холмяни жили своїми колоніями і заховували свої звичаї. Нарід і на вигнанні, «на берегах рік Вавілонських», співав свої народні й релігійні пісні і плакав від туги по рідній землі[28]. Відозва до поляків верховного головнокомандуючого російською армією великого князя Миколая Миколаєвича викликала серед біженців великий неспокій. Хоч зміст відозви був туманний, але вже мовчанка в ній про Холмщину вразила холмян в серце. Вони підозріло дивилися на радість своїх сусідів, польських біженців. Єпископа Серафіма, братство й Будиловича було засипано запитами з місць оселення біженців. Під впливом цього братство в кінці липня 1916 р. послало до Петербурга спеціяльну делегацію до уряду, щоб повідомити його про настрої розкиданого в примусовому біженстві холмського народу, та щоб поінформуватися від уряду про його дійсні нероз'яснені відозвою заміри що до Холмської землі. До складу делегації увійшло кілька селян, редактор холмського братського народнього календаря й голова руського клубу в Холмі Е.В. Лівотов, архімандрит Смарагд і почесні члени братства – відомий історик П.М. Жукович і член Державної Думи від російського населення Варшави С.Н. Алексєєв. 13 серпня 1916 р. делегацію прийняв прем'єр російського уряду Б.В. Штюрмер. Промови холмських селян були дуже гарячі й повні любови до свого страдницького рідного краю і теплого почуття до Росії. Штюрмер сказав делегації, що недавно перед тим в ставці відбулася нарада міністрів за участю самого імператора, і було вирішено, що Холмщина й Литовська частина Сувальської губернії ні в якім разі не будуть прилучені до майбутньої автономної Польщі. Після того, при кожній зміні кабінету (А.Ф. Трепов, князь А.Д. Голіцин) холмяни нагадували їм про свої настрої й справи, але всі ці розмови і докладні записки до прем'єрів далі їх кабінетів не посунулися. Російський уряд не використав жадної нагоди до того, щоб офіційно висловити свої заміри що до політичної долі Холмщини. Подібні ж настрої панували тоді і в російських громадських колах. Не тільки в «Речи», але навіть в «Новому Времени» не можна було торкнутися холмської справи. Мотивувалося це умовами війни й небажанням дражнити поляків.

В тім же році закордонні часописи подали низку повідомлень про те, що діялося тоді в окупованій австріяками Холмщині, де мали найбільший вплив поляки. Ці вісті були дуже смутні для біженців-українців. На спустілі осади вигнаних «русинів» перебиралися польські селяни, викликані з инших частин Польщі. На місці бувших російських шкіл відкрито було польські з викладанням тільки польською мовою й тільки польських предметів. Холмський і Люблинський православні собори й инші храми обернено на костели. На Холмщині з'явилися були українські ченці василіяни зі Львова, але їх поляки вигнали, почуваючи небезпеку перед тим, щоб ті холмські українці, що з православія перейшли на католицтво, знов не повернулися до унії. Зате до Холмщини було виписано з Кракова польських ченців-католиків[29]. В Конопниці, Вроткові й Хмілю під Люблином і в самому Люблині було закрито храми, притулки і школи католицької секти маріявитів. Найбільше палкі з фанатичних сектантів тоді пробували навіть змусити свого єпископа дозволити розіп'яти його на хресті, щоб цим, як вони думали, урятувати секту[30].

Згаданий раніш відомий польський економіст і статистик Верценський, зазначаючи велику перевагу виходу в біженство українців над поляками, вбачав у тому брак закохання холмян до своєї країни. А краківський «Czas»[31] подавав, що в Грубешівськім повіті тип місцевого русина цілком счез ... Їм вторив німецький письменник Рорбах[32]. На його думку, через те, що Росія не здатна до асимілювання других народів з вищою культурою, то, як її не розгромить війна, почне вона колонізувати західні краї великоросами. Тому, – доводив Рорбах, – що дуже побоювався Столипинської аграрної реформи, – російський уряд має закріпити біжен-

ців десь при Волзі або на Сибіру, а на їх місці оселити великоросів; тим «Західний край» було б цілком зрусифіковано. Польські газети підхопили версію Рорбаха й почали писати, що холмські вигнанці вже ніколи не повернуться до рідних гнізд.

Коли все це писалося й коли в Прибужжі все російське й українське поляками переслідувалося, в Росії поляки користувалися незвичайною в умовах колишнього режиму свободою. В Могилеві, Витебську, Минську, Смоленську, Харкові, Києві на російські державні кошти відкрито було для поляків низку шкіл ріжних типів. Білорусь, Україну й Литву почали називати в польських часописях польськими землями. Минськ, як писали в тих же газетах, став цілком польським містом. Під прапором біженських, на російські державні кошти відкривалися польські притулки, просвітньо-добродійні інституції, каплиці. В розкиданих по Росії польських біженських колоніях відбувалися політичні свята, як, наприклад, святкування річниці конституції 3 травня 1791 р. Поляки займали значні посади не тільки у своїх національних біженських комітетах, але й в загальнодержавних установах. Життя польське в Росії було дуже жваве, чому сприяли нові політичні перспективи для поляків і прилив до Росії польської біженецької інтелігенції з Польщі. Польські впливи в Росії підпирала родовита польська аристократія, зв'язана з російськими придворними колами і з російською аристократією, а також кадри освіченої інтелігенції. Польські біженські комітети містилися по найліпших домах, з гарними під'їздами й вестибюлями.

В другій половині 1916 р., на черзі завдань у холмських організацій стояло продовжування клопотань про те, щоб урятувати яким-небудь чином, хоч чудом, розсипаних біженців від цілковитого розпорошення й підготовити справу організованого повороту їх на береги рідного Буга. Тоді побоювалися, що можлива несподівана зміна на фронті військового щастя може викликати стихійний серед біженців рух на захід зо всіма сумними наслідками російської неорганізованости. Через те після наради, що відбулася 5 липня, під головуванням холмського губернатора Кашкарова в Казані[33], холмське братство, що після Серафима обрало на голову О. Мількова, скликало 1, 2 і 3 [14-16] грудня в Новому Єрусалимі, цебто Воскресенському манастирі під Москвою, з'їзд членів братства, духовенства і «мирян». На з'їзд прибуло до 100 чоловіка братчиків, яким дав притулок і годував настоятель Нового Єрусалиму єпископ Трифон (князь Туркестанов). Зібрання відбувалося під головуванням холмського єпископа Серафима, в присутності новопризначеного холмського губернатора, відомого московського археолога й історика Л. М. Савелова. Для привітання з'їзду приїздив і перший холмський губернатор, потім обер-прокурор синоду А. Н. Волжін. На з'їзді яскраво виявлено було як картину біженецького стану, так і надій холмського народу. Було прийнято низку ділових рішень. Але може найбільше важним було констатування настрою Холмсько-Підляшської Руси, «в разсєянії сущей» [*будучої в розсіянні*]. Не вважаючи на тяжкі пригоди біженства, холмські біженці були бадьорі і тверді духом що до замірів повороту на батьківщину. Палке очікування цього моменту було остільки пекуче, що неминучі були й розмови про те, що буде, коли німці переможуть Росію, й Забужня Русь підпаде під Польщу. І на це відразу відповідали, що й в такім разі повернуться до рідного краю...

Усі холм'яни, особливо селяни, з великим зацікавленням оглядали Новий Єрусалим, цей східній Ватикан, звідкіль патріярх Нікон, захоплений ідеєю цивільної влади папи, збирався керувати усім церковним сходом. Величний в кілька поверхів храм, збудований на зразок єрусалимського; в храмі – 29 вівтарів і гробниця Нікона; в один і той же час можна служити без перешкоди 4 літургії; точна подібність гробу Христа й престолів для патріярхів Антіохійського, Олександрійського, Єрусалимського, Константинопільського й Російського. Служба відправляється по «чину Єрусалимському». Кожну неділю при каплиці гробу Христа урочисто служиться пасхальний канон. В цьому оригінальному російському Ватикані біженці з великим здивуванням оглядали католицькі впливи й дещо спільне з уніятством: ліпні голови херувимів, особиста наочність що до показання страждань Христа, статуя його-ж у в'язниці в накинутій червоній одежі, деревляні фігури воїнів. Все подібне, як відомо, переслідувалося на Холмщині й Підляшшу при «присоєдіненії» уніятів і викликало навіть криваві сутички.

По закінченні з'їзду біженці роз'їхалися по ріжних місцях свого примусового осадження, переходячи думками від того пишного храму до своїх убогих церковок над Бугом. Відчувалося, що з'їздом братство значно підняло дух біженців. Навіть, теоретичні розмови про можливість повороту до рідного краю здатні були зогрівати їх надії...

Продовження буде.

Михайло КОРНИЛОВИЧ

(*У тексті збережені деякі елементи застарілого правопису, яким користувався автор*)

Примітки:

[1] Справи бувших архівів холмських: Учебної Дирекції й Духовної Консисторії.
[2] Матеріяли Учебної Дирекції.
[3] Отчет о деятельности холмского Свято-Богородицкого братства за 1914-15 братскій год.
[4] Холмскій народный календарь на 1917 г., статті А. Суворова і Н. Ганкевича.
[5] Матеріяли Дирекції.
[6] Установа для допомоги біженцям північного фронту.
[7] Списки Всеросійських земського і городського союзів.
[8] Рукописна стаття А. С. Будиловича «Мои ходатайства за беженцев из Холмщины в 1915-1917 гг., как депутата от русского ея населенія в Государственной Думе». 20 ноября 1920 г.
[9] Справоздання холм. Духов. Консисторії за 1914 рік.
[10] Відозва холм. Учительської спілки в серпні 1918 р.
[11] Известія Комитета вел. кн. Татіаны Николаевны за 1916 р., № 4.
[12] Адресна книга Консисторії за 1915 р.
[13] Повідомлення повітових начальників до Дирекції 1917 р.
[14] Списки Дирекції.
[15] Op. cit.
[16] Записка Будиловича до ради народніх комісарів. Його-ж стаття в «Холм. Руси», № 33 - 1917 р.
[17] «Холмская Русь», № 43 – 1917 р.
[18] Теж № 33-34 – 1916 р.
[19] „Dziennik Narodowy" (Petrogradski), № 34 – 1917 р. Моя відповідь Верценському в «Холмській Русі», № 49-52 – 1917 р.
[20] Відозва холм. губер. виконавчого комітету (московське «Раннее утро», № 116 – 1918 р.).
[21] «Холмская Русь», № 45 – 1917 р.
[22] Будилович, «Мои ходатайства за беженцев из Холмщины» (рукопис).
[23] Отдел по устройству беженцев (Очерк деятельности). стор. 13.
[24] На лівому березі Бугу такої місцевості немає. Отже це лист від «гродненців», тобто мешканців Волчинської парафії у Берестейському повіті Гродненської губ. – Ред. «НБіН».
[25] Рукопис Будиловича «Западно-русскіе беженцы в Туркестанском крае» (23 февраля 1916 г.).
[26] Холмскій народный календарь на 1917 р.
[27] «Холмская Русь», № 40 – 1917 р.
[28] «Холмская Русь», № 46 – 1917 р.
[29] „Czas", № 386 – 1916 р.
[30] „Reichspost", 4-VII-1916 р., „Czas", № 392, „Przegląd Powszechny", lipiec 1916.
[31] № 239 – 1916 р.
[32] "Czas", № 435 – 1916 р.
[33] «Холмская Русь», № 33-34 – 1916 р.

Лінія святого Володимира

Закінчення З 2 стор.

Звісно, над Дніпром початки державності та християнства давніші, аніж доба правління Володимира і Ярослава (першим же хрещеним володарем Києва була княгиня Ольга); все ж саме завдяки їм Русь рішуче стала на шлях еволюції у напрямку європейської державності з її організаційними основами та ідейними вартостями і культурою, що виросла на ґрунті античної традиції греків і римлян. Безпосереднім сусідом Русі була східна частина Римської імперії – еллінська Візантія, що й стало вирішальним у приєднанні Київської держави до її релігійного та культурного простору. Саме грецько-слов'янський характер християнства на землях, які увійшли до складу Київської митрополії, став вирішальним фактором у збереженні окремішності українського етносу на західному пограниччі після того, як занепала Галицько-Волинська Русь та її політична традиція, а землі над Сяном і Бугом опинилися під польським впливом – не лише політичним, але також демографічним і культурним. Завдяки фундаментові, сформованому у X-XIV сторіччях, тобто у т.зв. княжій добі, місцеве населення, зберігаючи віру, іменовану «грецькою» або просто «руською», далі залишалося повноправним членом етноконфесійної руської спільноти – прообразу новітньої української нації, західну межу якої гетьман Богдан Хмельницький визначав за принципом «як далеко звучить руська мова і церкви стоять».

Докази пам'яті про роль Володимира – державного будівника і хрестителя, записані у найменуваннях церков і творах мистецтва. У лемківській Криниці та холмському Березні не так то давно зведені були Свято-Володимирські церкви. Скульптурні зображення князя Володимира і княгині Ольги прикрашають оточення собору св. Іоана Хрестителя та фронтові стіни Українського Інституту для дівчат у Перемишлі і Михайлівської церкви в Устриках-Долішніх. Їхні особи зображені у розписах, найчастіше цих, що приурочені до 950-річчя Хрещення Руси-України, в інтер'єрах церков колишньої Перемиської єпархії, сьогодні вже в більшості перетворених на римокатолицькі костели (у Квятоні, Ропиці-Руській, Тиличі, Устю-Руському, Фльоринці, Корнях, Люблинці-Новому тощо). На Холмщині знайдемо їх у церкві в Сосновиці.

Св. Володимир і Ольга. Розписи у церкві в Устю-Руському (зараз Горлицькому) на Лемківщині, виконані на зразок ікон Володимирського собору у Києві

Переважно це більш або менш точні копії зображень з іконостасу Володимирського собору в Києві, зведеного до 900-річчя Хрещення Русі. З монументальних розписів цього ж собору скопійована й велика картина «Хрещення Русі» (1936-1937 рр.), фундована Теодором Щавинським, що розміщена на південній стіні нефа Дмитрівської церкви в лемківському Щавнику. Також сцена зображення Страшного суду на північній стіні нефа цієї церкви – це копія розпису в київському соборі. На Лемківщині копію картини «Хрещення Русі» побачимо ще в церкві в Тиляві, а на Надсянні – у боковому нефі ярославської церкви Преображення Господнього. До речі, поліхромію в церкві в Ярославі, заново освяченій 1912 р. (після відбудови), виконав відомий український маляр-монументаліст Михайло Бойчук (1882-1937).

Зображення Хрестителя Русі, зразком яких служив іконостас Володимирського собору, популярні й на Підляшші. Вартим уваги є дзвін на дзвіниці Михайлівської церкви в осаді Вірля (Вуорля) біля Більська, вилитий 1938 р. у Перемишлі та оздоблений барельєфами Небесного Покровителя України – Архангела Михаїла (з мечем) і св. Володимира. За цим же київським зразком виготовлені також металеві дошки й округлі пластини, якими вшановували у 1988 році великий Ювілей 1000-річчя Хрещення Руси. На Надсянні і Лемківщині з'явилися вони поруч досі ще збережених ювілейних хрестів із 1938 р. (на холмсько-підляському Забужжі влітку того року ювілейних хрестів не ставили – саме тривала акція руйнування «непотрібних» церков).

Отже, св. Володимир надалі, попри всі історичні перипетії його духовних нащадків, які єдність руйнували, об'єднує в один український народ нащадків русинів, хрещених у Дніпрі, Бузі, Дністрі, Сяні, та всіх інших річках і водоймах Руської землі.

Звісно, самої спадщини Володимирового Хрещення було б мало для народження новітньої української нації, коли б не дух козацької «вольни-

ці». Він зародився знов таки над Дніпром, однак у гроні найвидатніших представників козацького стану знаходимо вихідців із західних земель – гетьманів Христофора Косинського, що був з Підляшшя, Петра Конашевича Сагайдачного (уродженця Перемиської землі), галичанина з роду Богдана Зиновія Хмельницького та його «кума» полковника Михайла Кричевського, рід якого коренився у підляському Кричеві над Бугом. Саме цей дух козацької України завдяки думам, поезіям Тараса Шевченка та віршеві Павла Чубинського, з його закликом «І покажем, що ми браття козацького роду!», відчутий над Сяном і Дністром, у другій половині XIX ст. допоміг галицькому українству сформуватися в самодостатню національну громаду.

Отже, матриці, за якими розвивалося національно-культурне життя українців над Сяном, Попрадом, Бугом, Вепром, Керною і Нарвою, кувалися в серці сучасної України. Але іскри ідей з-над Дніпра набирали тут втілення у слово і діло завдяки місцевим талантам, після яких залишилися пам'ятки з усіх історичних епох.

Зараз ця колекція збагатилася пам'ятником у Гданську, який став місцем проживання чималої української громади, зокрема з кола виселенців, які внаслідок акції «Вісла» опинилися на балтійському узбережжі. А незабаром при одній з підляських доріг, а ними, як знаємо «Язик до Києва заведе», стане також Володимирська капличка, яку в Канюках над Нарвою вирізує наш славний різьбляр Наум'юк – також Володимир!

Юрій ГАВРИЛЮК

Фото на стор. 15 автора статті

Люди увійшли у водуДніпра... Охрестилася вся Русь

Проповідь виголошена 28 липня 2015 року на церковній врочистості у Криниці

Кожна країна і кожний народ, а, нерідко, й місто, з ласки Божої мають свого просвітителя, тобто людину, яка принесла їм світло християнської Істини. Господь відзначив Своїх обранців і через них просвітив народ Свій.

Славить похвалами Рим Петра й Павла, через яких увірував у Христа Ісуса, Сина Божого; Асія, Ефес і Патнос – Іоанна Богослова; Індія – Фому; Єгипет – Марка. Кожна країна, місто й народ шанують і прославляють своїх наставників, які навчили їх християнської віри.

Святий апостол Павло заповідував нам – «Пам'ятайте наставників ваших, котрі проповідували вам Слово Боже, і... наслідуйте віру їх" (Євр. 13, 7). Прислухаючись до заклику святого апостола, ми славимо й ублажаємо сьогодні просвітителя і хрестителя Русі рівноапостольного великого князя Володимира.

Священний Собор нашої Православної Церкви в Польщі під проводом присутнього серед нас Блаженнійшого Митрополита Сави у березні 2015 року прийняв рішення про відзначення 1000-ліття від смерті св. рівноапостольного Володимира якраз у Криниці. Чому саме в Криниці? Церковця ця, в якій ми сьогодні молимося, це пам'ятник 1000-ліття Хрещення Київської Русі. Заложення наріжного каменя і освячення цього собору в честь св. Володимира було довершене, блаженної пам'яті, попередником нинішнього Глави Церкви, митрополитом Василієм.

Як свідчить наше минуле, побожні предки наші вибрали собі провідником на шляху до спасіння єдину святу, соборну і апостольну Православну Церкву, непохитно вірну духові Христового євангелія, вченню апостолів і отців Церкви, церковному переданню, догматам і канонам святих соборів. Наші прадіди в своїй любові до правди, вибрали собі православну віру, принесену Христом, проповідану святими апостолами і отцями Церкви, висловлену і викладену на семи вселенських соборах, і прийняли її від грецької, Східно-Православної Церкви.

Як оповідає давній переказ, св. апостол Андрій Первозванний з проповіддю віри Христової прийшов на Київські гори, поставив там святий хрест і передсказав, що на цих горах стануться великі діла Божої благодаті.

Цей побожний літописний переказ, нав'язуючи початки християнства, свідчить про національне почуття наших прадідів, які не хотіли бути «нічим меншим» від інших народів у Церкві Христовій, бо й вони прийняли християнство через благословення безпосередньо св. апостолом.

Ви, криничане, ви мешканці Підкарпаття, є автохтонами цих земель, ви є нащадками Білих Хорватів і до вас світло Христового Євангелія прийшло вже при кінці IX століття, коли ці землі були частиною Великоморавської Держави. Це було християнство Візантійське, Кирило-Мефодіївське, підлегле, якщо не адміністративно та канонічно і юрисдикційно, патріархові Константинопольському.

Це не пропаганда, а історична правда, історична дійсність. Мешканці Центрально-Східної Європи стали серед слов'ян, крім Протоболгарів, найскоріше християнами. А бабуня св. князя Володимира св. Ольга – Єлена була в нас християнкою в половині X століття. Святе хрещення вона прийняла в Царгороді від самого Царгородського патріарха, а хресним батьком був візантійський імператор Костянтин Порфірородний. Княгиня Ольга відзначалася високою мудрістю, доброчесністю, силою волі, відвагою, взагалі високими душевними і тілесними властивостями. Шукаючи правдивої віри, св. Ольга подалася в 957 році до Константинополя, який був головним центром східного християнства, щоб власними очима побачити християнське богослуження і почути проповідь Христової віри. Там вона, а з нею, напевно, і частина її великого почту, прийняла святе хрещення.

Св. Ольга вернулась до Києва християнкою. Вона привезла з собою священиків і кліриків, багато ікон, богослужбових книг та інших священних предметів. У Києві св. Ольга збудувала кілька храмів. Можна припускати, що частина киян уже тоді навернулася до Христа. Так, свята Ольга була першою ревною проповідницею православної віри на Русі.

Проте, найважливішим і вікопомним для Православної Церкви на Русі був 988 рік, коли князь Володимир сам прийняв святе хрещення і поширив православну віру Христову по всій Русі. Володимир був внуком св. Ольги і виховувався під її впливом та опікою. Ще з молодих літ душа його шукала правдивої віри. Язичеські погляди не задовольняли внутрішніх вимог, бажань і поривів Володимира. На його дворі з'являлися проповідники різних релігій, але ніхто з них не міг задовольнити Володимира. Тільки грецьких проповідників він прийняв з великою увагою. В його серці оживали спомини з років щасливого дитинства під опікою бабки св. Ольги, яка вже тоді зародила в його серці любов до Христової віри.

Володимир рішає перевірити відомості про різні віри і висилає свої посольства в різні країни. Повернувшись, посли найбільше хвалили грецьку християнську віру. В Царгороді вони були на богослуженні в храмі св. Софії. Сильно вражені урочистою красою відправи, посли говорили князеві – «Ми не знали, де ми були, на небі чи на землі».

Після цього св. Володимир рішив прийняти грецьку православну віру. Охрестившись сам, князь Володимир охрестив своїх синів, а потім, за його закликом, охрестилися і жителі Києва. Люди увійшли у воду Дніпра. Дорослі тримали дітей на руках, а св. Володимир, розчулений і захоплений, підносив зворушеним серцем подячні молитви до Господа Бога. Літописець, розповідаючи про цю подію, додає: «І було видіти радість велику на небі й на землі». А князь Володимир, піднявши очі, молився: «Боже великий, що сотворив небо і землю! Зглянься на нових людей і дай їм, Господи, пізнати Тебе, правдивого Бога, як пізнали країни християн-

28 липня у Володимирській церкві в Криниці відбулося відзначення 1000-ліття від смерті св. рівноапостольного князя Володимира, проведене з участю ієрархії Православної церкви у Польщі. Церемонія супроводжувалася виставками фотографій і мініатюр дерев'яних церков. В ці дні відбувся також черговий фестиваль церковного співу «Бортнянського повернення до Бортного», який організують єпархіальний Центр православної культури «Елпіс» в Горлицях і православна парафія св. Володимира Великого в Криниці.

Голові Союзу українців Підляшшя
д-ру Андрієві Артем'юку
щире співчуття з приводу смерті

Батька,

який помер 1 березня 2015 р.
у рідному Парцьові біля Більська,
висловлює
Українське Товариство
та друзі з Люблина

ські, та зміцни в них віру праву і чисту, а мені поможи, щоб надіятись на Тебе і Твою могутність, перемагав я заміри диявольські».

За прикладом киян – охрестилася вся Русь. За згодою св. Володимира патріарх Константинопольський послав до Києва митрополита Михаїла з багатьма священиками. Вони розійшлися по всіх містах Русі, хрестили людей, будували церкви і поширювали світло Христової віри. Князь Володимир, якого народ і раніше називав «ясним сонечком», продовжував керувати державою, дотримуючись християнської справедливості, любові і милосердя. Після смерті він був похований у величній Десятинній церкві, яку сам збудував на честь Богоматері в Києві. Руська Православна Церква зарахувала його, як просвітителя Русі, до лику святих і назвала рівноапостольним за ревність у поширенні православної віри на Русі.

Не будемо займатись академічним поясненням, де відбулося хрещення Володимира. Чи в грецькому місті Херсонес (по-слов'янськи Корсунь), що знаходилось у Криму, неподалік нинішнього Севастополя, чи в Києві. Важливе те, що Володимир, взявши Корсунь, змусив візантійських імператорів – Костянтина і Василія, видати за нього свою сестру Анну.

Церква порівнює князя Володимира з апостолом Павлом. Обидва вони спочатку були противниками Христа. Савл гонив християн. Князь Володимир був ідолопоклонником. Савл і Володимир були духовними сліпцями, бо вони не бачили істини Христової. Тому Господь послав обом сліпоту тілесну. Темрява розкрила їм духовні очі, щоб вони побачили Світло Христове.

Благодать Божа, а не щось інше, переродила і Савла, і Володимира. Савл став великим апостолом Павлом, який потрудився у проповіді Євангелія більше за всіх апостолів. Він проніс світло Христової віри від Сходу до Заходу Римської імперії. А князь Володимир – Київську Русь, що кланялася могильним богам, зробив християнською.

Не випадково пізніше в одному із своїх послань апостол Павло написав такі слова Христа Спасителя: «Сила Моя в немочі виявляється».

До прийняття християнства і Савл, і Володимир були грішниками. Савл був серед убивць християн, а Володимир – великим сластолюбцем. Благодать Божа переродила їх; вона чорне зробила білим як сніг, а грішне – святим.

Тому ми шануємо нашого просвітителя – святого князя Володимира. Він не тільки спас свою душу, але і народ свій привів до Христа. Апостол Павло бачив Христа, коли Він явився йому на дорозі до Дамаска, а князь Володимир не бачив нашого Спасителя, тому Господь залучив його до блаженних. Адже Він сказав: «Блаженні ті, що не бачили Мене і увірували».

Які ми щасливі, що світло Христової віри прийшло до нас зі Сходу, де жили старозавітні пророки, Божі посланники, де виникли і вперше пролунали священні релігійні пісні, псалми, що стали головними молитвами всього християнського світу. На Сході, у Вифлеємі, стояла колиска християнська. Там зійшло Сонце правди, наш Божественний Учитель і Спаситель, Господь Ісус Христос. Мовою Сходу розмовляв Він, на Сході по землі ступали Його святі ноги. Там був поставлений хрест святий, знаряддя і знак нашого відкуплення. На Сході кров пила божественну кров Спасителя. Зі Сходу прийшли апостоли, які понесли світло Христової правди по всьому світу.

На Сході з'явилися книги Святого Письма Старого і Нового Завіту. Найстаріші, і найглибші дослідники й тлумачі Слова Божого, як святі Климент і Діонісій Александрійські, Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст та інші – мужі Сходу. На Сході відбувалися святі вселенські собори, які проголосили спасенні догмати православної віри і правила церковного життя. Свята Східна Церква дала найвидатніших християнських проповідників, великих подвижників християнської побожності і упорядників церковного богослуження.

Нарешті, згадаймо велику громаду угодників Божих, мучеників і ісповідників, святителів і преподобних, що їх Схід дав святій Церкві, і запитаймо себе всі, хіба не повинні ми завжди дякувати Господу Богові за те, що Він явив нам світло істинної віри в ограді святої Східної Православної церкви, яка в незмінній чистоті зберігає віру Христову і апостольські передання донині та веде нас правдивим шляхом до вічного спасіння.

Помолимося Всеблагому Богу, Котрий просвічує й освячує усяку людину, яка приходить у світ, щоб за молитвами нашого просвітителя святого князя Володимира Він зміцнив нашу віру й допоміг нам, перемагаючи все суєтне, гріховне та житейське, бути гідними дітьми своєї Церкви й спадкоємцями життя вічного. Амінь.

Отець проф. Мар'ян БЕНДЗА
Фото Ю. Гаврилюка

Новозбудована православна церква Покрови Пресвятої Богородиці у Білянці

Mniejszość, która rośnie w siłę…

(Rozmowa z dr. Andrzejem Nikitorowiczem)

Rodzenie się tożsamości ukraińskiej na Podlasiu coraz częściej budzi zainteresowanie w środowiskach naukowców, głównie socjologów. Kwestię tę w swoich publikacjach poruszali m.in. prof. Włodzimierz Pawluczuk czy prof. Andrzej Sadowski z Uniwersytetu w Białymstoku, jednak gruntownie tematem tym zajął się młody białostocki socjolog dr Andrzej Nikitorowicz. Rezultatem jego zainteresowań stała się książka „Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe", która ukazała się pod koniec 2014 r. Z autorem publikacji rozmawia Ludmiła Łabowicz.

Ukazała się Pana książka „Ukraińcy Podlasia – dylematy tożsamościowe". Czego dotyczy?

Książka powstała na podstawie pracy doktorskiej „Procesy tworzenia się (konstruowania) małego narodu (kulturowego) na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim". W latach 2012-2013 przeprowadziłem badania, opierające się o wywiady pogłębione, dotyczące przemian tożsamościowych w województwie podlaskim. Razem z moim promotorem, profesorem Andrzejem Sadowskim, doszliśmy do wniosku, że byłoby ciekawie przyjrzeć się, jak przez ostatnie 25 lat, czyli od momentu przemian demokratycznych w Polsce, zmieniał się obraz tożsamości narodowej wśród mieszkańców województwa podlaskiego, ze szczególnym uwzględnieniem odradzającej się na tym obszarze tożsamości ukraińskiej. Chodziło o przyjrzenie się tożsamości osób, które w latach 80., przed 1990 rokiem najczęściej uznawały się za Białorusinów czy Polaków, a po roku 1989 roku z pewnych względów zaczęły świadomościowo ewoluować w kierunku tożsamości właśnie ukraińskiej oraz tworzyć struktury ruchu ukraińskiego. Zadaliśmy sobie pytanie, dlaczego tak jest. Postawiliśmy główną hipotezę – czy z tej grupy, która rewitalizuje, odtwarza swoją tożsamość narodową, może powstać tak zwany naród kulturowy, czyli taki naród, który skupiałby się głównie na pielęgnacji swojej własnej kultury. Naród ten odróżniałby się zarówno od większości w kraju, jak i od innych mniejszości, ale z drugiej strony byłby mały liczebnie i nie dążył do reprezentacji politycznej. Jego cechą miałaby być autochtoniczność, czyli „bycie stąd". Ukraińcy w województwie podlaskim, jak się im przyjrzymy, wszystkie te warunki spełniają. Odróżniają się zarówno od grupy większościowej, jaką są Polacy, jak też od innych mniejszości. Zresztą, sami są swej odmienności świadomi.

Na czym Ukraińcy Podlasia budują swoją tożsamość?

Podstawą odróżnienia jest język, na co bardzo często sami zainteresowani się powołują, zwłaszcza że gwary podlaskie, jak udowodnili językoznawcy, prowadząc badania w latach 70. czy 80. i później (można tu wspomnieć chociażby „Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny"), zostały zakwalifikowane jako gwary ukraińskie. W wywiadach, które prowadziłem, większość Ukraińców Podlasia bardzo często akcentowała, że posyłano ich do szkół, gdzie mówiono im, że są Białorusinami oraz kazano chodzić na lekcje języka białoruskiego jako języka ojczystego. Oni jednak już od razu czuli, że coś jest nie tak, że ich język to nie jest język białoruski. Po pierwsze więc podstawą tożsamości ukraińskiej jest język – posługiwanie się gwarą albo pochodzenie z rodzin, w których rozmawiano gwarą.

Po drugie bardzo ważne jest położenie geograficzne – pochodzenie z Podlasia między Bugiem a Narwią. To jest ten teren, który Ukraińcy w województwie podlaskim uważają za swoją „małą ojczyznę", czyli do tego terenu się odwołują.

Kolejne różnice to historia, kultura i religia prawosławna, która na pewno odróżnia od większości. Ogromna część tej grupy z tą religią się identyfikuje, chociaż jest ona też wyznacznikiem mniejszości białoruskiej, co stwarza istotne podobieństwo, a tym samym swego rodzaju tarcia w naszym województwie.

Te tarcia są tym bardziej widoczne, że Ukraińcy i Białorusini odwołują się do tego samego etnosu…

Występują również różnego rodzaju zaszłości historyczne, połączone z polityką władz PRL-u. Jeszcze do dzisiaj pokutuje na Podlasiu mit prawosławnego Białorusina – przekonanie, że wszyscy prawosławni to Białorusini. Z jednej strony może to sugerować bliskość Białorusi jako państwa, ale badania językoznawców czy historyków mówią o tym, że ludność południowej cześci woj. podlaskiego posługuje się gwarami języka ukraińskiego, a osadnic-

Andrzej Nikitorowicz – doktor nauk społecznych, obronił na Uniwersytecie w Białymstoku rozprawę doktorską „Procesy tworzenia się (konstruowania) małego narodu (kulturowego) na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim". Aktualnie pracuje w Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Warszawie oraz w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Suwałkach. Aktywny badacz społeczny, autor licznych artykułów i prac naukowych poświęconych tożsamości narodowej, brał udział w wielu projektach badawczych, m.in. „Strategia innowacji dla województwa podlaskiego", „Kompetentna gmina – wzmocnienie potencjału administracji samorządowej w zakresie Zarządzania Rozwojem Lokalnym", „Podlaska Strategia Innowacji – budowa systemu wdrażania". Obecnie realizuje projekt z Wyższą Szkołą Nauk Społecznych w Warszawie zlecony przez Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz projekt pożytku społecznego „Zdrowe Kieszonkowe". Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół kwestii: socjologia pogranicza i transgranicza, ekonomia, gospodarka, tożsamość narodowa.

Rozprawa doktorska, na podstawie której powstała książka „Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe", jest dostępna w wersji elektronicznej na stronie: http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/855/1/Praca_doktorska_A.Nikitorowicz.pdf

Książkę można zamówić na stronie wydawnictwa Nomos.

two przyszło z południa, czyli z Rusi Kijowskiej, a nie z północy, czyli z Białorusi. Z drugiej jednak strony ma tutaj wpływ to, że w okresie PRL-u wszyscy prawosławni mieszkańcy Podlasia byli uznawani za Białorusinów, rozwijano szkolnictwo dla mniejszości białoruskiej, która była jedną z tych niewielu mniejszości akceptowanych w pewnych granicach przez władze Polski Ludowej. Dopiero po odzyskaniu suwerenności politycznej można było konstruować czy zakładać inne związki mniejszościowe i właśnie wtedy nastąpiło oficjalne pojawienie się Ukraińców Podlasia. Na pytania: kim jestem, kim się czuję, za kogo się uważam, kim byli moi dziadowie, rodzice, często nieświadomi swego pochodzenia, jako pierwsze starały się odpowiedzieć osoby, które uzyskiwały wyższe wykształcenie. Tutaj też trzeba powiedzieć, że to właśnie ze zdobywaniem wyższego wykształcenia bardzo często jest związane szukanie odpowiedzi na pytanie o własne pochodzenie. I to na to pytanie starały się odpowiedzieć pierwsze generacje mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim, które stały się grupą niezbędną dla odtworzenia tej tożsamości w województwie podlaskim, czyli elitą narodotwórczą. To te osoby miały owe dylematy tożsamościowe, o których wspominam w tytule swojej książki, czyli zastanawiali się czy są Białorusinami, Polakami czy Ukraińcami, szukali odpowiedzi na pytania związane z własną tożsamością. I dla nich odpowiedź na te pytania pojawiła się po przeczytaniu „Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny", po zaznajomieniu się z książkami historycznymi, językoznawczymi. I dlatego dzisiaj na pytanie „kim jesteś" udzielają odpowiedzi, że są Ukraińcami w województwie podlaskim.

Obecnie mniejszość ukraińska ma swoją organizację, która częściowo zapewnia autonomię w ramach Ukraińców w Polsce. Trzeba powiedzieć, że działa ona bardzo prężnie zarówno na polu edukacyjnym, jak i kulturowym, przez co staje się widoczna na tle innych mniejszości naszego województwa.

Jest to też na pewno jedyna mniejszość, która – biorąc pod uwagę diagnozy społeczne, spostrzeżenia socjologów oraz badania Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań – rośnie w siłę, zdobywa świadomych członków. Trudno tu mówić o dużych, powalających liczbach, ale i u nas, w województwie podlaskim, generalnie jest coraz mniej ludzi. Też bardzo ciekawa rzecz, że jest to w dużej mierze mniejszość narodowa rekrutująca się z w pełni świadomych członków, którzy sami doszli do tej swojej tożsamości. Bardzo często nie była im ona dana z urodzenia, ale sami musieli się zastanowić, dojść do tego, kim są. Dlatego też duża część z tych osób, o czym wspomniałem, legitymuje się wyższym wykształceniem.

Warto tu podkreślić, że w dzisiejszych czasach mamy do czynienia z tożsamością płynną, zmienną. Dawniej, człowiek się rodził i przejmował rolę, tożsamość od rodziców i żył w niej przez całe życie. Dziś bardzo często jest to zmienne, płynne, choćby poprzez emigrację, wyjazdy. Ludzie poszukują dziś swoich korzeni, zastanawiają się nad swoim pochodzeniem, zwłaszcza w sytuacjach, gdy widzą, że pewne cechy odróżniają ich od „większości". Nie jest też powiedziane, że ludzie, którzy żyją na jednym terenie, będą mieli całe życie jedną tożsamość. Dlatego w tym kontekście pojawienie się tożsamości ukraińskiej jest dość ciekawe.

Oczywiście, jeżeli mówimy później o dzieciach obecnych Ukraińców, to na pewno sprawa ma się inaczej, jest tak jak w przypadku każdej innej grupy, może ona dalej się rozwijać ale może też ulec asymilacji, wszystko zależy od warunków, jak i zaangażowania samych zainteresowanych. Faktem jest jednak, że proces tworzenia tożsamości ukraińskiej w województwie podlaskim na pewno jest ciekawy i też porównawczo charakterystyczny pod wieloma względami dla państw demokratycznych, w których jest więcej wolności obywatelskiej, w porównaniu na przykład z poprzednim systemem politycznym w Polsce. Dlatego też w swoim doktoracie czy książce, która powstała na podstawie tej pracy naukowej, staram się odwoływać do innych procesów, które analogicznie w Polsce zachodzą, czyli choćby odtwarzania mniejszości śląskiej, kaszubskiej czy wielu innych grup, jak np. Warmiacy, Mazurzy. Są to mniejszości, o których wcześniej nie pamiętano. Dzisiaj, po przemianach społeczno-demokratycznych w Polsce, ludzie bardzo często zadają sobie pytania: „skąd jestem", „skąd pochodzę". Demokracja dała nam możliwości i wolność wyboru, z której wiele osób korzysta. Uważam, że to bardzo dobrze, w końcu przecież dążymy do społeczeństwa obywatelskiego, w którym to obywatele decydują, biorą sprawy w swoje ręce i robią to świadomie. Uważam, że pielęgnowanie własnych tradycji, własnej kultury, gwary, która bardzo często zanika, jest bardzo cenne i może nam przynieść jedynie plusy, czy ze względów kulturowych, historycznych, czy edukacyjnych, bo powinniśmy w końcu naszą młodzież wychowywać w duchu tolerancji, uczyć tego, że nie wszyscy są tacy sami, a inność nie dotyczy tylko i wyłącznie imigrantów, ale też naszych autochtonicznych przedstawicieli tych ziem, którzy są tutaj od wieków.

Kim jest dziś przeciętny Ukrainiec na Podlasiu?

Kim są dzisiaj Ukraińcy Podlasia? Jeżeli chodzi o osoby, które rozpoczynały ten ruch, na pewno są to osoby dobrze wykształcone, w średnim wieku, które identyfikują się z gwarą, religią prawosławną oraz pochodzą z terenu między Bugiem a Narwią. Z tego, co widzę, są to bardzo często osoby aktywne, działające na rzecz tej mniejszości. Jak w każdej grupie, jest też dosyć spora grupa osób, można by powiedzieć, albo nie w pełni identyfikujących się z tą mniejszością, albo identyfikujących się oficjalnie tylko przy jakichś spisach narodowych itp., czyli grupa „sympatyków" ruchu. Na pewno jednak nie możemy odgórnie, tak jak chciałoby wielu działaczy zarówno polskich, jak i białoruskich, ukraińskich zapewne też, zaliczać całą ludność, która zamieszkuje jakiś teren, ale nie jest świadoma swoich korzeni czy swojej tożsamości, do tej a nie innej grupy narodowej.

Dzisiaj, jakbyśmy patrzyli na tę strukturę, tak mi się przynajmniej wydaje, jest też dosyć spora liczba osób młodych, zaangażowanych w ruch związany ze szkolnictwem, wydarzeniami kulturalnymi, zespołami muzycznymi, ogólnie działalnością kulturalną, muzyczną. Prowadząc badania, poznałem wiele osób w wieku studenckim, wtedy jeszcze licealnym, oraz miałem przyjemność przyjrzenia się rozwojowi dzieci w duchu ukraińskości podlaskiej, czyli pielęgnowania tej tutejszej kultury w przedszkolu czy szkole. Wydaje mi się w związku z tym, że jakbyśmy przejrzeli strukturę, ten ruch ma przed sobą przyszłość. Oczywiście trzeba mierzyć siły na zamiary i też nie będę opowiadał, że rozwinie się on na tyle, iż będziemy mieli milion członków. Bardzo pozytywne jest jednak to, że ten ruch istnieje, jest widoczny i będzie się rozwijał. Uważam i myślę, że moje badania w dużej części to potwierdzają, a kolejny narodowy spis powszechny pokaże wzrost liczby członków co najmniej o kilka – kilkanaście do kilkudziesięciu procent, co jak myślę, jest bardzo dużym sukcesem, zwłaszcza jeżeli weźmiemy pod uwagę to, że województwo podlaskie w ostatnich latach nie było atrakcyjnym regionem migracji i raczej się wyludnia. Ludność, zwłaszcza przedstawiciele młodego

Фото Ю. Гаврилюка

Українці – нація милозвучної мови і зворушливої пісні. Співаюча білостоцька молодь на купальських гуляннях (2014).

pokolenia, wyjeżdża, asymiluje się, a osoby starsze po prostu odchodzą i to już widać po malejącej liczebności mniejszości zarówno białoruskiej, jak i litewskiej, czyli tych dwóch do tej pory przodujących w województwie podlaskim.

Odpowiadając na pytanie, kim są Ukraińcy Podlasia, to trzeba powiedzieć, że w dużej mierze są to mieszkańcy miast naszego województwa, rzadziej wsi. Choć oczywiście zmiany są możliwe. Pojawienie się ruchu ukraińskiego to tendencja związana z migracją ludności do miast. Jak nadmieniałem, bardzo często te pierwsze osoby czy liderzy ukraińskiego ruchu narodowego mają wyższe wykształcenie, które zdobywali w większych miastach, i dziś mieszkają w miastach.

Obecnie dwoma ośrodkami tego ruchu są Bielsk Podlaski i Białystok. Myślę, że w tych dwóch miastach żyje i funkcjonuje największa liczba osób deklarujących się jako Ukraińcy, pochodzących jednak ze wsi. Zresztą, w województwie podlaskim każdy z nas ma korzenie wiejskie i pochodzi głównie ze wsi województwa podlaskiego i z tymi korzeniami się na pewno identyfikuje.

To, że ci ludzie funkcjonują najczęściej w miastach, jest widoczne. Jest to związane choćby z edukacją – dzieci uczą się w miastach, w miastach powstają szkoły, gdzie – tak jak w Bielsku Podlaskim – umożliwia się naukę języka ukraińskiego w przedszkolu czy szkole. Uważam to zresztą za bardzo pozytywny aspekt w rozwoju tego ruchu.

Wspomniał Pan, że pisząc tę pracę, zastanawiał się, czy Ukraińcy Podlasia są narodem kulturowym.

Temat mojej pracy to „Procesy tworzenia się (konstruowania) małego narodu (kulturowego) na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim" i taka była teza. Jak zacząłem przyglądać się tej kwestii, zanim jeszcze pojechałem na badania, by przeprowadzić wywiady pogłębione z członkami ruchu ukraińskiego, to na pierwszy rzut oka podlascy Ukraińcy spełniali wszystkie kryteria narodu kulturowego. Jedną z podstaw, na których się opierałem, był statut Związku Ukraińców Podlasia, gdzie jasno określono, że podlascy Ukraińcy są autochtoniczni, czyli pochodzą z tych ziem, identyfikują się z terenem między Bugiem a Narwią, czyli posiadają swoją własną „małą ojczyznę", z którą są silnie związani, mają świadomość tego, że są inni, czyli mają poczucie odrębności wobec większości oraz Białorusinów, czują solidarność wewnętrzną, oprócz tego skupiają się na pielęgnacji kultury miejscowej, są zinstytucjonalizowani, czyli mają organizację, która ma bronić ich interesów, ale nie angażują się w politykę i nie dążą do tworzenia własnych bytów politycznych. Było to zgodne z cechami narodu kulturowego. Badania jednak pokazały, że pierwszy pogląd trzeba było weryfikować, bo okazał się on błędny. Wyszło więc na jaw, że Ukraińcy Podlasia są częścią mniejszości ukraińskiej w Polsce, a nie jakimś odrębnym bytem. Nie mają ambicji, żeby się odrywać od mniejszości ukraińskiej w Polsce jako całości i tworzyć odrębnych struktur, zwłaszcza że – co podkreślano wywiadach – mają już autonomię i mogą podejmować nieco inne ruchy niż reszta Ukraińców w Polsce. Z drugiej strony to, że podlascy Ukraińcy są częścią mniejszości ukraińskiej w Polsce, daje większe możliwości działania. Trzeba tu też zwrócić uwagę na polskie prawo. Jeżeli jesteśmy uznani za mniejszość narodową, to mamy więcej możliwości rozwoju oraz większe prawa, niż przykładowo, gdybyśmy byli uznani za naród kulturowy, który w ogóle nie jest opisany i nie istnieje w naszym prawie. Ten problem w terminologii mają choćby Ślązacy, którym sąd odmówił uznania za mniejszość narodową. Zadając to pytanie, czy może to być naród kulturowy, zastanawiałem się głównie nad religią jako jednym z podstawowych wyróżników mniejszości ukraińskiej na Podlasiu oraz nad tym, co bardzo często akcentowano w wywiadach – że Ukraińcy Podlasia odróżniają się od reszty Ukraińców w Polsce, ponieważ nie objęła ich akcja „Wisła", która na południe od rzeki Bug już zbierała swoje żniwo. Jest to jedyna lub jedna z niewielu grup ukraińskich w Polsce, która jest autochtoniczna, czyli nikt jej nie przesiedlał przez setki lat. Mimo to można dziś powiedzieć na pewno, że nie jest to naród kulturowy. Wiąże się to zarówno z czynnikami politycznymi, czyli grupa ta nie wyraża potrzeby autonomii, przynajmniej sami zainteresowani tak twierdzą. W dodatku Ukraińcy Podlasia nie czują się kimś odrębnym tożsamościowo i na pytanie „kim jestem?" najczęściej odpowiadają, że Ukraińcem Podlasia albo Ukraińcem w województwie podlaskim. Nie ma więc potrzeby identyfikowania się z innym narodem niż naród ukraiński czy tworzenia jakiejś swojej własnej odrębnej tożsamości, małej tożsamości grupowej, choćby jak Łemkowie.

Jak została odebrana Pana książka?

Książka została przyjęta bardzo pozytywnie przez większość badaczy tożsamości czy przemian społecznych w Polsce. Miałem przyjemność być na konferencji zarówno na południu kraju, w Krakowie, gdzie padały pytania o porównywanie tego zjawiska do kwestii tożsamości śląskiej, jak też i u nas. Byłem też na konferencji w Rudzie Śląskiej, gdzie mówiłem o dylematach tożsamościowych, które mamy w województwie podlaskim. Z wielu moimi kolegami żywo dyskutowaliśmy o tym, w którym kierunku będzie zmierzać ruch ukraiński.

A dlaczego Pan zainteresował się tym tematem?

Odpowiedzi jest wiele i zdążają one w kilku kierunkach. Po pierwsze, myślę, że bardzo ważną rzeczą jest to, iż sam pochodzę z południowej części województwa podlaskiego. Było to więc zgodne z moimi zainteresowaniami, czy też pytaniami, które sam sobie zadawałem. Chodziło więc o kwestię rozumienia samego siebie, czyli własnej tożsamości. Po drugie, czytając inne prace naukowe – i tutaj bardzo duży ukłon w kierunku mojego promotora, profesora Andrzeja Sadowskiego, który podsunął mi wiele publikacji – zwróciłem uwagę na to, że w ostatnich dekadach zaszło wiele zmian w zachowaniach obywateli Polski, ich postrzegania siebie i własnej tożsamości etnicznej i narodowej. Bardzo wyraźnie pokazały je kolejne spisy powszechne. Otóż ludzie w pewnym momencie na skalę wręcz masową zaczęli się zastanawiać, skąd pochodzą, kim są, kim byli ich przodkowie i to nie tylko w województwie podlaskim, ale też na Śląsku, Pomorzu, nawet na Mazurach i w innych częściach Polski. W tym aspekcie zwróciłem uwagę na rodzącą się przez wiele lat grupę Ukraińców w województwie podlaskim. Do tej pory nikt naukowo nie podejmował prób jej zbadania, a ja z jednej strony spoglądając z tego szerszego kontekstu naukowego i obiektywnego, a z drugiej – z tego węższego, osobistego, subiektywnego chciałem to zrobić. Zresztą, wagę tych badań potwierdził fakt, że dostałem dofinansowanie z Narodowego Centrum Nauki. Te badania zostały uznane za dosyć istotne, za podstawowe, ponieważ nikt do tej pory ich nie przeprowadzał, i z których nasze nauki społeczne, humanistyczne, mogą coś wynieść. Mogę tu dodać, że ciągle się tym tematem interesuję. Na przykład we wrześniu na Uniwersytecie w Białymstoku będzie organizowana konferencja, na której zostanie podjęta ta tematyka. Pojawią się więc kolejne publikacje. Napisaliśmy też kolejne projekty badawcze, zobaczymy, może przejdą.

Chcielibyśmy w przyszłości zrobić badania porównawcze między różnymi częściami Polski czy nawet badania transgraniczne, czyli porównać ludność zamieszkującą obie strony granicy – polskiej i białoruskiej, polskiej i ukraińskiej. Myślę, że byłoby to dosyć ciekawe.

Zwłaszcza na ziemi brzeskiej, gdzie podobne dylematy tożsamościowe ma ludność ukraińskojęzyczna…

Dokładnie. Byłoby to bardzo ciekawe, jednak badania te wymagają dosyć istotnych funduszy i pogłębienia współpracy między uczelniami. Istnieją też kwestie polityczne. Jak mówiłem, system autorytarny, z jakim mamy do czynienia na Białorusi, nie sprzyja zadawaniu pytań: „kim jestem", „skąd pochodzę". Jest to dla wielu osób problemem. W Polsce powiew wolności, demokracja w wielu aspektach sprawiły, że można było z jednej strony zadawać sobie te pytania, a z drugiej swobodnie na nie odpowiadać. Oczywiście, żaden system polityczny, nawet nasza polska demokracja, nie jest idealny. Uważam, że w wielu aspektach potrzebna jest szersza edukacja od najwcześniejszego szczebla, uczenie młodych ludzi tolerancji, współpracy. To jest najważniejsze.

Jeśli chodzi o postrzeganie dzisiejszej sytuacji, widać, że wiele osób w wieku średnim widziało bardzo istotną różnicę w zachowaniach społecznych czy w zachowaniach w sferze publicznej przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim. Wiele osób mówiło o tym, że jak byli młodzi w latach 80. czy jeszcze 90., to niekoniecznie wprost wyrażali swoją ukraińskość na zewnątrz. Z kolei dzisiejsze pokolenie ludzi młodszych bardzo często ani się nie boi – choć to duże słowo – ani się nie wstydzi wyrażania tej swojej ukraińskości, bardzo często rozmawia między sobą na ulicy w języku ukraińskim. Uważam, że jest to bardzo pozytywne, zwłaszcza, że – jak już podkreślałem – trzeba pielęgnować te kultury, które od zawsze u nas były, bo to tylko wzbogaca nasz region i naszą własną kulturę.

Dziękuję za rozmowę.

rozmawiała
Ludmiła ŁABOWICZ

Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe, Nomos, Kraków 2014, 298 s.

Новозбудована церква в надбужанському селі Слохи Аннопольські (Сім'ятицький повіт)

Фото Ю. Гаврилюка

Nieco refleksji i faktów o czasach II wojny światowej

Główny zwycięzca i największa ofiara wojny

W tym roku mija siedemdziesiąta rocznica zakończenia ostatniej, najstraszniejszej w dziejach ludzkości wojny światowej. I chociaż ze statystyką ofiar tej wojny są pewne problemy, to niewątpliwie zginęło wtedy na świecie grubo ponad 50 mln ludzi. Aż połowę z nich stanowią straty jednego kraju – Związku Radzieckiego. Co prawda w pierwszych powojennych dziesięcioleciach władze radzieckie świadomie podawały nieprawdziwe, zaniżone dane o własnych stratach, które dziś szacowane są na 27 mln ludzi. Z tego połowa – 13,6 mln to straty Armii Czerwonej. Straty armii niemieckiej na wszystkich frontach wyniosły 3 mln 50 tys. żołnierzy. Niewątpliwie to Związek Radziecki odegrał decydującą rolę w rozgromieniu faszyzmu, to jego żołnierze walczyli w największych i najkrwawszych bitwach. W okresie wojny żołnierski mundur włożyło 32 mln czerwonoarmistów. Porównując obie przytoczone liczby, otrzymujemy straszny wynik. Otóż okazuje się, że na wojnie zginęło aż 42,5% powołanych do Armii Czerwonej żołnierzy, a wśród młodych poborowych z roczników 1920-1922 przy życiu pozostało jedynie 5-7%. A nie liczymy tu przecież rannych. Nasuwa się więc pytanie – czemu aż tak dużo?

Wydaje się, że istotną rolę odegrały tu następujące czynniki. W 1941 r. Związek Radziecki, co podkreśla wielu historyków, nie był przygotowany do wojny, a Stalin był przekonany, że Hitler nie zdecyduje się na wojnę na dwa fronty, więc atak niemiecki był dla niego zaskoczeniem. Nie uwierzył on licznym sygnałom napływającym do Moskwy o niemieckich przygotowaniach do wojny z ZSRR. Innym istotnym czynnikiem obok elementu zaskoczenia była słaba jakość kadry dowódczej Armii Czerwonej i posiadanej broni, szczególnie samolotów i czołgów. Zakładana przez Stalina koncepcja wojny – to atak. Kraj był więc absolutnie nieprzygotowany do obrony. Ważny był jednak również jeszcze jeden, zazwyczaj pomijany czynnik. Nie można przecież wytłumaczyć ogromnych strat Armii Czerwonej w pierwszych miesiącach wojny bez uwzględnienia faktu, że wielu czerwonoarmistów nie chciało oddawać życia za stalinowski reżim, za zagłodzoną i zrujnowaną wieś zapędzoną do kołchozów, za skandalicznie niskie płace robotników, za brak podstawowych towarów i produktów, za syberyjskie łagry z milionami ludzi, za wielki terror 1937 roku. Potwierdzeniem tego może być raport pułkownika Sandałowa z 24 czerwca 1941 r., w którym meldował swemu dowódcy, że „piechota jest zdemoralizowana, nie przejawia uporu w obronie".

Bez walki poddawały się całe miasta, a nawet republikańskie stolice – Kiszyniów, Mińsk, Wilno, Ryga. Najtragiczniejszy dla Armii Czerwonej był pierwszy rok wojny. Zginęło wtedy 4,5 mln żołnierzy i prawie tyle samo dostało się do niewoli. Łącznie w czasie całej wojny do niewoli niemieckiej trafiło 5,7 mln czerwonoarmistów. Niemcy swymi korpusami pancernymi okrążali całe armie radzieckie i zmuszali do poddania się nawet setki tysięcy żołnierzy: w kotle pod Mińskiem (sierpień 1941) – 323 tysiące, Smoleńsk-Rosławl (sierpień 1941) – 348 tysięcy, Kijów (wrzesień 1941) – 665 tysięcy, Wiaźma (październik 1941) – 662 tysiące. Również w nieudanym kontrataku pod Charkowem (maj 1942) do niewoli niemieckiej trafiło ok. 240 tysięcy czerwonoarmistów. Jawnym świadectwem nieudolności dowództwa radzieckiego jest fakt, że nawet w 1945 r. na Węgrzech Niemcy wzięli do niewoli 100 tysięcy żołnierzy radzieckich. W czasie wojny do niewoli trafiło też 50 generałów, a 150 zginęło. Kilku generałów, między innymi dowódcy Frontu Zachodniego, zostało rozstrzelanych za złe dowodzenie, ponieważ Stalin szukał kozłów ofiarnych za niepowodzenia na froncie, które często wynikały z jego własnych spóźnionych rozkazów, oderwanych od zmienionej za ten czas sytuacji na terenie walk.

Należy wspomnieć jeszcze o okrutnym rozkazie Stalina nr 270 z 16 sierpnia 1941 r., uznającym formalnie wszystkich żołnierzy, którzy poddali się do niewoli, za zdrajców, których należy „zabijać na wszystkie sposoby, tak na ziemi, jak i z powietrza". Rodziny tych żołnierzy należało zaś pozbawiać „pomocy państwowej", czyli kartek żywnościowych, skazując tym samym tysiące dzieci i starców często na śmierć głodową. Z kolei rodziny jeńców oficerów (dowódców) należało od razu aresztować i wywieźć do łagrów. Drugi podobny rozkaz (nr 227) został wydany 28 lipca 1942 r., a jego istotę oddają słowa „ani kroku wstecz". W praktyce oznaczało to, że za broniącymi się czy atakującymi czerwonoarmistami stały bądź szły oddziały NKWD i strzelały do cofających się żołnierzy.

W pierwszym roku wojny, o czym mało u nas wiadomo, ogromne straty ponieśli także radzieccy partyzanci. Otóż z przerzuconych na teren Ukrainy 3,5 tys. oddziałów partyzanckich i grup dywersyjnych w następnym roku doliczono się tylko 22. Niewiele lepiej było na Białorusi. Z 437 oddziałów partyzanckich pozostało 22. Oddziały te były zupełnie nieprzygotowane do walki na tyłach wroga, często nawet nie miały radiostacji. Niemcy z łatwością lokalizowali je i często niszczyli tuż po wylądowaniu. Stalin w swym przemówieniu z 3 lipca 1941 r. nawoływał partyzantów nawet do podpalania lasów. Na szczęście tego głupiego rozkazu partyzanci nie usłuchali, bo gdzieżby mogli się schronić.

Były oczywiście i słynne decydujące zwycięstwa – pod Moskwą, pod Stalingradem, na Łuku Kurskim i wreszcie zdobycie Berlina. Zwycięstwa okupione krwią oraz przejawami niezwykłego bohaterstwa i poświęcenia żołnierzy, ponieważ zrozumieli oni, że terror zaprowadzony przez Niemców na terytoriach okupowanych jest jeszcze okrutniejszy od stalinowskiego reżimu, należy więc bronić ojczyzny. Trafne są słowa piosenki *Нам нужна победа. Одна на всех. Мы за ценой не постоим.* Ta cena to ogromna danina krwi, która budzi podziw, ale i zdumienie. Czy naprawdę była konieczna, czy należało aż tak nią szafować, czy w znacznym stopniu nie była ona wynikiem braku kompetencji dowódców oraz elementarnego szacunku dla ludzkiego życia? Oto parę szokujących przykładów z terenów bliskiej nam Ukrainy.

Gdy Niemcy zbliżali się już do Zaporoża, dowództwo radzieckie postanowiło zburzyć tamę elektrowni „Dnieproges". Przysłano więc specjalnych minerów z Moskwy, którzy mieli spowodować wyrwę w tamie o szerokości 30 metrów. Ci „specjaliści" spowodowali jednak taki wybuch, że zniszczył on pięciokrotnie dłuższy odcinek tamy. Ogromne potoki wody zalały naddnieprzańskie miasteczka i wsie. Zginęło około 70 tysięcy ludności cywilnej i 20 tysięcy wojska. I okazało się, że nikt nie był winny. Drugie zdarzenie: Niemcy zajmują Krym. Dowództwo i część żołnierzy zdołało ewakuować się statkami. Dla ciężko rannych nie wystarczyło miejsca. Ładowa-

no więc ich na samochody ciężarowe, które jechały na wysoki brzeg Morza Czarnego. Kierowca wyskakiwał, a samochód pogrążał się w falach. Trudno wymyślić większe okrucieństwo, choć dla niektórych była to z pewnością tylko lżejsza śmierć. Trzeci przypadek to wielka wielomiesięczna, tak zwana bitwa o Dniepr i stolicę Ukrainy w drugiej połowie 1943 roku. Niemcy doskonale ufortyfikowali prawy wysoki brzeg całego Dniepru. Front rozciągał się na setki kilometrów. Bitwa była niezwykle zacięta. Po wielokrotnych porażkach grup desantowych wreszcie zdobyto Kijów. Ale za jaką cenę. W całej bitwie brało udział 2 mln 650 tys. żołnierzy Armii Czerwonej. Zginęło 417 tys., a 1 mln 270 tys. zostało rannych. Znaczy to, że jedynie co trzeci żołnierz zdołał wyjść bez szwanku. To Pyrrusowe zwycięstwo. Takich zwycięstw nie można opiewać w pieśniach.

I jeszcze jedna czarna strona tej wojny. Po ciągłych porażkach w pierwszych miesiącach wojny, panice i chaosie panującym w armii, nie było komu grzebać zabitych żołnierzy. Według informacji podanej przez byłego ministra obrony Siergieja Iwanowa w lasach i błotach teatru wojny leżą jeszcze kości około 4 mln czerwonoarmistów, które od dawna skrzętnie zbierają aktywiści stowarzyszenia „Memoriał". Z policzeniem szczątków i tu są problemy, ponieważ niektórzy badacze podają znacznie mniejszą liczbę 2,5 miliona.

O ile bezapelacyjnie uznajemy decydującą rolę Związku Radzieckiego w rozgromieniu faszyzmu, to należy wspomnieć także o fakcie niezbyt eksponowanym, szczególnie w Rosji – o ogromnej pomocy, jakiej udzieliły ZSRR Stany Zjednoczone i która znacząco wpłynęła na losy tej wojny. Do Murmańska bezustannie szły konwoje morskie ze sprzętem i uzbrojeniem, ale także z żywnością, słynną amerykańską „tuszonką", bez której kołchozy chyba nie dałyby rady wyżywić armii, ponieważ kraj głodował. Znamienne są tu słowa marszałka Georgija Żukowa „bez amerykańskiego prochu nie zdołalibyśmy wyprodukować takiej ilości amunicji, jaka była nam potrzebna, a bez 'studebakerów' nie mielibyśmy czym przewozić naszej artylerii. W ogóle w dużym stopniu Amerykanie zapewnili nam transport frontowy". Dostarczano także samoloty i paliwo dla nich. Bez amerykańskich dostaw nie byłaby także możliwa produkcja specjalnej stali, niezbędnej dla przemysłu zbrojeniowego. Dodajmy, że pomoc ta była okupiona tysiącami ofiar Amerykanów i Brytyjczyków, ponieważ niemieckie okręty podwodne dosyć skutecznie zatapiały statki z tych konwojów.

Mówiąc o II wojnie światowej, problemem jest nie tylko dokładne policzenie jej uczestników i ofiar. Są również na świecie istotne różnice poglądów odnośnie daty początku i zakończenia tej wojny. My postrzegamy ją z europejskiej perspektywy i dla nas zakończyła się ona w maju 1945 r., ale z Japonią walczono jeszcze parę miesięcy dłużej i dla Ukraińców zmobilizowanych w szeregi Armii Czerwonej skończyła się ona oficjalnie dopiero 2 września 1945 r. (w imieniu ZSRR podpis na akcie przyjęcia kapitualcji złożył właśnie jeden z nich – gen. Kuźma Derewianko, w 2007 r. uhonorowany tutułem Bohatera Ukrainy). Dla Polski początek wojny to 1 września 1939 r., natomiast dla Rosji to 22 czerwca 1941 roku. Ale przecież w międzyczasie Związek Radziecki zajął wschodnie obszary Polski i kraje nadbałtyckie, a później część Finlandii i Rumunii.

Dziwi mnie również oburzenie Rosji z tego powodu, że niektóre byłe republiki radzieckie, a dziś niezależne państwa, nie chcą świętować kolejnej rocznicy zakończenia II wojny światowej razem z nią, 9 maja, a wolą 8 maja, tak jak większość krajów Europy. Przecież to nieistotne, jaki dzień maja był w danym kraju podczas podpisywania aktu kapitulacji Niemiec. Nie oznacza to, że negują one decydującą rolę Związku Radzieckiego (którego częścią byli przecież sami) w rozgromieniu faszyzmu. Ważne, że nadal chcą świętować to zwycięstwo i oddawać cześć ofiarom i bohaterom tej wojny. A że każdy woli świętować z tymi, kogo uważa za swych przyjaciół, to też powinno być zrozumiałe.

Obraz wojny z mini perspektywy

Urodziłem się w czasie wojny w Kleszczelach, ale jej nie pamiętam, byłem zbyt mały. W skrócie opowiem więc, jak ją przeżyli kleszczelowcy – dzięki wspomnieniom rodziców.

We wrześniu 1939 r. bitwy w okolicy nie było, chociaż Niemcy zbombardowali niedaleką stację kolejową w Czeremsze, przy okazji zrzucając kilka bomb zapalających na Kleszczele. Wojska niemieckie weszły do miasteczka, ale wiedząc, że będą musieli opuścić te tereny w myśl podpisanego porozumienia ze Związkiem Radzieckim (pakt Ribbentrop – Mołotow), nie zaprowadzali swoich porządków. Drobny, ale charakterystyczny szczegół. Gdy jakiś Niemiec zapytał ojca, czy jest Polakiem, a usłyszał odpowiedź, że nie, bo on „Ruśki", to Niemiec z uśmiechem odpowiedział – Gut, Gut. Dla niego znaczyło to, że ojciec jest Rosjaninem, a Rosjanie to sojusznicy, a Polacy to wrogowie.

Mogiły poległych żołnierzy Armii Czerwonej na Cmentarzu Wojennym w Bielsku Podlaskim. Fot. J. Hawryluk

Niemcy przebywali w Kleszczelach około tygodnia. Później zmieniły ich oddziały radzieckie. Białostocczyznę włączono do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Kleszczele administracyjnie nawet awansowały, ponieważ utworzono „Kleszczelskij rajon" (powiat), który włączono do obwodu brzeskiego. Ludziom nadano obywatelstwo radzieckie. W miasteczku formalnie stacjonował batalion wojska, ale faktycznie żołnierze mieszkali w ziemiankach w okolicznych lasach, a w Kleszczelach tylko oficerowie, niekiedy nawet z żonami i dziećmi. U nas przez pewien czas kwaterował sympatyczny „lejtienant" Kuzniecow (zachowała się jego fotografia). Poziom życia kleszczelowców jednak znacznie się obniżył, brakowało szczególnie wszelkich towarów przemysłowych. Intensywnie prowadzono indoktrynację obywateli w duchu komunistycznym, z niewielkim jednak skutkiem. Ludzie do kołchozów nie chcieli wstępować. Z tego okresu należy wspomnieć o wywózce pięciu kleszczelowskich rodzin (głównie Polaków) na Syberię w ramach walki z „wrogami klasowymi".

Również podczas napaści Niemiec na ZSRR koło Kleszczel było dosyć spokojnie, ponieważ wojska niemieckie, po niewielkich potyczkach na Bugu, błyskawicznie przesunęły się na wschód. W Kleszczelach utworzono Amtskommissariat, czyli gminę zbiorczą, którą cały czas kierował komisarz Otto (władza administracyjna). Istniał także posterunek żandarmerii, który wykonywał funkcje policyjne. Wprowadzono reżim okupacyjny. Za dowolne nieposłuszeństwo groziły surowe kary – bicie, zesłanie do obozu koncentracyjnego, a nawet rozstrzelanie.

Zakończenie na str. 39

Dialekty podlaskie na tle kształtowania się języka ukraińskiego

(Morfologia, cz. III. Zaimek)

Це – toż to ne po naszomu!!!

Najbardziej „rażące" i rzekomo „świadczące" o nieprzynależności gwar podlaskich do ukraińskiego areału językowego, są ukraińskie literackie formy zaimka wskazującego *цей, це, ця, ці*. Różnica między formami literackimi a podlaskimi *сьой (сєй, сі^{е}ти), сяя (сєя, сі^{е}та), сьоє (сєє, сі^{е}те), сії (сеї, сі^{е}ти)* często jest zresztą wykorzystywana jako „argument" w sporze o ukraińskość gwar Podlasia. Tymczasem warto wiedzieć, że literackie formy *цей, це, ця* to twory sztuczne, które powstały i upowszechniły się w XIX, często dopiero już w XX w., a ich odległość od form podlaskich nie jest aż tak duża, jak by się wydawało…

W języku staroruskim omawiane zaimki wskazujące miały formy *сь, се, си* i były kontynuacją prasłowiańskich form *sь, se, si* (w języku polskim pozostałość tego zaimka mamy w wyrażeniu *do siego roku*). Do końca XVIII w. w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego zaimki *сей, се (сеє), ся (сяя)* były używane całkiem dowolnie. Również w XIX w. przeważały formy identyczne z podlaskimi lub zbliżone do tych, które wciąż są używane w naszym regionie. W *Енеїді* Iwana Kotlarewskiego mamy więc:

Розплющив і **сього** Еней.
І тут **сього** ж понюхав чаду.
Сього не майте за бридню.
Мене за **сю** не лайте мову.
Щоб і **сьому** мордаси втерть.
Сі перевернуті в собаки.
Я все б зробив за **сюю** плату.

A oto przykłady z poematu Tarasa Szewczenki *Гайдамаки* (1839-1941):

Безславному тяжко **сей**
світ покидать.
«Що **се** ти говориш? Схаменися!».
Та з батьком Максимом **сю**
ніч погуляєм.

Przykłady na formy zaimków z dawnym *с* zamiast *ц* można też znaleźć u Iwana Franki, chociażby w jego napisanej gwarą bojkowską bajce *Лис Микита* (1890):

Я веду їх в **сюю** нетру.
Лиш **сю** нічку ще заждіть!
В **сього** ціп, у того вила.
І кажу: **Сей** опуд стане нам царем?

Dawniejsze formy zaimków znajdziemy też w literaturze XX-wiecznej, np. u Ołeksandra Ołesia:

Ну, не кажи **сього**!
(*По дорозі в казку*, 1910)
П'ю за прихід **сього** часу…
(*Буржуї*, 1917)

Skoro u klasyków literatury występują formy zaimka wskazującego *сей, се, ся*, będące kontynuacją prasłowiańskich, jak to się stało, że upowszechniły się „nieoprawne" *цей, це, ця*, wypierając z czasem te prawidłowe?

Tradycyjne dla języka ukraińskiego zaimki *сей, се, ся* często były używane z partykułą *от*: *от-сей*, *от-се*, *от-ся*, w rezultacie czego stojące koło siebie spółgłoski *т* i *с* zlały się w jeden dźwięk *ц*. Spowodowało to, że zaczęto używać form *оцей, оце, оця* oraz – analogicznie do *сей, се, ся* – form bez początkowego *о*. W taki oto sposób pojawiły się dzisiejsze literackie *цей, це, ця*.

Warto dodać, że starsza forma zaimka wskazującego w dzisiejszym ukraińskim języku literackim zachowała się w słowie *сьогодні*. Dziś formy *сьой, сяя* etc. są uznawane za archaizmy lub dialektyzmy, np. zaimek wskazujący *сьой* występuje w gwarach poleskich, wołyńskich etc.

Na Podlasiu, oprócz form *сьой, сяя, сьоє, сії*, a także rzadszych, notowanych chociażby w Kuraszewie w gm. Czyże *сєй, сєя, сєє, сєї*, zachowały się dosyć ciekawe formy *сі^{е}ти, сі^{е}та, сі^{е}те*. Jest to pewna osobliwość występująca na mapie gwar ukraińskich, choć podobne formy *сітий, сіта, сіте, сітиї* itp. można spotkać także w gwarach ukraińskich ziemi brzeskiej na Białorusi. Możliwe, że zaimek wskazujący *сітий (сі^{е}ти)* powstał z dwóch dawnych zaimków wskazujących *сь, тъ* wskutek przyłączenia do nich zakończenia przymiotnikowego *и*. Być może analogicznie do *сітий* powstały inne dość ciekawe formy zaimków wskazujących *цітий, ціта, ціте*, używanych w rejonie małoryckim w ukraińskojęzycznej części Białorusi.

Тоє-сьоє o zaimku *той*

Do zaimków wskazujących w języku staroukraińskim należały również *той* (rzadko *тый*) – *тотъ, то – тоє (те, теє), та – тая*. Na Podlasiu używa się form nieściągniętych: *той, тая, тоє, тиї* (*тиє*).

Formy charakterystyczne dla gwar podlaskich *тоє, тая* pojawiają się w zabytkach staroruskich od XII-XIII w., np. **тоє** дворище (XV w.), **тоє** військо, **тая** поголоска (koniec XVII w.), także w pieśniach i dumach historycznych.

Ostatecznie we współczesnym języku ukraińskim normą literacką stały się: forma nieściągnięta *той* oraz formy ściągnięte *та, те, ті*. W gwarach ukraińskich funkcjonują jednak najróżnorodniejsze warianty zaimków wskazujących, czego liczne przykłady możemy znaleźć w folklorze, chociażby w najpopularniejszych piosenkach ludowych:

Котра дівчина чорні брови має,
то **тая** дівчина усі чари знає.

Ой чий то кінь стоїть,
Що сива гривонька?
Сподобалась мені
Тая дівчинонька.

A oto przykłady z kołomyjek ukraińskich:

Ой що тобі, дівчинонько,
тоє помагає,
Що до тебе що вечера
хлопец прибігає?

Як я **тиї** коломийки зачую, зачую,
Через **тиї** коломийки
дома не ночую.

Także w literaturze ukraińskiej funkcjonowały różne warianty zaimków *той, та, те, ті*. Oto przykłady z utworów XIX-wiecznych:

Нічого кращого немає,
Як **тая** мати молодая
(Taras Szewczenko)

Не так **тії** вороги,
Як добрії люди
(Taras Szewczenko)

І хто **тую** мову
Привітає, угадає
(Taras Szewczenko)

Де **тії** струни, де голос потужний,
де **тєє** слово крилате
(Łesia Ukrainka)

Я вірю, тільки віра **тая** мертва
(Łesia Ukrainka)

Отсе **тая** стежечка,
Де дівчина йшла,
Що з мойого сердечка
Щастя унесла
(Iwan Frako)

W zacytowanym fragmencie utworu Iwana Franki znalazły się także inne ciekawe formy – omawiana wcześniej *отсе* oraz *мойого*, uznawana dziś za gwarową, o której będzie mowa w dalszej części.

Zaimki *тєє, тая* funkcjonują także we współczesnym języku literackim, chociaż mają wyraźne nacechowanie stylistyczne.

Тої czy *теї*, *тою* czy *тею*?

Forma dopełniacza zaimka wskazującego *та* we współczesnym języku literackim brzmi *тої* lub *тієї* (od zaimka *ця* mamy tylko jedną formę – *цієї*, podobnie jak od *вся – всієї*). Na Podlasiu od zaimka *тая* utworzymy m.in. formy *тої* lub *теї*, od *сяя – сьої* i *сєї*, a od *вся – всьої* i *всєї*. Formy podlaskie są starsze, z kolei formy *тієї, всієї* w języku ukraińskim są późniejszą modyfikacją – zaczęły się one upowszechniać dopiero w XVI w.

Podobnie rzecz ma się z formami narzędnika – w dzisiejszym języku ukraińskim od zaimka *та* utworzymy dwie formy – *тою* i *тією*, od *ця* tylko jedną – *цією*, od *вся – всією*. W archaicznych gwarach międzyrzecza Narwi i Bugu mamy następujące formy: *тою* i *тею*, *сьою* i *сєю*, *всьою* i *всєю*.

W literackich formach typu *тією, цією*, mimo że zachowały one staroruskie zakończenia, doszło do specyficznego rozszerzenia. W zabytkach piśmiennictwa ukraińskiego częściej jednak można spotkać formy etymologicznie bliższe staroruskim, które są identyczne z tymi używanymi do dziś na Podlasiu: и с **тою** волостию (koniec XIV w.), съ **сєю** грамотою (XIV w.), и **всєю** мыслью моєю (koniec XIV w.). Formy te funkcjonują także w innych gwarach ukraińskich.

Церква св. Антонія Печерського в Курашеві (гм. Чижі). Фото Ю. Гаврилюка

Dlaczego po podlasku nie powiemy *при тим*?

Jednym z błędów popełnianych przez osoby, które mówią lub nawet piszą ukraińską gwarą podlaską, a które lepiej znają język polski czy białoruski, jest mylenie form narzędnika i miejscownika zaimków, a także przymiotników rodzaju męskiego. Doskonale widać to na przykładzie zaimka *той*. W gwarze podlaskiej, podobnie jak w języku literackim, formy narzędnika i miejscownika są wyraźnie rozróżniane. W języku ogólnoukraińskim narzędnik zaimka *той* to (*з*) *тим*, z kolei miejscownik – (*на*) *тому*, a także (*на*) *тім*, np. *на тім боці при потоці*. W archaicznych gwarach międzyrzecza Narwi i Bugu narzędnik zaimka *той* brzmi (*з*) *тим*, miejscownik – (*на*) *туом* (to gwarowy wariant starszej formy używanej w języku ukraińskim – *тім* – z dyftongiem w miejscu ukraińskiego *і*).

W odróżnieniu od języka ukraińskiego i jego gwar, nie ma rozróżnienia między formami narzędnika i miejscownika zarówno w języku polskim – narzędnik (*z*) *tym*, miejscownik – (*o*) *tym*, jak i w języku białoruskim – narzędnik (*з*) *тым*, miejscownik (*на, аб*) *тым*. Stąd też osoby, które lepiej niż gwarę znają język polski, często też uczony w szkole język białoruski, mają tendencję do mówienia czy pisania *на тим* czy *при тим*. Także osoby zaczynające naukę języka ukraińskiego mają problem z rozróżnieniem tych dwóch przypadków.

Problem dotyczy nie tylko konkretnego zaimka *той*, ale też innych zaimków. Wystarczy porównać ich formy w narzędniku i miejscowniku w konkretnych językach:

język ukraiński: *наш* – (*з*) *нашим*,
(*на*) *нашім, нашому*
gwara podlaska: *наш* – (*з*) *нашим*,
(*на*) *нашум*
język białoruski: *наш* – (*з*) *нашым*,
(*на*) *нашым*
język polski: *nasz* – (*z*) *naszym*,
(*na*) *naszym*

Użytkownicy archaicznych gwar podlaskich powiedzą też *на інакшум, на каждум, на самуом, на вашум*. Formy *на інакшим, на каждим, на самим, на вашим* są niepoprawne, choć coraz bardziej upowszechniają się pod wpływem języka polskiego.

Na podanych przykładach widać więc wyraźnie, że o przynależności gwar podlaskich do ukraińskiego areału językowego świadczy także fleksja. Ani w języku polskim, ani białoruskim nie ma rozróżnienia między formami omawianych dwóch przypadków. Podlaska forma miejscownika to gwarowy wariant starszej, ale używanej do dnia dzisiejszego, formy miejscownika w języku ukraińskim. Dlatego też osoby dobrze znające gwarę, bez problemu przechodzą na język literacki i nie mylą form narzędnika i miejscownika zaimków oraz przymiotników.

Он

Zaimki *онъ, оно, она* (*опъ, опо, опа*) w języku prasłowiańskim należały do grupy zaimków wskazujących, wpisujących się w trójczłonowy system oznaczania stopnia odległości wskazywanego przedmiotu w przestrzeni lub czasie od rozmówcy. Zaimek *сь* (dzisiejsze literackie *цей* i gwarowe *сєй, сьой, сі^{e}ти*) oznaczał coś co jest położone najbliżej mówiącego, zaimek *тъ* (którego kontynuacją jest literackie i podlaskie *той*) określał coś, co jest znajduje się dalej, natomiast *онъ* odnosiło się do czegoś położonego najdalej.

Zmiana systemu trójczłonowego zaimków wskazujących na dwuczłonowy spowodowała, że zaimki *онъ, оно, она* okazały się zbędne, wskutek czego jeszcze w języku prasłowiańskim zaczęły pełnić rolę zaimków osobowych 3 osoby (istniała jednak różnica w akcentowaniu – akcent w zaimkach wskazujących padał na pierwszą sylabę – *онъ, <u>о</u>но, <u>о</u>на*, podczas gdy w zaimkach osobowych na ostatnią – *онъ, он<u>о</u>, он<u>а</u>*). Wspólna funkcja spowodowała ostateczne zlanie się etymologicznie różnych zaimków w jeden.

Dziś pozostałością dawnych zaimków wskazujących *онъ, оно, она* zdaje się być partykuła *он*, używana na oznaczenie czegoś, co znajduje się daleko. Zachowała się ona zarówno we współczesnym języku literackim, jak i w gwarach międzyrzecza Narwi i Bugu, choć jest już raczej używana tylko przez starszych użytkowników gwar podlaskich.

O formach *він, вона, воно*

Zaimków *онъ, она, оно* na oznaczenie osoby lub przedmiotu zaczęto używać niemal we wszystkich językach słowiańskich jeszcze w czasach przedhistorycznych. W tym znaczeniu występują one w najdawniejszych zabytkach piśmiennictwa ukraińskiego. Już w XV w. pojawiają się formy z protetycznym *в*: *вонъ, вона* etc.

Proteza *в*, notowana w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego już od XIII w., występowała głównie po samogłosce *у: вуси, вухо*, również przed *і* pochodzącym z etymologicznego *о: від, вікно*. Według językoznawców pojawiła się ona, by uniknąć międzywyrazowego zbiegu samogłosek. Stąd też dzisiejsze literackie *вуси* zamiast *уси, вухо* zamiast *ухо, вуж* zamiast *уж*. Warto nadmienić, że w najdawniejszych gwarach podlaskich zachowały się formy bez protetycznego *в*: *уж, удка, удкар, окно* (więcej na temat tego zjawiska – Ludmiła Łabowicz, *Dialekty podlaskie na tle kształtowania się języka ukraińskiego. Fonetyka*, w: „Nad Buhom i Narwoju”, nr 1/2013).

Historyczny rozwój zaimka *онъ* mógł wyglądać w sposób następujący:

онъ – оон – уон – вуон – вуін – він

Zanik jeru twardego spowodował wzdłużenie zastępcze samogłoski *о* i powstanie dyftongu *уо*, do dziś występującego w najbardziej archaicznych gwarach podlaskich. W takich sposób powstała forma *уон*, notowana chociażby w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego z XV w. (zapisywana jako *оуонъ*). Forma ta, bez protetycznego *в*, jest też używana w niektórych wsiach na Podlasiu, np. w Radziwiłłówce. Popularniejsza w archaicznych gwarach podlaskich jest jednak forma z protezą *в – вуон*:

А в старшого свата обдертая хата,
Вуон гроши немає,
ще й лєпі обдірає.
(przyśpiewka weselna z Kuraszewa,
gm. Czyże).

Jak wiadomo, w języku ukraińskim już pod koniec XIV w. dyftongi *уо* oraz *і^{e}* zaczęły się monoftongizować, dając samogłoskę *і* (w ten sposób dawniejsze *вуон* przeszło w *він*). Etapem przejściowym tego zjawiska są różne warianty, występujące w wielu współczesnych gwarach ukraińskich: *вин, вуін, вуин*:

А **вуин** думає Маньочку взяти,
Купив єй серпика – ни вміє жати.
(przyśpiewka weselna
z Czeremchy-Wsi).

W gwarach podlaskich, w których zaszło zjawisko ikawizmu, mamy formę *він*, zgodną z literacką:

Старший брат, старший брат.
Ни вміє спивати.
Він повиньон свою дружку
То й поциловати.
(przyśpiewka weselna z Tymianki)

Protetyczne *в* pojawiło się także w zaimkach *вона, воно, вони*. Formy te w ukraińskim języku literackim oraz w gwarach podlaskich brzmią tak samo (por. białoruskie *ён, яна, яно, яны* z akaniem i protetycznym *й*).

O dopełniaczu zaimka *вона*

Zaimek *вона* w dopełniaczu w dzisiejszym języku literackim ma formę *її*. W archaicznych gwarach podlaskich są używane m.in. formy *єї, її^{e}*. Jak się okazuje, charakterystyczna dla naszego regionu forma *єї* to etap przejściowy w rozwoju ukraińskiego *її* – ze staroruskiej formy *єѣ* powstała początkowo forma *єї*, w której początkowe *є, w*skutek asymilacji z następującym *ї*, zmieniło się w *ї*. Tak powstało *її*. Rozwój tej formy w języku ukraińskim wygląda więc w sposób następujący:

єѣ – єї – її

Forma *єї* występuje dziś jedynie w gwarach, choć można ją spotkać także w literaturze:

Нехай **єї** зорі кроплять чистою росою
(Pantełejmon Kulisz, *Настуся*, 1861).

От видите вже нема **єї** межи людьми
(Wasyl Stefanyk, *Старі і молоді*, 1949).

Dlaczego w języku literackim mamy *мені*, a w gwarze *мні^{e}*?

Podlaskie gwary ukraińskie, zwłaszcza te archaiczne, zachowały wiele starych form, będących doskonałą ilustracją procesów, które na przestrzeni stuleci zachodziły w języku ukraińskim. Często są to formy zgodne z rozwojem języka ukraińskiego, podczas gdy wiele form funkcjonujących we współczesnym języku literackim powstało w sposób sztuczny, często na zasadzie analogii, np. do form w przypadkach zależnych. Przykładem może być tu celownik i miejscownik zaimka osobowego *я*, którego współczesny literacki wariant brzmi *мені* (*покажи мені дорогу, живе в мені гріх*). W gwarach podlaskich zachowały się dwie dawne formy – *мні* oraz *мні^{e}* (z dyftongiem w gwarach archaicznych – *покажи мні^{e} дорогу, живе во мні^{e} грі^{e}х*). Są one bezpośrednią kontynuacją prasłowiańskich form *мьнѣ, мънѣ*.

Rozwój tego zaimka w języku ukraińskim wyglądał w sposób następujący:

мьнѣ, мънѣ – мнѣ – мні – мини, міні, мені

Po zaniku zredukowanego jeru *ъ* (*ь*) w języku staroukraińskim powstała forma *мнѣ (мні^{e})*, identyczna jak w archaicznych gwarach podlaskich (końcowe jat’ było najprawdopodobniej wymawiane jak podlaski dyftong *і^{e}*). Wskutek przejścia dawnego jat’ w *і* pojawiła się forma *мні*, która powinna stać się formą normatywną w języku ukraińskim. Jej występowanie potwierdzają dawne zabytki piśmiennictwa ukraińskiego z XIV-XVII w.: помагати

мнѣ (XIV w.), **мнѣ** хлѣба не оставилъ (XVI w.). Pojawia się ona także w gwarach ukraińskich, nie tylko północno-zachodnich, ale też południowo-zachodnich, a w związku z tym w wielu utworach ludowych. Jako przykład można podać huculską kołomyjkę, w której mamy dawną, a dziś archaiczną i gwarową formę *мні*:

Відтогди **мні** така бола
стала притискати,
Що не зміг їм, сиротище,
ні їсти, ні спати.
Зачєла **мні** моя мама
д ворожкам водити,
Аби стали цисю болу
з мене віганєти.

W XVI-XVII w. w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego, zgodnie z analogią do formy dopełniacza liczby pojedynczej *мене,* zaczął się upowszechniać nowotwór *мені*, w różnych wariantach fonetycznych: *мені, мині, міні*. W taki oto sposób powstała „nieprawidłowa" dwusylabowa forma *мені*, która wyparła dawne prawidłowe *мні* i poszerzyła się także na zdecydowaną większość gwar ukraińskich, stając się ostatecznie normą literacką.

W literaturze i folklorze znajdziemy wiele przykładów na to, że w języku ukraińskim na przestrzeni stuleci funkcjonowały różne warianty form celownika i miejscownika zaimka osobowego *я*. Oto przykład pieśni historycznej z XVII w. o Ukrainie, w której mamy zarówno starą formę *мні*, jak i późniejszy dwusylabowy nowotwór *мині*:

Ой, біда, біда **мні**, чайці-небозі,
Що вивела діти при самій дорозі,
Єще в зелененьком житі.
Где ж **мині** діти подіти?

W języku ukraińskim dość długo funkcjonowały różne warianty zaimka *мені*. Ciekawy przykład dostarcza tu jeden z mniej znanych dramatów Wołodymyra Wynnyczenki *Співочі товариства* (1911 r.), będący karykaturą na ukraińską inteligencję narodnicką, która toczy pseudonaukowe debaty, m.in. czy w języku ukraińskim powinno się pisać *мені* czy *міні*.

Warto zaznaczyć, że o ile forma *мені* to późniejszy nowotwór, o tyle formy celownika i miejscownika zaimków *тобі* i *собі* są kontynuacją dawnoruskich form *тобѣ* i *собѣ*. W gwarach podlaskich mamy zarówno formy zgodne z językiem literackim, jak i archaiczne, będące bezpośrednią kontynuacją prasłowiańskich – *тобі*[е] i *собі*[е] (z dyftongiem).

Dawnoruskie formy (z pewnymi zmianami fonetycznymi, a mianowicie twardym *-е*) zachowują także zaimki w dopełniaczu – *мене, тебе, себе.* Formy te są charakterystyczne dla gwar podlaskich, choć w niektórych wsiach można też usłyszeć *мине, тибе, сибе.* W rosyjskim języku literackim formy *меня, тебя, себя* są nowotworami, notowanymi w zabytkach piśmiennictwa od XIV w.

„...*до його* i до цариці Еней прислав поклон оддать"

Mówiąc o odmianie zaimków osobowych, rzuca się w oczy przede wszystkim jedna różnica między gwarami podlaskimi a ukraińskim językiem literackim. Jest nią brak w języku mieszkańców międzyrzecza Narwi i Bugu początkowego *н* w połączeniach zaimka osobowego z przyimkiem – *у єї, при юой, про його, в їх, з їмі,* podczas gdy w literackim języku ukraińskim mamy: *у неї, при ній, про нього, в них, з ними.* Warto nadmienić, że początkowe *н* występuje także w języku polskim (*u niego, z nią, przy nich,* ale *jego, ją, ich*).

Nie jest to cecha typowo podlaska – początkowego *н* brakuje nie tylko w ukraińskich gwarach północnych, ale też południowo-wschodnich. Oprócz tego formy identyczne z podlaskimi znajdziemy w literaturze ukraińskiej, zwłaszcza zaś u klasyka – Iwana Kotlarewskiego. Wystarczy zajrzeć do pierwszego utworu współczesnej literatury ukraińskiej napisanego w 1798 r. żywym językiem ludowym, czyli *Енеїди*, a znajdziemy tam:

Півкопи **для його** кусок.
В три ряди піт **з його** котив.
Що **через їх** так горювали.
Була **на йому** біла свита.

A oto przykłady ze sztuki Iwana Kotlarewskiego *Наталка Полтавка* (1819):

всі його люблять,
всі **до його** липнуть…
серце моє не лежить **до їх**…

Okazuje się, że zaimków bez początkowego *н* w połączeniach z przyimkiem używali także XX-wieczni pisarze. Przykłady można znaleźć chociażby w etiudzie dramatycznej Ołeksandra Ołesia *По дорозі в казку* (1910):

Спитай **у його**.
Здірвав би **з його** шкуру.
Усі **до його** йдуть.
У їх душа, як кремінь…
Ходили ж і **без його.**
Ми всі **на їх** готові.
Поволі **в йому** прокидається сила.
…коли **до його** йдуть самі
у хату люде?

Warto nadmienić, że w ostatnim przykładzie, oprócz typowego dla Podlasia *до його,* mamy też formę *люде*, używaną do dnia dzisiejszego w naszym regionie, a wypartą ze współczesnego języka literackiego przez *люди* (dokładniej: Ludmiła Łabowicz, *Dialekty podlaskie na tle kształtowania się języka ukraińskiego (Morfologia, cz. I. Rzeczownik)*, w: Nad Buhom i Narwoju, 1/2015).

На юом, ale nie *на їм*!

We współczesnym języku literackim w miejscowniku zaimków osobowych rodzaju męskiego i nijakiego mamy formy *(на) нім* i *ньому.* Forma *(на) нім* jest starsza, mimo że obecnie używa się jej rzadziej, forma *(на) ньому* powstała później pod wpływem celownika, który został użyty w funkcji miejscownika. Wariant podlaski, będący formą gwarową pierwszej, starszej z tych form (bez początkowego *н* oraz z dyftongiem w miejscu *і*) to *(на) юом.*

Pod wpływem języka polskiego (*на nim*) oraz białoruskiego (*на ім*) można czasami usłyszeć z ust użytkowników gwary podlaskiej *на їм.* Jest to forma niepoprawna i niecharakterystyczna dla gwar podlaskich. Jest to ten sam błąd, jak opisany wcześniej przykład z zaimkiem wskazującym *той – на тим.*

O formach *їхні* i *єїн*

Do dnia dzisiejszego na Podlasiu są używane formy *їхні, їхня, їхнє, їхні*. To zaimki typowo ukraińskie (*їхній, їхня, їхнє, їхні*) – późniejsze nowotwory, które powstały na bazie zaimka *їх.*

Podlaskim dialektyzmem są formy zaimków *єїн, єїна, єїни*, używane zamiast zaimków *її*[е]*, єї* (*єїн брат, єїна мати, єїни ді*[е]*ті*). Nie występują one w ukraińskim języku literackim, można je za to usłyszeć w gwarach ukraińskich, np. na żytomierskim Polesiu powiedzą *неїна мати, неїн син*, z początkowym *н*, którego w gwarach podlaskich nie ma. Owe ciekawe zaimki znajdziemy też w literaturze, nawet tej współczesnej, np. w powieściach Walerija Szewczuka, urodzonego w 1939 r. w Żytomierzu:

А ти теж за поміччю чи родич **неїн**
(*Дім на горі,* 1983)
Тесть он **неїн**
(*Стежка в траві*, 1994)
браток **неїн** його добре знає
(*Стежка в траві*, 1994)

W innych gwarach ukraińskich występują też formy *єїн, єїна, єїни*, czasami przebijają się one w wypowiedziach internetowych forumiczów.

Czy *każdy, żadny* to polonizmy?

W ukraińskim języku literackim mamy „obce" brzmiące dla ucha użytkownika gwar podlaskich formy zaimków *кожний (кожен), кожна, кожне, кожні*, a także *жодний (жоден), жодна, жодне, жодні*. Na Podlasiu powie się raczej *каждий, кажда, каждє, каждиі*, a także *жадни* (*жадьон*)*, жадна, жадне, жадни.* Formy te od razu budzą skojarzenia z językiem polskim, stąd też wrażenie, że są to polonizmy z gwarach podlaskich.

Okazuje się jednak, że gwarowe formy zaimka *każdy* są bezpośrednią kontynuacją dawniejszych form, które notują także zabytki piśmiennictwa staroukraińskiego, np. forma *каждого* pojawia się w drugiej połowie XIV w. Już w następnym XV stuleciu jest notowana forma *кожний.* Powstała ona w ten sposób, że do starej formy zaczęto dodawać sufiks przymiotnikowy *-н-*. Następną modyfikacją było uproszczenie trudnej do wymówienia zbitki spółgłoskowej *ждн* na *жн*. Tak pojawił się literacki wariant *кожний.*

Jeśli chodzi o zaimek *жодний*, to w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego z XIV w. znajdziemy formy z *а*: *жаден, жадне, жадна.* Od XVII w. jest równolegle używany wariant z *о*, który z czasem wypiera dawniejszą formę i staje się normą literacką. W gwarach podlaskich zachowały się starsze formy z *а*.

Читання наших предків

Щиро кажучи – українцям історичний вітер все в очі, але це звісно не причина відрікатися вродженого оптимізму. Й братися за діло. Прикладом цього діла можуть бути друкарні у Почаєві, спочатку мандрівна друкарня Кирила Транквіліона Ставровецького, яка тут працювала з 1618 року, відтак друкарня у Почаєвському монастирі, заснована близько 1730 року. Тодішні почаївські отці-друкарі були, звісно, уніати завзяті, але й всеукраїнські соборники, адже всупереч наказам і заказам від високої ієрархії підтримували зв'язки з благочестивою Києво-Печерською друкарнею. Обмінювалися з нею працівниками і виданнями, сприяли в поширенні книжок, а 1798 р. навіть перевидали «Біблію» у київській редакції. Найцікавіше, однак, це, що окрім видань суто церковних та мовою церковнослов'янською Почаївська друкарня випускала також книжки українською мовою, близькою до розмовної. Найбільш відомі це порадник про засади чемної поведінки для молоді «Політика свіцкая» (1770 р.), збірник рецептів для лікування тварин і порад як вести домашнє господарство «Книжиця для господарства» (1788 р.) та «Науки парохіяльнія» (1792, 2-ге вид. 1794). Були це піонерські видання й автори та друкарі змушені були користуватися традиційною церковною кирилицею, якої окремі букви, як хоч би «ѣ» (ять), «е» та «и» читалися, звісно по-українському (майже правилом було вживання «ѣ» = «і» в словах іноземного походження – «полѣтика», «лѣтера»). Читання їх на московську моду, в тому числі й на Підляшші, завела щойно російська державно-церковна влада у XIX ст. На жаль, успішно настільки, що сліди цього «обрусєнія» навіть сьогодні можна знайти в наукових публікаціях, в тому числі в транскрипціях текстів XIX ст. з Галичини, де про російську мову поняття мали невелике, знали її «з бачення у книжці» та навіть найзавзятіші «москвофіли», як І. Наумович (переконував, що «Русскому языку можна обучится в час!»), церковнослов'янські і російські слова, як і польські, вимовляли по-українському (з його ж промови у Крайовому соймі Галичини, 1866 р.: „dla toho ja tak zdiłaju, jak poperednijszyj besidnyk", „szczo skazano nam tut, że my ruski posły w sej Wysokij Pałati ne imijemo prawa howoryty w imeny ruskoho naroda", „szczo do toho, czy my majemo prawo imenem ruskoho naroda promowlaty, wydyt meni sia, bohato dokazatelstw ne potribno" – протоколи засідань писалися латинкою).

Чи ці книжки читали й наші предки? Деякі на певно так, адже були це «книжиці» досить популярні, зокрема ця «для господарства». Вдалося нам роздобути кілька сторінок з цих двох останніх видань – подивіться і Ви. (**юг**)

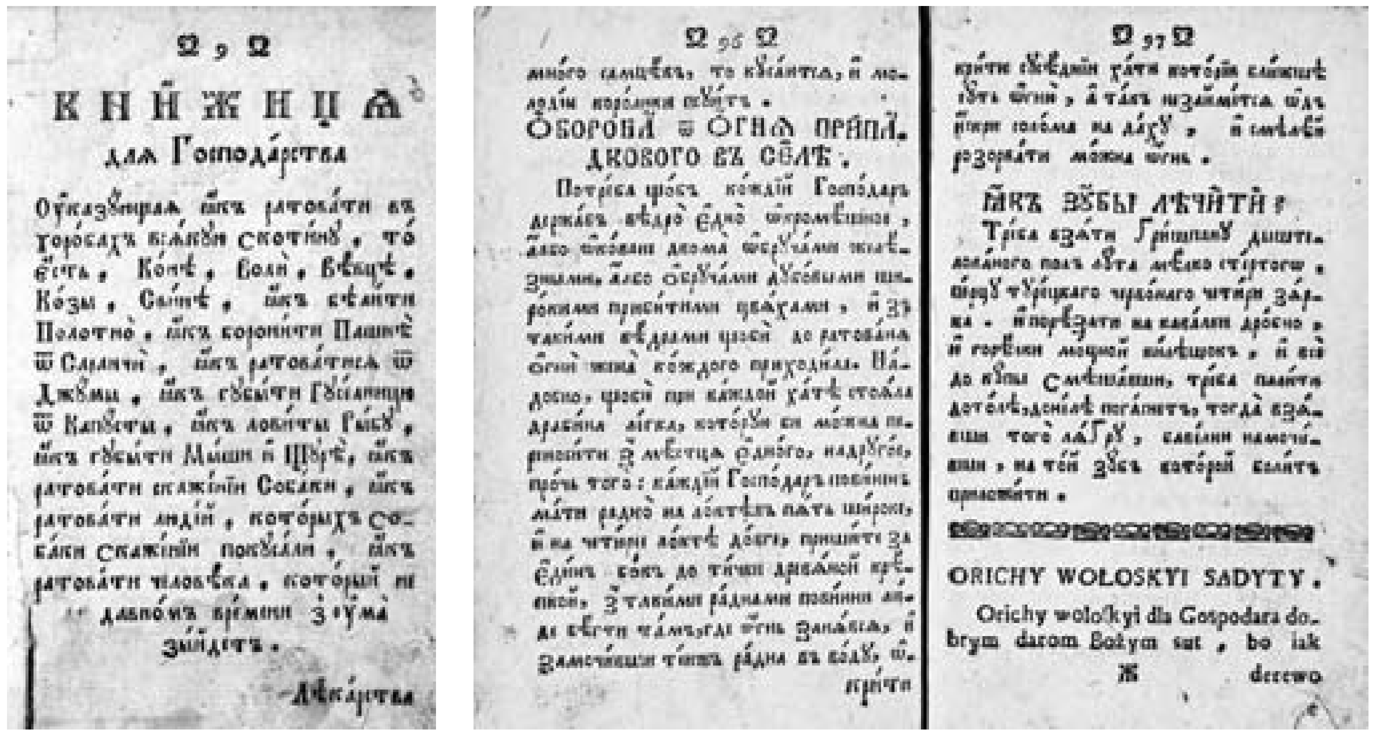
КНИЖИЦА для Господарства
ОБОРОНА ѿ ОГНѦ ПРИПАДКОВОГО ВЪ СЕЛѢ.
ЯКЪ ЗУБЫ ЛѢЧИТИ?
ORICHY WOŁOSKYI SADYTY.
Orichy wołoskyi dla Gospodara dobrym darom Bożym sut, bo iak

Книжиця для господарства = Książka lekarstw końskich, oraz sposoby ratowania w chorobach bydła, owiec etc. / І. Ленкевич. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1788. – 111 арк.; 8°. Книжка містить практичні поради з ветеринарії, народної медицини, садівництва, інші господарські поради. Заголовок і вступ написані польською мовою, проте основна частина – українською мовою (кирилицею, наприкінці також латинським шрифтом з застосуванням польського правопису).

W literaturze i gwarach ukraińskich, nie tylko podlaskich, zachowały się dawniejsze warianty omawianych zaimków:

А з них **кождий** в сій хвилині
На ріг ниви най іде
(Iwan Franko)

Прийшов би я до вас **каждий** вечір,
Та на вашім дворі велька мочар
(pieśń ludowa z Drohobycza)

Ни мойого, ани чужого,
Нехай же має
Кажда свойого!
(pieśń łemkowska)

Там його **жаден** піп не поховать,
Гей, лем ’го такой
серед моря шмарять
(łemkowska pieśń emigrancka)

Słowo *жадний* jako synonim do *жодний* notują współczesne słowniki języka ukraińskiego. Można w nich też znaleźć zaimek *кождий*, jednak z adnotacją, że jest to dialektyzm.

Інний – інший – інакший

W języku staroruskim używano form *иный, инный.* Dopiero w XIV-XV w. wskutek dodania sufiksu stopnia wyższego przymiotników *-ьш-* pojawił się wariant *інший*, będący dziś normą literacką. Podlaski zaimek przymiotny *інакши* to gwarowa forma występującego także we współczesnym języku ukraińskim zaimka *інакший*, który jest równolegle używany ze słowem *інший.*

Skąd *што*?

To, jak w języku ukraińskim pojawiły się formy zaimków *хто* i *що*, było już omawiane w artykule *Dialekty podlaskie na tle kształtowania się języka ukraińskiego. Fonetyka*, w: Nad Buhom i Narwoju, nr 1/2013. O ile jednak podlaska forma *што* różni się od literackiego *що*, warto przypomnieć skąd i kiedy się wzięła.

Na znacznym terytorium między Bugiem a Narwią w najbardziej archaicznych gwarach zachowała się dawna forma *што*, sugerująca białoruskie pochodzenie. Tak się jednak składa, że zaimek *што* jest charakterystyczny nie tylko dla języka białoruskiego czy rosyjskiego, ale też języka ukraińskiego, z tym że funkcjonował w nim znacznie krócej – już w XV-XVI w. w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego zaczęła się pojawiać charakterystyczna dla współczesnego języka literackiego forma *що.*

Rozwój omawianego zaimka pytajnego w języku ukraińskim wyglądał w sposób następujący:

чьто – что – што – що (шчо) – шшо – шо

Po zaniku jeru słabego na gruncie wschodniosłowiańskim dawny dwusylabowy zaimek *чьто* przybrał formę *что.* Następnie zaszło tu zjawisko zwane dysymilacją (rozpodobnieniem) spółgłosek, polegające na zaniku podobieństwa głosek – w tym przypadku zbitka *чт* przeszła w łatwiejsze do wymówienia *шт.* Ślad tego procesu fonetycznego jest dobrze widoczny chociażby w języku rosyjskim, w którym omawiany zaimek zapisuje się jako *что*, a wymawia jako *што.*

W języku ukraińskim w XV-XVI w. zaimek *што* przybrał formę *шчо* (już od XVI w. zapisywaną jako *що*), która ostatecznie stała się normą literacką. Być może *ч* w miejsce *т* pojawiło się pod wpływem form *чого, чому.* Formy *шшо* i *шо*, charakterystyczne dla języka mówionego oraz gwar, w tym też części podlaskich, powstały później wskutek asymilacji, czyli upodobnienia sąsiednich spółgłosek.

Chociaż forma zaimka *што* nie funkcjonuje dziś w literackim języku literackim, jest charakterystyczna dla wielu gwar ukraińskich, także tych, które nie sąsiadują z gwarami białoruskimi czy rosyjskimi. *Што* usłyszymy chociażby w gwarach zakarpackich, a także u Łemków:

Боже, Боже, **што** мі с того,
Ей, же я пішла, ей, же я пішла
За старого... (pieśń łemkowska)

Ой, котора дівчинонька чорні очі має…

Mówiąc o zaimkach, kilka słów należałoby poświęcić podlaskim zaimkom *котори, котора, которе, котори*, których obecny wariant literacki to *котрий, котра, котре, котрі.* Forma *которий* w języku ukraińskim jest starsza i występuje zarówno w folklorze, jak i literaturze, choć dziś nie jest już używana.

Przykładów na użycie zaimka *которий* można znaleźć wiele, poczynając od klasyka, Iwana Kotlarewskiego:

Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді…

А о Юноні і забув,
Його **котора** не любила

Także w późniejszej literaturze widzimy częste użycie zaimka *которий.* Można tu podać przykłady z utworów Marka Wowczka (1833-1907):

Я хочу, щоб ти собі обрала **котору** дівчину.

Которих дівчат то матері не пустили в дружки, **которі** й самі не пішли.

…**которого** біля себе садовить.

Часом несподівано до мене забіжить **котора** дівчина з будинку.

Formę *которий,* równorzędną z *котрий,* notuje też *Słownik języka ukraińskiego* (*Словарь української мови*) Borysa Hrinczenki (1907-1909), który podaje też liczne przykłady jej użycia zarówno z folkloru, jak i literatury pięknej. Ostatecznie forma ta w XX w. zaczęła stopniowo wychodzić z użycia.

Науки парохіалнія на неділи и свята урочистыя цілого року... – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1792. – [12], 294 арк.; 4°. Переклад збірки проповідей на українську мову. Книжка має передмову перекладача, о. Юліана Добриловського, який наголошує на необхідності виголошувати проповіді зрозумілою для парафіян мовою (українською, а не церковнослов'янською) «для легшого простих людей... напучення і спасенної для них користі». Автор передмови звертає увагу на існування відмінностей у говірках різних місцевостей України – Поділля, Волині, Полісся, Великої України.

Цифрові копії можна дивитися на сайті Національної бібліотеки України ім. Володимира Вернадського у Києві («Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини»).

О wszelakich innych zaimkach

Czasami w gwarach podlaskich można usłyszeć formę *всєлякі.* Jest to gwarowy wariant ukraińskiego zaimka *всілякий*, który powstał na bazie zaimka *въсякъ* pod wpływem języka polskiego. W zabytkach z XIV w. pojawia się on w formie *вшелякий.*

W ukraińskim języku literackim narzędnik zaimka *всі* to *всіма*. Jest to forma stosunkowo niedawna – po raz pierwszy w zabytkach piśmiennictwa pojawia się ona dopiero w XVI w., możliwe że zgodnie z analogią do form *двома, трьома.*

Na Podlasiu mamy dwie formy narzędnika zaimka *всі*ᵉ – będącą bezpośrednią kontynuacją historycznej, staroruskiej formy *вьсѣмі – всі*ᵉ*мі* oraz tę nowszą – *всіма.*

Говоримо по-свойому чи по-своєму?

W archaicznych gwarach podlaskich dopełniacz zaimków dzierżawczych *муой, твуой, свуой* (z dyftongami w miejscu dzisiejszego literackiego *і*) ma dwie formy – *мойого* i *мого*, *твойого* i *твого*, *свойого* i *свого.* Formy *мойого, твойого, свойого* są dawniejsze, jednak w języku ukraińskim wskutek zniknięcia *й* miedzy spółgłoskami i ściągnięcia spółgłosek powstały formy *мого, твого, свого.* Dzisiaj normatywne w języku ukraińskim są formy późniejsze *мого, твого, свого*, a owe dawniejsze, zgodne z rozwojem języka ukraińskiego, uważane są za potoczne.

Jako kolokwializmy w dzisiejszej ukaińszczyźnie są też traktowane formy celownika i miejscownika *мойому, твойому, свойому.* Wariant literacki to *моєму, твоєму, своєму.* Jednakże formy charakterystyczne dla gwar podlaskich nierzadko występują w różnorodnych gatunkach folkloru ukraińskiego różnych regionów:

Не співайте, півні,
Ще ж бо я не спала,
Ще **свойому** роду
Правди не сказала!
(pieśń rodzinno-obyczajowa)

Під в’язницю рано-вранці
Якось мати підійшла,
Вона **свойому** синочку
Передачу принесла
(pieśń powstańcza
z okolic Iwano-Frankowska)

Шьпіваночкы мої,
Лем шя ня тримайте,
Мойому шьпіваню
Силы додавайте
(pieśń słowackich
Rusinów-Ukraińców)

Напиште ви, най він приде додому,
Притулю ’го ку сердечку **свойому**
(pieśń emigrancka)

Ганьба би била
Мойому личку,
Же я остала
Старом дівечком
(pieśń łemkowska)

Тополя виросне, на біло заквитне,
Втовди моє серце
к **твойому** привикне
(pieśń łemkowska)

Także w popularnej kolędzie *Небо і земля* możemy usłyszeć:

Ангели служать **свойому** Королю.

Formy charakterystyczne dla gwar podlaskich znajdziemy też w literaturze ukraińskiej:

…одай їм силу
Твойого мученика-Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю
(Taras Szewczenko)

Як почуєш вночі край
свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко…
(Iwan Franko)

могутні, дбайливі долоні
мойого народу
(Mykoła Bażan, 1904-1983)

* * *

Na podanych przykładach widać, jak na przestrzeni stuleci w języku ukraińskim zmieniały się zaimki – niektóre z tych dzisiejszych kontynuują zaimkowy system języka prasłowiańskiego, znacząca część zanikła w procesie historycznego kształtowania się języka ukraińskiego, inne utraciły swe pierwotne znaczenie i nabrały nowego, pojawiły się też nowe zaimki. Formy zaimków używanych w międzyrzeczu Narwi i Bugu, zwłaszcza zaś w najbardziej archaicznych gwarach typu *ходіті, робіті*, wpisują się w ów proces, o czym świadczą liczne przykłady z zabytków piśmiennictwa staroukraińskiego, literatury pięknej XIX i XX w. oraz twórczości ludowej różnym regionów ukraińskojęzycznych. Warte podkreślenia jest zwłaszcza to, iż wiele form charakterystycznych dla gwar podlaskich jest bezpośrednią kontynuacją form prasłowiańskich, podczas gdy w języku literackim uległy one niekiedy daleko idącym modyfikacjom lub zupełnie znikły z języka.

Ciekawy jest zwłaszcza rozwój zaimka *онъ*, który poczynając od drugiej połowy XI i początku XII w., gdy zaczyna się proces zaniku jerów, jest wymawiany z dyftongiem *уон*, następnie otrzymuje protezę *в* i przybiera formę *вуон*, by w końcu, w XV w. po monoftongizacji dyftongów otrzymać dzisiejsze brzmienie *він.*

Zabytki piśmiennictwa starorukraińskiego notują wiele nowych form zaimków. W XIV w. pojawia się zaimek *кто* (z *хто*), w XIV-XV w. wskutek dodania sufiksu stopnia wyższego przymiotników *-ьш-* upowszechnia się zaimek *інший*, w XV w. – *кожний,* a w XV-XVI w. zaimek *що*, który wypiera normatywną formę *што.*

W XVI w. powstają kolejne nowotwory językowe – formy *тієї, всієї* oraz *всіма*, prawdopodobnie także w tym okresie pojawia się nowotwór *мені*, a w XVII w. forma *жодний*, która zaczyna wypierać dawniejszą formę *жадний.*

Wiele zmian w systemie zaimkowym przypada na XIX i XX w. Pojawiają się wówczas zaimki *цей, це, ця,* stopniowo wypierając z języka normatywne formy z *с*, zostaje wyrugowany z języka zaimek *которий*, znika też wiele innych form, które funkcjonują dziś w licznych gwarach ukraińskich, wciąż żywych i chętnie śpiewanych pieśniach ludowych, literaturze pięknej oraz w języku potocznym.

Ludmiła ŁABOWICZ

Literatura:
Jan Pietruczuk, *Słownictwo wsi Kuraszewo koło Hajnówki*, svoja.org
Борис Грінченко, *Словарь української мови*, Київ 1907-1909.
М. Жовтобрюх, О. Волох, С. Самійленко, І. Синько, *Історична граматика української мови*, Київ 1980.
О. Крижанівська, *Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика*, Київ 2010.

Дорогами війни й миру

Зі споминів д-р. Василя Дмитріюка

2. Війна 1914 – 1918 р.

Вперших числах серпня 1914 року я дістав покликання до війська як лікар. Перший рік провів на фронтах в Польщі і Прусії. В кінці квітня та на початку травня 1915 року 6-тий армійський корпус, в якому я служив у 62-у Суздальському полку, був – з Нового Міста коло Радома на річці Піліці – перекинутий до Галичини. Я був радий, що перекидають нас до Галичини, бо сподівався там зустрінутись з галицькими українцями, про яких так багато чув. Про боротьбу за український університет, про Січових Стрільців і взагалі про потужний культурно-освітній рух, чого не було в нас за царату.

Завантаження на потяг відбулось в Радомі, тоді рушили в напрямі Люблина, Холма, Ковеля, Володимира Волинського, Сокаля до Львова. У Львові перевантажились з одного двірця – через місто – до Стрийського двірця. Я прислухався до розмов місцевих людей. Крім російської мови, якою говорили наслані москалями адміністратори, чулась мова польська. Коли я запитав одного пішохода, цивіля, по-українськи, де можна купити українську газету або книжку – той здвигнув плечима і нічого не відповівши скоро відійшов. Хто був цей добродій – трудно було вгадати, може українець, а може поляк. Української мови у Львові я не чув.

Зі Стрийського двірця наш ешелон вирушив у сторону Стрия, але зупинився на залізничному двірці Миколаїв над Дністром. Там ми розвантажились і нас примістили в селі над самим Дністром. (Як звалось те село, не пам'ятаю). Зауважив дороговказ з українським написом: «До Дрогобича». Я подумав, що тут таки справді Україна, бо українських написів в Росії ніде не побачити. Помістились ми, лікарі, в одній досить чистій хаті. Коли я увійшов до хати, де мені був призначений постій, я зустрів хлопчика приблизно літ 9-10. Я запитав його, чи він ходить до школи і вчиться там по-українськи. В той момент увійшов до хати його батько та почав лаяти українців, що то, мовляв, німецька вигадка. Я замкнув рота, здогадуючись, що попав в москвофільське оточення.

На другий день перенесли нас до села, яке, здається, звалося Студенець. Ми, лікарі, зайняли досить просторий дім священика. Там помістили амбулаторію, малу кімнату для хворих, примістилися там самі та примістили своїх помічників-фельдшерів. По обіді прийшов молодий священик та звернувся до мене ломаною російсько-українською мовою: «Господіне докторе, ви зайняли мій дім. Завтра має прибути моя сім'я. Отже прошу звільнити цей дім для мене». А було це в час відступу російської армії після відвоювання Перемишля австро-німцями. На це я відповів, що не можу цього зробити, бо це війна і фронт, в кожну хвилину сподіваємось боїв і поранених. Одначе я звернувся до фельдшера: «Постарайся відступити для панотця кімнату, бо він є господарем хати». Це було зроблено.

З розмов з цим отцем я довідався, що він походить з того самого села, учився в гімназії в Дрогобичі, а коли настала війна і прийшли москалі, православний єпископ Євлогій послав його до Курської Духовної Семінарії. Там пробув він рік, був висвячений і повернувся назад до свого села, де його призначили настоятелем. Я відразу зрозумів, з ким маю до діла. «Отче, – звертаюся до нього, – сьогодні субота, вечером має бути всенічна. Я хотів би бути на цій Богослужбі». «Та бачите, відповів священик, не маю дяка». «Не має кращого дяка за мене, я заступлю вашого дяка, бо сам я семінарист, бувший дяк при вашому ж єпископу Євлогію в Холмі. Отже ходімо до церкви».

Церква була дійсно гарна, велика. Почали вечірню. Тільки людей в церкві нема. Одна старенька бабця десь у куточку зі заду, а старий дід-слуга роздував отцеві кадило. Відспівав я з отцем вечірню та й кажу: «Нема для кого співати цілу всенічну». Коли ми вийшли з церкви, кажу: «Отче, я чув, що в Галичині люди побожні, люблять церкву, ходять до неї громадно, а я бачу – нема людей в церкві». «То все винні ті прокляті мазепинці! Мало їх постріляли, повісили та вивезли. Ось, як ще русскі їх покатують – то стане інакше». Було ясно, з ким маю до діла.

На другий день у неділю (був місяць травень) прийшли до мене санітари та питали, чи можна у саду покосити трави для коней. «А ви коси маєте?» – питаю я. «Та маємо пару». «То косіть» – кажу їм. Після кількох хвилин прибіг до мене отець настоятель. «Господине докторе, що то ваші санітари роблять? Та ж вони викошують мою траву у саду. Я буду скаржитись до начальника дивізії». Я звернувсь до нього сердито по-російськи: «То ви, отче, русский патріот і жалієте трави для русских коней? То ви хочете оставити свою траву для австрійців, бо як видно російська армія відступає. Жалійтеся хоч до верховного главнокомандуючого! Косіть хлопці та годуйте коней!» – наказав я. Так зареагував я на домагання українця-зрадника-москвофіла.

На другий день перекинули нас з цього села до мого батальйону, який був відкомандирований на поміч другому полкові, 30 кілометрів від нас. Перейшли ми Дністер, там таки біля ст. Миколаїв, подалися до Колодрубів, а далі, ще в пошуках за своїм батальйоном, до села Палянці – здається так воно звалося. Ввійшли ми до села та знов зупинилися біля церкви і священичого дому. Вийшов старий вже віком священик. Я звернувся до нього по-українськи вибачаючись, що ми змушені зупинитися у нього та радіючи, що можемо порозумітись зі своєю людиною. «А звідки ви, що говорите по нашому?». «Та з Холмщини». «Може були в Холмі?». «Та я там вчився!». «То може знаєте Удиловичів?». «Знаю. Один, Адріян, був моїм надзирателем, а його сестру Ірину я вчив, був її репетитором». Я відразу пригадав собі пригоду зі студентом-москвофілом під час моїх студентських років, в Холмі, в помешканні таки того самого Удиловича. Це був очевидно батько того студента. Отже і тут мені не пощастило у відношенні до українців…

Почався дальший відступ російської армії. Дійшли ми до Коцурова і Романова коло Звенигорода. Коли ввійшли ми до села Романів – бачив всюди українські написи: вулиця Богдана Хмельницького, вулиця Шевченка і інші. Ну, подумав, тут то напевне знайду своїх.

Ми зайняли школу. Джура розставив похідні ліжка. Другі лікарі, москалі, десь вийшли, а я ліг на ліжку та почав собі наспівувати українських пісень. Підходить до мене директор школи, звався він Стефаняк (чи може Максим'як?), та й каже: «А гарно ви співаєте, пане докторе». «То бачите рідна пісня гарно співається» – відповів я та зрадів, що не я сам, а він розпочав розмову. «Пане директоре, коли ми увійшли в ваше село, я побачив українські написи – вулиця Хмельницького, вулиця Шевченка – це мусить бути свідоме українське село. Бачите, я сам українець, та ось вже другий місяць шукаю українців і не можу їх знайти».

Розказав йому мої зустрічі з москвофілами. А він на те відповів: «Я бачите старорусин, я нічого не знаю за українців». «Та пане директоре, чи нас називають рутенцями чи ще якимись назвами, – це справи не міняє, бо ми таки діти однієї матері України!». «Я не знаю, пане докторе, я старорусин». «Добре, кажу, нехай так буде. Але в такому свідомому селі – я гадаю – є народний дім, читальня. Якщо є, я хотів би побачити». «А є, якщо хочете, я вас запроваджу, щоб побачили».

По дорозі до читальні пан Стефаняк почав показувати мені садки, які повстали за його порадою, церкву, яку побудувала на свій кошт громада і врешті ввійшли до читальні. Велика заля, на стінах портрети Шевченка, Франка, Грінченка. Стоять шафи, але порожні. «А де ж книжки?» – питаю. «Та бачите, як прийшли козаки та солдати, то геть чисто позабирали». «Як, – кажу, – на цигарки?». «О ні, пане докторе! Я сам бачив, як ті книжки забирали, читали та обережно заховували». «Слава Богові! Ці ваші читальні велике діло зробили. Вони усвідомлюють наших людей, бо в нас в Росії таких читалень та українських книжок великий брак, а тих, що їх мають – переслідують».

По дорозі назад пан директор дискретно мені сказав: «Я бачите старорусин, але я маю сина студента, щирого українця. Він переховується тут недалеко, в лісі. Може вечером я приведу його до вас?». «Ні, не робіть цього. Нехай ваш син переховується дальше, бо час непевний, а як побачите його – передайте йому щиросердечний привіт від лікаря-українця, недавнього студента. Нарешті ми знайшли самі себе, пане директоре. Про одне просив би вас. Російська армія відступає на схід. Є ще досить великий простір галицької землі. Щоб не ходити мені на осліп відшукувати наших людей не наражуючи їх на небезпеку, та й мене самого, чи не могли б ви мені вказати осіб на сході, до котрих я міг би звернутись без страху?». «Якщо б ви попали до села Під'ярків, на схід, за горбком, можете сміло зайти до священика покликуючись на мене – Стефаняка (чи може Максим'яка?)».

Треба такого припадку, що ще тієї ночі наш полк перенесли і то власне до села Під'ярків. Було тепло, решту ночі переспав у шатрі. Вставши рано, розглянувся, побачив церкву, та заявляючи решті лікарів-росіян, що піду на відвідини фронту – пішов в напрямку церкви. По дорозі спіткав хлопчика. Запитав його, чи ходить він до школи. «Я ходив, але тепер рускі забрали нам учителя – то школи нема». «А чи панотець є в селі?». «Так, є, тільки не тут біля церкви. Його обійстя он там» – показав мені рукою. Я пішов в указаному мені напрямку, а зацікавлений хлопчик пішов зі мною.

Проходячи коло обійстя панотця, я зауважив на подвір'ї двох священиків: одного з бородою, а другого голеного в сутані. Я пройшов далі, потім вернувся назад та сказав хлопчикові, щоб він пішов до єгомосця і сказав йому, що я хотів би з ним поговорити. Хлопчик послухав, побіг до панотця, поцілував його руку та щось сказав. Я стояв біля фіртки. Панотець поправив на собі сутану та швидко підійшов мені на зустріч. «Пробачте панотче, що вас турбую. Я українець та шукаю за українцями. Директор Стефаняк з Романова сказав мені, що без страху можу з вами зустрітись». «Ви українець? Прошу до хати». Я подався до входу. Як побачили жінки, та ще деякі люди в хаті, що я в російській офіцерській уніформі разом зі священиком йдемо до хати наробили переполоху та почали втікати і ховатись, де хто міг. «Не бійтесь, сказав панотець, це наш, українець». В хаті заспокоїлись. Ми з парохом провели в відвертій розмові пару годин. Він просив ще заходити, що я приобіцяв йому, якщо час позволить.

Парох сказав мені, що далі на полудневий схід, куди відступають наші російські війська, москвофілів нема, що там можна буде сміливіше звертатись до людей, поводячись відповідно, щоб не наразити і себе, і людей на небезпеку.

Дальший відступ наш був на Винники і Гологори. Зупинились в Майдані-Гологірськім. Тут вже не я, а священик зі Стінки, о. Ярослав Кекіш, шукав за мною через моїх фельдшерів українців. Бував я у нього дуже часто і говорили ми дуже щиро та відверто. З того часу минуло багато років (44) і ми знов зустрілися в Нью-Йорку, де мали щиру і приятельську розмову та пригадували нашу першу зустріч з 1-ої світової війни.

Закінчення на 42 стор.

Польовий шпиталь російської армії (1915 р.)

Ktoś może zapytać – czy w obecnej sytuacji politycznej ma sens publikowanie artykułów o tym, jak ukraińscy kozacy wojowali z Rzeczpospolitą, którą obecni Polacy uważają za swoją historyczną ojczyznę? Jednaj wbrew pozorom sytuacja nie różni się tak bardzo, albowiem Ukraińcy w połowie XVII w. walczyli w istocie o to samo, co ich potomkowie na początku XXI: o możliwość życia po ludzku, w czym zawadzali im ówcześni oligarchowie – kresowe „królewięta". Łatwo też znaleźć analogię między zbiegłym do Rosji prezydentem Janukowiczem i królem Zygmuntem III Wazą, który w 1648 r. już wprawdzie nie żył, ale to właśnie on walnie przyczynił się do wepchnięcia Rzeczypospolitej w bagno, w którym w końcu utonęła. Niestety, wygląda na to, że obecnie bardziej popularny jest nie racjonalistyczny, ale mityczno-mistyczny obraz tamtych czasów. Niedawno wyczytałem nawet w prasie, że niektórzy polscy mieszkańcy Chełma, wśród nich i radny, zapałali pragnieniem „rewindykacji" Chełmskiej Ikony, motywując je także tym, że miała ona dać królewskim wojskom zwycięstwo pod Beresteczkiem. W rzeczywistości owo zwycięstwo, będące przede wszystkim skutkiem szczęśliwego zbiegu okoliczności, a więc dla ówczesnych zabobonnych wychowanków jezuickich kolegiów rzeczywiście zakrawające na cud, miało skutki gorsze niż klęska, przekreśliło bowiem kompromis z roku 1649, a nowy okazał się już niemożliwy. Po nim był więc „Batoh 1652", „Perejasław 1654" i cały ciąg wydarzeń, który pokazał, że w danej chwili można rzeczywiście jakiś szmat ukraińskiej ziemi uszczknąć, np. wieczny pokój (1686) czy traktat ryski (1921), a nawet przez jakiś czas na nim „gospodarzyć", ale w dłuższej perspektywie nie prowadzi to do niczego dobrego (by nie rzec – marny los tego, kto nie umie pozyskać w Ukraińcach sojusznika, a tym bardziej uczyni z nich swoich wrogów). Wystarczy wspomnieć, że w 1795 r. traktat, który położył kres istnieniu Rzeczypospolitej, w imieniu Imperium Rosyjskiego podpisywał przedstawiciel wybitnego kozackiego rodu Ołeksander Bezborod'ko. Oczywiście, dla samej Ukrainy natychmiastowe skutki tych wydarzeń okazywały się jeszcze gorsze, ale jak mówi mądrość bardziej optymistycznej części ludzkości – nie ma tego złego... Każda więc dziejowa katastrofa w naszej części Europy miała nie tylko negatywne skutki „na dziś", ale też pozytywne „na jutro".

Tak więc dzisiaj Ukraińcy i Polacy są po tej samej stronie. Oczywiście nadal nie brakuje chcących odgrzewać stare bóle i lęki, co rusz widzimy więc próby straszenia Ukraińców zapraszaniem Polski do rozbioru Ukrainy, a Polaków wyliczanką, ile powiatów mógłby spróbować zabrać Polsce Prawy Sektor. To oczywiście nie wyczerpuje listy propagandowych brudów, nie ma jednak sensu je tutaj popularyzować. Co by bowiem głupiego nie powiedziano, napisano czy nakręcono – przeszłość nie wróci, zaś wspomnienia o jej ciemnych stronach to dla racjonalnie myślącej części obu narodów nie przyczyna do popadania w histerię, lecz kolejne ostrzeżenie. Każda bowiem katastrofa zaczyna się od jakiejś „głupoty"... (**JH**)

Pod sztandarem Wojska Zaporoskiego

Zakończenie z poprzedniego numeru

Według relacji komisarzy królewskich Chmielnicki w ścisłym kręgu starszyzny rzeczywiście miał nakazywać, aby zwracano się do niego jak do „władcy i księcia prowincji ruskich", natomiast inne źródła potwierdzają, że idea Księstwa Ruskiego, w którą w nowej sytuacji polityczno-militarnej przekształciła się wypielęgnowana w latach 20. XVII w. idea „narodu ruskiego", stała się elementem świadomości ówczesnej elity ukraińskiej. W ogólnym zarysie granice tego postulowanego księstwa zbiegały się z ukraińskim obszarem etnicznym, albowiem to właśnie te ziemie były ogarnięte zbrojnymi wystąpieniami w 1648 roku (w Wielkim Księstwie Litewskim powstanie ograniczyło się do jego południowej części, która pod względem etnicznym była ukraińska lub stanowiła pogranicze ukraińsko-białoruskie). Jego najciekawszą dla nas granicę zachodnią w ówczesnych źródłach określano, wymieniając przede wszystkim miasta i rzeki. Zatem przy wzmiance o ponowieniu przez Chmielnickiego działań wojennych na początku lata 1649 roku mówi się, że chciał on wywalczyć udzielne państwo, którego granice miały obejmować Przemyśl, zaś w 1655 roku podczas kolejnej wyprawy na zachód i oblężenia Lwowa miał żądać od strony polskiej, by odstąpiła kozakom „całą Ruś z Włodzimierzem, Lwowem, Jarosławiem, Przemyślem". Spotykamy też bardziej ogólne sformułowania „po rzekę Wisłę" – w latach 1656-1657 mamy deklaracje, w których hetman i starszyzna kozacka domagali się, „aby granica Księstwa Ruskiego po rzekę Wisłę była", „prawa do wszystkiej starej Ukrainy, albo Roksolanii, gdzie jest grecka wiara oraz istnieje ich mowa, aż do Wisły", czy też „miast po Wisłę, w których żył naród ruski błahoczestiwy i cerkwie były". Dzisiaj może to się wydać przesadą, jednak Wisła, nie tak zresztą odległa od zachodnich granic woj. ruskiego lub podlaskiego, w roli orientacyjnej linii rozgraniczenia Polski i Rusi była w XVII w. wykorzystywana dość powszechnie, co widzimy także w źródłach zachodnich, m.in. francuskich i watykańskich. Mamy tu zresztą uszczegółowienie, ograniczające kozackie „pretensje" do obszarów występowania języka ukraińskiego i zasięgu struktur cerkiewnych.

Współtwórcą i kontynuatorem programu terytorialnego głoszonego przez Chmielnickiego był Iwan Wyhowski – pisarz generalny, a od sierpnia 1657 roku hetman Wojska Zaporoskiego. W ułożonym przez niego na jesieni 1657 roku projekcie ugody ze Szwecją mamy oczekiwany postulat, że jej król „granice i obszary władztwa Wojska Zaporoskiego uznaje i ogłosi, że rozpościerają się one nie tylko do Wisły, ale też do granic Prus", a także „przyrzeknie wspólnymi siłami zdobywać i w ręce Wojska Zaporoskiego oddawać – jak oto w Litwie województwa brzeskie i nowogródzkie". Chodzi tutaj oczywiście o województwo podlaskie, bowiem właśnie ono na północy graniczyło z Prusami. Natomiast dość zaskakujący pomysł, aby Wojsku Zaporoskiemu podporządkować nie tylko etnicznie ukraińskie województwo brzeskie, ale też białoruskie województwo nowogródzkie pojawił się prawdopodobnie pod wpływem opowieści z latopisów o tym, że Nowogródek przez pewien czas należał do halicko-wołyńskiego państwa Romanowiczów. Na tradycję historyczną epoki książęcej powoływał się także hetman Piotr Doroszenko, wspominając w 1667 roku „Przemyśl, Jarosław, Lwów, Halicz, Włodzimierz – te główne grody Księstwa Ruskiego", oraz Iwan Samojłowicz, którego list z 1685 roku był już cytowany.

Hetman Bohdan Chmielnicki. Litografia wg rysunku A. Pyłychowskiego.

Oczywiście słowa Chmielnickiego o zamiarze, aby „wybić z lackiej niewoli naród ruski wszystek", jak też zamysł utworzenia Księstwa Ruskiego, należy odczytywać, uwzględniając warunki XVII w., gdy o „prawie narodów do samostanowienia" nie było mowy, a istnienia państwa nie wyobrażano bez „pomazanego przez Boga" króla lub cesarza. Jednak te enuncjacje kozackie niezbicie pokazują dążenie do objęcia przez wyłączną jurysdykcję Wojska Zaporoskiego nie tylko tradycyjnie „skozaczonego" Naddnieprza, ale też jak największej części tzw. Rusi Koronnej. Przy czym wydaje się, że „wyzwolenie od Lachów" oznaczało wypędzenie „za Wisłę" polskiego i spolonizowanego możnowładztwa, które powszechnie uważano za przyczynę wszystkich nieszczęść dotykających ukraiński ogół, jednak bez formalnego oddzielenia tego obszaru od Rzeczypospolitej, a więc poprzez osiągnięcie porozumienia z królem. Może się to wydać nieuzasadnionym minimalizmem, jednak dalszy bieg wydarzeń pokazał, że właśnie taka strategia była jedynym szlakiem do ułożenia ukraińsko-polskiego *modus vivendi*, które byłoby do przyjęcia dla rosnącego w siłę i ambicje narodowo-polityczne Wojska Zaporoskiego, a jednocześnie nie rujnowałoby Rzeczypospolitej, która – pomimo wszystkich swoich ewidentnych przewinień wobec „błahoczestiwej Rusi" – pozostawała niezbędnym elementem korzystnego dla Ukraińców układu sił. Niestety, polska elita polityczna zrozumiała, że jest to jedyna możliwa droga wyjścia z sytuacji dopiero wtedy, gdy minęło dziesięciolecie bezowocnych prób podporządkowania kozaczyzny. Doprowadziło to społeczeństwo ukraińskie do takiego stanu, że spóźniona próba wcielenia w życie idei Wielkiego Księstwa Ruskiego jako podmiotu Rzeczypospolitej Trojga Narodów, dokonana ugodą hadziacką w 1658 roku, okazała się skazana na porażkę.

To, że zabrnięto w ślepy zaułek pokazała już kampania wiosną i latem 1649 roku, gdy okazało się, że Rzeczpospolita nie jest zdolna do zmobilizowania tylu sił, aby mogły one pokonać Wojsko Zaporoskie działające w sojuszu z Krymem. Ale tak samo niemożliwy do zrealizowania okazał się zamiar Chmielnickiego, aby rozszerzyć swoją władzę na Chełm i Przemyśl oraz pod swoje dyktando ułożyć stosunki z władzami polskimi. Jego krymski sojusznik – chan Islam Gerej – kierując się własnym interesem, nie dopuścił bowiem do kolejnego pogromu armii królewskiej i wymusił na hetmanie ułożenie w obozie pod Zborowem korzystnej dla strony polskiej ugody pokojowej (sierpień 1649). W ten sposób została zablokowana kozacka ekspansja na ziemie zachodnioukraińskie, chociaż rząd królewski był jednocześnie zmuszony uznać faktyczne przekształcenie wschodniej części ówczesnego ukraińskiego obszaru etnicznego – w granicach woj. kijowskiego, bracławskiego i czernihowskiego – w autonomiczne państwo z hetmanem Wojska Zaporoskiego na czele.

Ugoda zborowska miała też znaczący wpływ na sytuację Cerkwi prawosławnej na ziemiach, które pozostały poza granicami autonomii, chociaż kozackie żądanie: „unia jako ustawiczna narodu ruskiego ucisków i Rzeczypospolitej trudności przyczyna, zniesiona być ma tak w Koronie jako i w Księstwie Litewskim" nie zostało spełnione przez sejm (na skutek sprzeciwu duchowieństwa rzymskokatolickiego nie dopuszczono również prawosławnego metropolity do senatu). 12 stycznia 1650 roku był jednak wydany przywilej królewski, w którym oprócz kolejnego potwierdzenia „*exercitium liberum* [wolności nabożeństwa] wszystkiemu narodowi ruskiemu" oraz prawa zajmowania przez prawosławnych stanowisk urzędowych, anonsowano odnowienie biskupstw prawosławnych w Chełmie i Przemyślu, zwrot szeregu cerkwi zajętych przez unitów, w tym w Lublinie („cerkiew od stanu szlacheckiego zmurowaną, która im była wzięta, przywracamy do odprawowania nabożeństwa wszystkiemu narodowi ludzkiemu ruskiemu nie będącemu w uniej"), Krasnymstawie, Hrubieszowie, Horodle, oraz zniesienie zakazu działalności bractw, m.in. w Bielsku.

W styczniu 1650 roku pojawiło się oddzielne rozporządzenie królewskie o przekazaniu katedry chełmskiej do dyspozycji metropolity kijowskiego Sylwestra Kossowa, który w następnym miesiącu osobiście pojawił się w Chełmie i pomimo sprzeciwu miejscowych unitów, zwłaszcza ihumena monasteru bazyliańskiego Jakuba Suszy, siłą zajął katedralną cerkiew Na-

rodzenia Bogurodzicy z pałacem biskupim i monasterem, a także inne cerkwie w Chełmie, Spasie i Krasnymstawie. Prawosławnym biskupem chełmskim został Dionizy Bałaban, który przybył do Chełma we wrześniu 1650 roku. Jednak jego posługa nie trwała tu długo, albowiem kres istnieniu prawosławnego biskupstwa chełmskiego, odnowionego dzięki kozackiej waleczności, położyła porażka Wojska Zaporoskiego pod Beresteczkiem w pierwszej dekadzie lipca 1651 roku. W istocie następstwa militarne bitwy pod Beresteczkiem nie były duże, bo już rok później nastąpił pogrom wojsk polskich w bitwie koło góry Batoh (na południe od Winnicy), ale podbudowany zwycięstwem i naciskany przez nuncjusza papieskiego król Jan Kazimierz już 29 lipca 1651 roku wydał przywilej o przekazaniu katedry chełmskiej Cerkwi unijnej. Sprawa odnowienia biskupstwa prawosławnego w Chełmie powracała w ugodzie hadziackiej z 1658 roku (wówczas metropolitą kijowskim był właśnie Dionizy Bałaban), w punktach przedstawionych przez hetmana Piotra Doroszenkę w trakcie rozmów z władzami polskimi jesienią 1670 roku, a także podczas pertraktacji poprzedzających zawarcie traktatu buczackiego w 1672 roku (właśnie wtedy po raz pierwszy pojawia się w dokumentach fraza „Państwo Ukraińskie", którego niezależność uznawała strona polska). Jak stwierdza współczesny historyk polski Andrzej Gil, te wysiłki dyplomacji kozackiej były oparte o „niemały – jak można przypuszczać – potencjał tego wyznania w regionie". Ale ogólna sytuacja polityczna nie sprzyjała wówczas ich powodzeniu i pozycja Jakuba Suszy, chełmskiego biskupa unickiego w latach 1652-1687, pozostawała nie zagrożona, podobnie jak jego następców: Augustyna Łodziaty (1687--1691), Jana Małachowskiego (1691-1693) i Gedeona Wojny-Orańskiego (1693-1709). (Notabene żaden z wymienionych biskupów nie był Ukraińcem – wszyscy pochodzili z ziem białoruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie unia cerkiewna w środowisku szlacheckim i miejskim, oprócz największych miast, szybko się umocniła, dostarczając kadr dla jej rozprzestrzeniania się na ziemie etnicznie ukraińskie). Jak stwierdza A. Gil, właśnie za rządów biskupa Gedeona diecezja osiągnęła „jedność wyznaniową", stając się całkowicie unijną. Chociaż przez pewien czas aktualne pozostawały obawy, że poszczególne parafie mogą wyrzec się unii, co widzimy w osobliwych „klauzulach antyschizmatyckich" w zapisach fundacyjnych dla cerkwi (tak m.in. było w przypadku budowy w 1726 roku nowej cerkwi w Machnówku, obecnie w pow. Tomaszów Lubelski, której fundator zastrzegał, aby jej parafianie „w unii z świętym Kościołem rzymskim zostawali, a gdyby ... w schizmę kiedyś wpaść mieli, aby taż cerkiew ... zamknięta była i w niej odprawowanie obrządków według zwyczaju ruskiej religii zakazane było"). Ogólnie uznaje się, że w diecezji chełmskiej przy prawosławiu najdłużej pozostawały bractwa cerkiewne w Lublinie (do 1695 r.) i w Zamościu, które podstawę swego istnienia – cerkiew miejską św. Mikołaja – utraciło po tym, jak w 1706 roku właścicielka Zamościa usunęła z niej prawosławnych mnichów, sprowadzając na ich miejsce unickich bazylianów. Niebawem Zamość zapisał się w dziejach jako miejsce obrad w 1720 roku soboru Cerkwi unijnej (określanej wówczas jako „Prowincja Ruska Obrzędu Greckiego"), albowiem we Lwowie, gdzie sobór miał się odbyć zgodnie z pierwotnym planem, panowała wówczas zaraza.

Inna sytuacja zaistniała w diecezji przemyskiej, na której czele latem 1650 roku stanął prawosławny biskup Antoni Winnicki, z powodzeniem zwalczający swoich unijnych konkurentów – początkowo długowiecznego biskupa Krupeckiego, a później jego następców. Było to możliwe przede wszystkim dzięki poparciu miejscowej szlachty ukraińskiej, dla której, jak pisał M. Hruszewski: „Obrona prawosławia przed unią była w ogóle uważana za tak by rzec sprawę honoru – nie tylko religijnego, ale też narodowego". Było to poparcie nie tylko duchowe, ale też „zbrojnym ramieniem", co obracało wniwecz królewskie usiłowania, aby po bitwie pod Beresteczkiem zlikwidować także przemyskie biskupstwo prawosławne. Dlatego też biskup Winnicki – mimo że po śmierci w 1652 roku Atanazego Krupeckiego stale powoływano biskupów unickich – utrzymał w swoich rękach obie cerkwie katedralne – w Przemyślu i w Spasie pod Starym Samborem, a także majątki biskupstwa, w tym podprzemyską Walawę (właśnie o rezydencję walawską toczyły się najczęstsze potyczki zbrojne). Prawosławie na terenie diecezji przemyskiej pozostawało wówczas dominujące, albowiem w latach 70. XVII w. unię przyjęło tylko kilkanaście procent parafii (około 200 z ogólnej liczby 1120).

Równolegle z walką o katedrę przemyską i jej majętności nadal trwała walka polskiego „obozu wojny", usiłującego przywrócić stan sprzed „rebelii kozackiej", co w końcu – po kampaniach wojennych w latach 1651-1653, które kolejny raz pokazały, jak zawodny dla interesów kozaczyzny jest sojusz z Krymem, a Moskwę przekonały o słabości pozbawionej kozackich szabel Rzeczypospolitej – doprowadziło w pierwszych miesiącach 1654 roku do przejścia Wojska Zaporoskiego „pod wysoką rękę carską". W styczniu odbyła się głośna rada perejasławska, zaś w marcu car zatwierdził zaproponowane przez starszyznę ukraińską artykuły, które gwarantowały konfederacyjną formę stosunków, z zachowaniem podstaw organizacyjnych i ustrojowych Wojska Zaporoskiego ukształtowanych po 1648 roku. A więc w danej chwili zerwanie z Rzecząpospolitą i sojusz z Moskwą umacniały państwowość kozacką, a nawet dały Chmielnickiemu możliwość podjęcia próby jej rozszerzenia na ziemie zachodnioukraińskie. Latem i jesienią 1655 roku miała miejsce wspólna wyprawa wojenna wojsk kozackich i moskiewskich. Jej skutkiem było m.in. zniszczenie polskich sił zbrojnych, które wcześniej wdarły się w granice woj. bracławskiego – rozbito je we wrześniu 1655 roku pod Gródkiem koło Lwowa. Mniejsze oddziały dotarły wówczas do Wisły w okolicy Lublina. Przebywając pod Lwowem, hetman wydał oświadczenie, że „stał się już hospodarem całej Ziemi Ruskiej i jej nikomu innemu w żaden sposób nie ustąpi", a w przekonaniu M. Hruszewskiego „Kozackie rajdy na Lublin, Jarosław, Przemyśl, a w drugą zaś stronę – do Halicza i Kołomyi, miały oczywiście ten cel polityczny: podkreślić kozackie prawo do całego terytorium zachodnioukraińskiego".

Te manifestacje „słowem i mieczem" były adresowane przede wszystkim do króla szwedzkiego Gustawa Adolfa i jego polskich stronników, albowiem w tym samym czasie Szwedzi, działając w porozumieniu z częścią możnowładztwa polskiego i litewskiego, zajęli polskie ziemie Korony. Jednak w umocnieniu pozycji kozackich na halickim i chełmskim obszarze województwa ruskiego przeszkodził najazd tatarski, który zmusił Chmielnickiego do powrotu na Naddnieprze. W następnym zaś roku rząd moskiewski, bojąc się wzmocnienia pozycji Szwecji, zaczął rozmowy z Polską – zakończone rozejmem zawartym w listopadzie 1656 roku – do których nie dopuszczono posłów kozackich. W tej sytuacji Chmielnicki podjął własne rozmowy ze Szwecją, ale układ o wspólnym działaniu przeciwko Polsce nie został zawarty, gdyż król szwedzki nie zgodził się uznać kozackiego „prawa do całej starej Ukrainy, albo Roksołanii". Doszło natomiast do zawarcia, na tych właśnie zasadach terytorialnych, sojuszu z siedmiogrodzkim księciem Jerzym II Rakoczym, którego wyprawę na Polskę (styczeń – lipiec 1657 r.) przez pewien czas

wspierał kilkunastotysięczny korpus kozacki pod dowództwem pułkownika Antona Żdanowicza, biorący m.in. udział w zdobyciu Krakowa, a później Brześcia i Warszawy. W pierwszej połowie 1657 roku wojska kozackie zajęły wschodnią część woj. wołyńskiego i podolskiego, władzy hetmana podporządkował się także powiat piński.

Jednak Bohdan Zenobi Chmielnicki, tytułowany przez historiografa Samijłę Wełyczkę „hetmanem całej kozacko-ruskiej Ukrainy" zmarł 6 sierpnia 1657 roku, „tak i nie dokręciwszy wojskowej machiny wojny". Pozostawione przez niego państwo nadal znajdowało się w stadium organizacji i walki o prawo do istnienia, którego starała się go pozbawić nie tylko oligarchia magnacka Rzeczypospolitej, ale też samodzierżawie moskiewskie, albowiem rząd carski jedynie z powodów taktycznych zgodził się na konfederacyjny model stosunków, starając się wykorzystać każdą okazję do ograniczania niezależności Wojska Zaporoskiego. Dlatego też niebawem po śmierci „Wielkiego Bohdana" i niepowodzeniu jego następcy Iwana Wyhowskiego (1657-1659), próbującego odnowić stosunki z Rzecząpospolitą poprzez ugodę hadziacką, zaczął się okres określany wymownie mianem „Ruiny". Państwo kozackie, walczące zarówno z Rzecząpospolitą, jak i Moskwą, rujnowane także swarami wewnętrznymi, zwłaszcza pomiędzy pretendentami do buławy hetmańskiej, coraz bardziej traciło siły, aż w końcu rozpadło się na dwie części, które obierały własnych hetmanów. Podział na podporządkowane Moskwie Lewobrzeże (z Kijowem) i uznające polską zwierzchność Prawobrzeże, po raz pierwszy zapisany w traktacie andruszowskim (1667), w 1686 roku został utrwalony przez tzw. pokój wieczysty pomiędzy Moskwą i Rzecząpospolitą. Jednocześnie dokonała się faktyczna likwidacja kozactwa na Prawobrzeżu, zrujnowanym przez krwawe wydarzenia lat 70. XVII w. Wprawdzie odrodziło się ono tutaj na pewien czas, ale zostało formalnie zniesione przez konstytucję sejmową w 1699 roku (praktycznie istniało jeszcze w pierwszych latach XVIII w.). Kozackim krajem pozostało Lewobrzeże – Hetmanat, zachowujący swoją autonomię do lat 60. XVIII w.

W powstaniu i umocnieniu „Ukrainy Kozackiej" niemałą rolę odegrały osoby pochodzące z ziem zachodnich – do wspomnianych hetmanów Kosińskiego, Konaszewicza-Sahajdacznego, Chmielnickiego (jego ród bez wątpienia miał halickie lub wołyńskie korzenie, niektórzy z historyków nawet przypuszczają, że pochodził z Chmielnika w ziemi przemyskiej) należy dodać chociażby pułkownika Michała Kryczewskiego (rodowe korzenie w podlaskim Kryczewie nad Bugiem) – bohatera wojny w 1649 roku, który w bitwie pod Łojowem powstrzymał natarcie wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego na Kijów. W XIX--XX w. pamięć o epoce kozackiej mobilizowała kolejne pokolenia Ukraińców w ich walce o utworzenie państwa narodowego w granicach „jak daleko sięga język i pieśń rozbrzmiewa". Dlatego całkowicie zasadnie na początku XX w. pisał Wacław Lipiński, historyk i uczestnik Walk Wyzwoleńczych lat 1917-1921: „Bo jeśli my dziś jako naród odrębny istniejemy, jeśli jako naród ukraiński swą indywidualność rozwijamy i z dniem każdym potęgujemy, to zawdzięczamy to wielkiej rewolucji 1648 r. Z niej bowiem wyrosła Lewobrzeżna Hetmańszczyzna, która nawet pod rządami rosyjskimi ideę wolnej Ukrainy do czasów naszych dochowała; na jej tradycjach i hasłach opierała się cała dalsza, przeszło stuletnia walka o wyzwolenie narodu ukraińskiego w Ukrainie „polskiej"...; ze spuścizny wreszcie duchowej, po walkach kozackich odziedziczonej, wyrósł Szewczenko, wyrósł cały nasz współczesny ruch odrodzeniowy, wyrosła cała współczesna Ukraina".

Dramatyczny bieg wydarzeń w sferze politycznej i wojskowej miał swoje negatywne następstwa także dla sytuacji Cerkwi prawosławnej, której istnienie było w świadomości powszechnej uważane za przejaw ukraińskiego oporu wobec katolickich władz państwowych Rzeczypospolitej. Przy czym widzimy tu swoistą równoległość wydarzeń, albowiem w 1657 roku umiera także metropolita Sylwester Kossow i na początku hetmaństwa Iwana Wyhowskiego metropolitą zostaje Dionizy Bałaban (po wygnaniu przez władze polskie z Chełma objął on w 1655 roku biskupstwo łuckie, któremu podlegały także prawosławne parafie i monastery Chełmszczyzny i Podlasia). Z kolei jego śmierć w 1663 roku zbiegła się z początkiem podziału ziem Wojska Zaporoskiego na Lewobrzeże, gdzie rząd carski wyznaczył „opiekuna metropolii" spośród miejscowego duchowieństwa, i na Prawobrzeże, gdzie na skutek walki pomiędzy starszyzną kozacką wybrano dwóch kandydatów na metropolitę (obaj zostali zatwierdzeni przez króla) – biskupa przemyskiego Antoniego Winnickiego oraz biskupa mścisławskiego Józefa Nielubowicza-Tukalskiego. Właśnie ten drugi otrzymał błogosławieństwo patriarchy konstantynopolitańskiego, ale wkrótce był aresztowany i po uwolnieniu na żądanie hetmana Piotra Doroszenki miał faktyczną jurysdykcję tylko nad strukturami cerkiewnymi kozackiego Prawobrzeża oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po jego śmierci (1675) biskup A. Winnicki, który przedtem zarządzał diecezją przemyską, lwowską i łucką, także otrzymał błogosławieństwo patriarchy, stając się pełnoprawnym metropolitą kijowskim, halickim i całej Rusi (1676-1679). Ale był on już ostatnim metropolitą prawosławnym na Prawobrzeżu, zniszczonym wojnami i tracącym znaczenie polityczne. Jednocześnie dworowi królewskiemu udało się dokonać likwidacji trzech ostatnich diecezji prawosławnych na ziemiach ukraińskich Korony.

Prawosławie, zarówno w ziemiach halickich, jak i na Wołyniu, w ostatniej ćwierci XVII w. nadal miało niemały potencjał – łącznie było to ponad 3 tys. parafii w diecezji lwowskiej, przemyskiej i łuckiej, a więc liczebnie zdecydowanie przeważało nad miejscowymi strukturami unijnymi. Jednak królewskie prawo nominacji pozwalało wysuwać jako kandydatów na biskupów osoby o chwiejnej pozycji, dające nadzieję na przejście na unię, a nawet wymuszać na nich potajemne przysięgi o podporządkowaniu się Kościołowi katolickiemu. Właśnie tego typu działania zaczęto stosować za panowania Jana III Sobieskiego (1674-1696), jak bowiem powiadamiał papieża metropolita unicki Cyprian Żochowski: „Życzeniem króla jest, aby prawosławni podporządkowywali się Rzymowi nie tylko ze względu na wiarę katolicką, którą on sam wyznaje, ale przede wszystkim ze względu na interes państwa". Skutkiem tych wysiłków było oficjalne przyjęcie unii przez biskupa przemyskiego Innocentego Winnickiego (1691), a potem też lwowskiego Józefa Szumlańskiego (1700) i łuckiego Dionizego Żabokryckiego (1702).

Do końca istnienia Rzeczypospolitej przy prawosławiu pozostało jedynie biskupstwo w Mohylewie, nazywane białoruskim, któremu podlegał jednak tylko obszar dawnej diecezji połockiej. Wszystkie inne parafie prawosławne i monastery podlegały metropolicie kijowskiemu, który dla zarządzania nimi powołał pomocnika w osobie biskupa perejasławskiego.

Nad Bugiem i Sanem było ich niewiele, albowiem jedynym ośrodkiem cerkiewnym w ziemiach halickich, który w XVIII w. nie przyjął unii, był Skit Maniawski koło Stanisławowa, zaś na Podlasiu nadal funkcjonowały monastery prawosławne w Jabłecznej, Drohiczynie (dwa) i w Bielsku, zachowujące więź z Kijowem zarówno w sferze organizacyjnej, jak i kulturalnej. Widzimy to chociażby w zasobach ksiąg w bibliotekach monasterskich, pochodzących przeważnie z drukarni Ławry Kijowsko-Peczerskiej (zwłaszcza w Bielsku). Oprócz druków o charakterze czysto liturgicznym były tu także klasyczne dzieła kijowskiej literatury homiletycznej i teologicznej drugiej połowy XVII – początku XVIII w., jak chociażby „Mecz duchownyj" Łazarza Baranowicza, „Myr z Bohom czełowiku" Innocentego Gizela, „Wineć Chrystow" Antoniego Radywiłowskiego oraz najbardziej popularne zbiory kazań Joannicjusza Galatowskiego, zwłaszcza „Klucz razumienija", w XVIII w. popularny też w zasobach książkowych cerkwi unickich (spotykany był również w kopiach rękopiśmiennych).

Od 1686 roku prawosławna metropolia kijowska, a więc także resztki struktur prawosławnych, które przetrwały na terenie Rzeczypospolitej, były podporządkowane już patriarchatowi moskiewskiemu. Dlatego też podczas tzw. Sejmu Wielkiego (1788-1792), który starał się dokonać reform mających wzmocnić – podupadłe i poddane wpływowi swoich potężnych sąsiadów, zwłaszcza Imperium Rosyjskiego – państwo polskie, pojawiła się idea utworzenia odrębnej archidiecezji prawosławnej, podporządkowanej ponownie patriarsze konstantynopolskiemu, co miałoby wzmocnić kontrolę nad ludnością prawosławną w Rzeczypospolitej. Co ciekawe, w poświęconej temu problemowi anonimowej broszurze na „stolicę, czyli miejsce najwyższego rządu Kościoła greckiego oryjentalnego ... na którą by się z bliska zapatrywał najwyższy rząd krajowy ... na miejsce Kijowa" proponowany był podlaski Bielsk, „gdyż tam i monaster, i igumenia, i znaczna część w Podlasiu i w brzeskim województwie tej religii wyznawców znajduje się". Projekt nie był jednak zrealizowany, chociaż w latach 1791-1792 otrzymał poparcie duchowieństwa prawosławnego i wiernych, jak też sejmu, na przeszkodzie stanęły bowiem wydarzenia, które doprowadziły do kolejnych rozbiorów Rzeczypospolitej i jej całkowitej likwidacji (1793, 1795).

Jurij HAWRYLUK

Nieco refleksji i faktów o czasach II wojny światowej

Zakończenie ze str. 24

Na rolników nałożono kontyngent, obowiązkowe dostawy produktów rolnych. Na najlepszej ziemi komisarz zorganizował specjalne gospodarstwo, które kleszczelowcy musieli obrabiać bezpłatnie w ramach nałożonego dużego szarwarku. Ludzie musieli też pełnić nocną wartę w samym miasteczku oraz na torach kolejowych. Wprowadzono godzinę policyjną, a później także system kartkowy na niektóre deficytowe produkty. Rodzice pędzili w domu „samohonku" (bimber), bo to był ważny towar wymienny.

Przed wojną w Kleszczelach mieszkało około 750 Żydów. Wywieziono ich do Treblinki i zgładzono. Zdołało uratować się jedynie pięć osób. Rodzina Markiewiczów za ratowanie Żydów otrzymała medal „Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata". W Kleszczelach oprócz Żydów zginęło jeszcze w różnych okolicznościach siedem osób. W uroczysku Teterewineć żandarmi zastrzelili też trzech chłopaków z Ukrainy, którzy uciekali z Prus do domu. Za różne „przewinienia" dziesięciu mieszkańców Kleszczel zesłano do obozów koncentracyjnych, gdzie pięciu z nich zginęło. Wielu młodych kleszczelowców zostało powołanych i walczyło zarówno w armii polskiej (w tym i na Zachodzie, m. in. pod Monte Cassino), jak i w armii radzieckiej (m. in. w obronie Stalingradu). Co najmniej sześciu z nich zginęło. Około sześćdziesięciu osób zostało też wywiezionych na roboty przymusowe do Niemiec.

W Kleszczelach w okresie wojny nie doszło do żadnych konfliktów narodowościowych. Nikt nie zapisał się na listę folksdeutschów, chociaż parę osób służyło w policji niemieckiej. O dwóch z nich pozostała zła pamięć.

I jeszcze jedna opowieść rodzinna z okresu okupacji. Ojciec zabił nielegalnie świniaka (bez specjalnego pozwolenia). Ktoś doniósł. Żandarm przyszedł sprawdzić. Ojciec nie stracił rezonu, trzymając mnie malutkiego na rękach, dał dla Niemca jakieś inne pozwolenie. Ten był tak zafascynowany małym chłopczykiem, że nawet nie spojrzał na papier i oddał go ojcu. Widocznie bardzo tęsknił za swoimi, dawno niewidzianymi dziećmi, inaczej mój ojciec z pewnością trafiłby do obozu koncentracyjnego.

Kleszczele wyzwoliła 20 lipca 1944 r. 65 armia dowodzona przez generała Pawła Batowa, która dalej atakowała w kierunku Bugu. Niemcy, bojąc się okrążenia broniącego się jeszcze Brześcia, 22 i 23 lipca siłami kilku dywizji (w tym i słynnej dywizji pancernej SS „Wiking") wykonali kontruderzenie z dwóch kierunków, z Wysokiego Litewskiego i z Bielska Podlaskiego. Oba kliny pancerne spotkały się w Kleszczelach, zadając duże straty wojskom radzieckim. Rozbity został stacjonujący w Kleszczelach sztab armii generała Batowa, a on sam piechtą musiał uciekać w kierunku Hajnówki. Zaniepokojony brakiem łączności z generałem Batowem dowódca I Frontu Białoruskiego Konstanty Rokossowski, osobiście przyleciał w rejon walk i dzięki przysłanym posiłkom Kleszczele zostały wyzwolone po raz drugi. Były to dla kleszczelowców najstraszniejsze dni wojny. Spłonęło około 100 budynków, w tym 52 domy. Został także zniszczony cały dach cerkwi. Oto co później zanotował kronikarz strażacki: *Pożar w czasie frontu niemiecko-sowieckiego dnia 23 lipca 1944 roku o godzinie 1-ej. ... Był to straszny pożar, no straż pożarna i ludność miejska m. Kleszczel nie brała udziału w gaszeniu pożaru, przez to, że niemieckie tankisty ostrzeliwali ludność m. Kleszczel z karabinów maszynowych.*

Na szczęście sami kleszczelowcy ucierpieli wtedy niewiele, ponieważ podczas walk z reguły uciekali w zarośla rosnące na otaczających Kleszczele bagnach. Tak też zrobiła mama, która niosła mnie na rękach, a starszy brat biegł już sam. Ojciec był w lesie, pilnował konia.

Podczas tych walk doszło do tragicznego i wstydliwego dla kleszczelowców zdarzenia. Jeden z nich chciał ściągnąć buty z leżącego w lesie zabitego czerwonoarmisty. Leżący niedaleko ranny żołnierz zastrzelił go.

Wojna przyniosła tyle różnych wydarzeń i przeżyć, że chyba o każdej miejscowości, a nawet o każdym ludzkim losie, można napisać całą opowieść. I z pewnością nie byłaby ona nudna. Przede wszystkim jednak należy pamiętać o tych, którzy oddali swoje młode życie i dzięki którym już trzy nowe pokolenia naszych ludzi żyje w pokoju.

Mikołaj ROSZCZENKO

Соромно признатися, але наші знання про українських художників, народжених поміж заходом Лемківщини і північчю Підляшшя, обмежуються назагал двома іменами – криницького Епіфана Дровняка, що звав себе Никифором й дубровицького Василя Альбічука, що його назвали Базилім. Виявляється – цей список набагато довший та в ньому не лише уродженці Лемківщини й Підляшшя, але й надсянці. Один із них це Антін Пилиховський, автор численних історичних полотен, в тому числі й картини дорогичинської коронації Данила Галицького. Тиражував їх у своїй львівській літографічній майстерні лемко Андрій Андрейчин, статтю про якого знайдете в одному з чергових випусків нашого журналу.

Художник Антін Пилиховський

Сторінки біографії

До маловивчених постатей української образотворчої культури сьогодні належить один із видатних представників мистецького світу України Антін Пилиховський. Митець своєю творчістю репрезентував історичний жанр в образотворчому мистецтві XIX – перших десятиліть XX ст. І це стосується як полотен на історичну тематику, так і портретів. Лише дуже незначна кількість його картин представляє тогочасні мотиви, пейзажі.

Біографічні дані про митця на сьогодні доволі скупі, основуються здебільшого на його рукописній автобіографії[1] і дрібних, інколи випадкових публікаціях в українських періодичних виданнях другої половини XIX – початку XX ст.: «Зоря», «Галицька Русь», «Слово», «Галичанин», «Діло», «Літературно-науковий вістник», «Прикарпатська Русь», «Краківські вісті» та інші; зрідка пишуть польські часописи. Про нього згадували у своїх дослідженнях М. Голубець, В. Рубан, Р. Могитич.

Антін Пилиховський народився 7 червня 1860 р. у селі Нова Гребля Ярославського повіту (нині Польща). Упродовж 1877–1880 рр. одержав спеціальну стипендію від м. Перемишля для навчання у Краківській академії мистецтв, яку на той час очолював Ян Матейко. Тоді художник отримав дві перші премії за свої твори в академії, за що посеред року його перевели на вищий курс. Йому також була призначена стипендія ім. Г. Семирадського, від якої відмовився. Згодом А. Пилиховський вирушив за кордон. Відвідав Відень, Венецію, а також Флоренцію. Кілька місяців навчався і у Флорентійській школі мистецтв. Десь 1881 р. повертається в Україну, де бере активну участь у мистецькому житті Львова і краю. 1882 р. вирушає у цілорічну поїздку в підросійську Україну, а також

Росію і Білорусь. А з 1886 р. А. Пилиховський проживає у Львові, де контактує з відомими особами, багато працює. До 1890-х рр. створив більшу частину відомих мистецьких творів. Початок Першої світової війни негативно позначився на його творчій активності. Про подальшу долю митця довший час нічого не було відомо. Багато дослідників, серед яких С. Костюк, Ю. Бірюльов та І. Сьомочкін, стверджувало, що невдовзі, тобто, під час Першої світової війни, чи одразу після неї, він помер. Нові дані, оголошені 2002 р. О. Дзюбаном, однак, спростовують ці відомості – він жив і працював ще у міжвоєнний період, сягаючи 1940 р. Помер у Львові 24 червня 1940 р. Про це свідчить запис Акту про смерть № 4872. В останні роки був майже забутий, працював бухгалтером. Гріб А. Пилиховського містився на 83 полі Личаківського цвинтаря, тепер втрачений. У серпні 1960 р. в його могилі була захоронена якась Н. Бобкова[2].

Щоб доповнити біографічні дані про Антона Пилиховського, треба ретельно обстежити і дослідити писемні джерела, листування. Очевидно, десь зберігаються контракти з громадами сіл на малювання церков (можливо, у фондах митрополичої консисторії у Львові). Важливим, однак, є вивчення його творів. Про більшу частину сьогодні знаємо лише з літературних джерел. Серед них переважають портрети різних історичних постатей України та багатосюжетні картини на історичну тематику. На зацікавлення цією тематикою, очевидно, вплинуло його студіювання у Кракові, зокрема творчість Яна Матейка та його учнів. Навчаючись у 1877–1880 рр. у Краківській академії мистецтв, молодий художник не міг не звернути увагу на видані там у 1860 р. і перевидані 1875 р. десять таблиць «Ubiorów w Polsce 1200–1795», які підготував його наставник. Вони ілюструють одяг і різні історичні аксесуари від часу Болеслава Встидливого до Станіслава-Августа. Кожна, за винятком першої, містить різні типи одягу вчених, духовенства, селян, шляхти, королів, міщан, рицарства, магнатів, братчиків. Не міг залишитися незауваженим митцем і проект Яна Матейка – 97 портретів королів Польщі. Це якоюсь мірою підтверджує відбір А. Пилиховським творів для виставки 1880 р. у Коломиї. Виступаючи під псевдонімом Владимирський, він «прислав […] один невеличкий образ з народного житя, олійними красками роблений, і два більші образи, представляючи Хмельницького і Шевченка, роботи кридкової. Ті послідни з всякою старанностею викінчені, без ошибок рисункових»[3]. Представлені твори, зі слів відвідувачів виставки, засвідчили «необикновенноє дарованіє»[4] двадцятилітнього юнака.

Спрямованість творчої програми на працю в історичному жанрі стала визначальною для поїздки на східноукраїнські землі і відобразилася на створенні А. Пилиховським у 1884 р.

ікон для церкви архистратига Михаїла села Дора на Прикарпатті: «Св. Ольга», «Св. Володимир» і «Богородиця, як Цариця Русі», а також «Св. Кирило» і «Св. Мефодій», з яких нині збереглися лише перших три. Притому слід зазначити, що деякі з них сьогодні частково перемальовані.

Під час перебування А. Пилиховського у Києві працювала група реставраторів під керівництвом А. Прахова над відновленням фресок Кирилівської церкви. Тоді ж у соборі св. Софії виявив 20 фрескових зображень, а вже в 1884 р. відкрито мозаїки. Це сприяло вивченню художником великого циклу настінних творів (25 композицій, 220 постатей святих, 108 поясних зображень і великої кількості орнаментів), більшу частину яких ще у 1843 р. Ф. Солнцев, а згодом перемалював упродовж десяти років олійними фарбами М. Пєшехонов разом з орловським ієромонахом Іринархом та соборним священиком І. Желтонозьким. Ці факти, як відомо, стали вирішальним чинником для розриву контракту Філарета з М. Пєшехоновим. З огляду на це художник цікавився книжкою М. Закревського «Описание Киева» (Москва, 1868), в якій є інформація про порушення «реставраторами» давніх абрисів. І. Срезневський на І Археологічному з'їзді в Москві (1869) повідомляв про те, що під образами святих приховані фрагменти портретів князя Ярослава Володимировича та ін.

Ті та інші дані стали визначальними у зацікавленнях А. Пилиховського давнім мистецтвом, зрештою, вивченню художником давніх пам'яток української культури загалом. Так, аналіз ікони «Св. Ольга» дає підстави стверджувати, що увагу художника також не могли не привернути писемні пам'ятки княжої доби і їх наукова інтерпретація у тодішніх петербурзьких та московських виданнях. Зосереджуючись на портретній характеристиці княгині Ольги, художник послуговувався «Повістю временних літ», в якій описано її індивідуальні риси, розкрито вдачу, більш повно представлено середовище, в якому вона жила. Це підтверджують рядки з «Повісті…», пов'язані з приїздом Ольги до Царгорода та її зустріччю з візантійським володарем Константином VII. Портретна характеристика зображуваної була поглиблена митцем. Відтак її образ вирізняється суворістю, що продиктована емоційною інтерпретацією митця вчинків княгині щодо древлян та інших історичних

Святі Володимир і Ольга (церква у селі Дора)

подій. Допоміжною підставою у створенні А. Пилиховським образу св. Ольги став рукопис Радзивілівського літопису та його ілюстрації. Багата колористична гама, в якій домінують сині, зелені і червоні, була використана при зображенні одягу княгині. Не останню роль у цьому відіграло ознайомлення А. Пилиховського з фундаментальною працею Ф. Солнцева «Древности Россійскаго государства» у шести томах (Москва, 1849–1853), в якій представлені численні замальовки пам'яток княжої доби, а також фресок собору св. Софії, чотирьох постатей, зображених у русі від апсиди до нартекса, на місці яких згодом з'явилися зображення святих Віри, Надії, Любові та Софії, акварель «Зображення княжої родини», виконана ним до перемальовування фресок XI ст.

Створення А. Пилиховським образів святих Ольги та Володимира позначені впливом одвічних посягань на київську спадщину, спочатку князів Північно-Східної Русі XIII–XIV ст., а потім і Москви. Вони будувалися на встановленні генеалогічних зв'язків із першими київськими князями. Яскравий вияв цього, як відомо, було фінансування митрополитом Макарієм у XVI ст. грандіозного житійного циклу (12 книг) «Великие Минеи Четьи». Митрополит згуртував навколо себе церковних діячів, яким належало представити російську історію як діяння московських государів та їх предків. Саме за митрополита була перероблена «Степенная книга», одна із найзнаменитіших історико-літературних пам'яток XVI ст., а відтак написані життєписи святих рівноапостольної княгині Ольги та Володимира Великого. Описи їх були покликані, з одного боку, аргументувати споконвічне існування царської влади в Росії, з другого – обґрунтувати «псковське походження» київської княгині Ольги, а московського царя подано єдиним законним спадкоємцем київських князів і їхніх престолів, літописне походження яких велося від римського імператора Августа. Життєписи викладені у вигляді безперервної династичної лінії від Володимира Великого до Івана XIV включно. До нього увійшли лише ті князі, які були прямими предками царя. У цьому контексті слід зазначити, що «Великие Минеи Четьи» митрополита Макарія були перевидані в Петербурзі в 1868–1917 рр. Це також відобразилося на творчості А. Пилиховського. І як підтвердження св. Ольга зображена в одязі російської боярині, а св. Володимир у шапці царя Мономаха, що є однією з регалій російського великокняжого і царського двору, символом самодержавства в Росії. Ці аксесуари зберегли своє значення аж до коронаційного вінця до 1724 р. (пізніше шапка була замінена імператорською короною). У цьому контексті слід зазначити, що біля пояса на портреті Володимира Великого художник намалював також шаблю Мономаха.

Про ікону із зображенням св. Володимира з с. Дора писали тогочасні періодичні видання: «Св. Владимір изображен ним не по фантазіи, или по литографіи […], но по археологически-историческим студіям, в древле-княжеском облаченіи и в русской княжеской шапцѣ. На его лицу видно величіе повелителя, но вмѣстѣ съ благочестіем христіанина. Всѣ картины превосходны, рисунокъ правильный, колоритъ живый, даже украшенія одежд писаны тщательно, драпировка природна»[5].

Перебуваючи у селі Дора, А. Пилиховський працював також над іншими творами на історичну тематику. Очевидці зазначали: «Особенно падает в глаза великих розмѣров полотно, на котором пока еще в рисунке видно изображеніе разоренія храма и избіеніе христіан Монголами въ Кіевѣ. Сцена потрясающая…». Вочевидь це була картина, яка згодом стала відомою у великій мірі завдяки українському літографу Андрію Андрейчину. У його майстерні разом з багатьма іншими був видрукований твір митця «Оборона киѣвлян в десятинной церквѣ в часѣ нападу татар под Батыємъ (р. 1240)». На першому її плані – кілька груп людей, які відрізняються психологічно-емоційним станом. Одна з них представлена головним чином жінками з дітьми і виділена освітленням, яке падає на них через розбиту стіну храму. На їхніх обличчях зафіксований жах і розпач. Їм протиставляються оборонці зі списами і мечами у руках. А силу і відвагу підкреслює спрямованість дії, акцентованої на зображенні малого хлопця з натягнутим луком. На задньому плані – ченці і священики з хоругвами і хрестами. Увагу привертає й інтер'єр храму, який має багато спільного із внутрішнім виглядом собору св. Софії. Художник творчо переосмислює його. Позаду людей видніється центральна частина іконостасу. За ним – Оранта. Важливою частиною є білокам'яна різьба стін, елементи якої запозичені із саркофага Ярослава Мудрого. Про обізнаність художника з архітектурою собору св. Софії підтверджує цикл літографій А. Пилиховського, виданий в майстерні А. Андрейчина у Львові в 1896 р. під назвою «Рысунки знаменитших церквей Малой, Великой и Бѣлой Руси». Серед них є і зображення собору.

Поява перших історичних картин А. Пилиховського припала на час утвердження думки, що, «не відаючи історію рідного краю, не можна перенятися національно-народною свідомостію. Таку свідомість дає одна лишень науково оброблена історія и без такои свідомости не можна ніколи виступити на той шлях, що веде людей въ сімю европейских освічених народів. […] Міцна лишень та національно народна твердиня, що збудована на патріотизмі не самого почутя, але найбільше на патріотизмі розуму, освѣты и науки»[6]. Згодом у творчості А. Пилиховського з'явилися й інші картини на історичну тематику. З-поміж них «Крещеніе Руси за св. Володимира Великого, великого Князя Київского (р. 988)», «Посли Папи Инокентія IV передают корону королѣвску князеви галицкому Данилови», «Св. Антоній Великій и Теодозій Печерській благословлять великого князя киевского Ізяслава враз з єго дружиною» (усі 1884–1886 рр., міс-

цезнаходження невідоме) та ін. В популяризації творчості А. Пилиховського велика заслуга А. Андрейчина. Названі і неназвані твори художника потребують подальшого вивчення та історико-мистецтвознавчих студій.

Твори А. Пилиховського відображають тривалу і наполегливу працю художника з живими пам'ятками, які він оглядав і змальовував за першоджерелами, в музеях і бібліотеках Києва, Москви, Кракова і Петербурга. Митець також працював з численними мистецтвознавчими публікаціями, що виходили у різних видавництвах. У всіх випадках його твори засвідчують прагнення розкрити історичну правду, яка простежується у нього в найменших деталях. Творча інтерпретація української історії і української культури А. Пилиховського не суперечить розкриттю митцем вагомості різних моментів з життя народу. Своєю творчістю художник зробив вагомий внесок у формування історичної пам'яті про минуле та сприяв пробудженню національної свідомості народу у другій половині XIX – на початку XX ст.

Лариса КУПЧИНСЬКА

(*У цитатах і заголовках збережено етимологічний правопис, яким у XIX ст. користувалася преса в Галичині, зокрема т.зв. москвофільська, орієнтована на російську мову.*)

Примітки:

[1] Пилиховський А. Автобіографія від 10 лютого 1900 р. // Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, від. рукописів. – Ф. 167 (І. О. Левицький), оп. II, спр. 2525.

[2] Дзюбан О. Антін Пилиховський – львівський графік і живописець // Галицька брама. – Львів, 2002. – Чис. 4/6. – С. 39.

[3] Штука малярска у русиновъ // Зоря. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ. – Львовъ, 1881. – Чис. 5. – С. 66.

[4] Изъ подъ Карпатъ. (Русская господарско-промышленная выставка въ Коломыѣ) // Слово. – Львôвъ, 1880. – Чис. 115. – С. 2.

[5] Блонскій Т. К. Церковная живопись. Изъ Доры // Слово. – Львôвъ, 1884. – Ч. 100. – С. 1.

[6] Красюченко. Исторична библіотека Олександра Барвѣньского (Оповѣстка литературна) // Зоря. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ. – Вѣсти наукови. – 1887. – Ч. 10. – С. 176.

Маніфестація українізованих частин російського війська в Тернополі (1917 р.)

Дорогами війни й миру

Закінчення з 33 стор.

Дальші зустрічі мої з українцями з Галичини відбувалися без великих перешкод та труднощів. Інтелігенти та прості люди в Золочівщині, Тернопільщині і Збаражчині – свідомі, не скривали свого українства.

Настала революція в Росії. Повіяло свіже повітря, більше свободи слова. Нема чого критися з українством. Почалася українізація військових частин. Я тоді був у Глубічку-Великім біля Тернополя. Там оголосив я віче для українців вояків і вибрав місце між двома гірками коло Глубічка, під голим небом. Просив своїх фельдшерів-українців, щоб передали відомості про віче в сусідні військові частини. Сподівався, що може якась сотня прийде на те віче. Дівчата з Глубічка прибрали мене жовто-блакитною лентою через плече, та другою на рукаві, і я вирушив на вказане місце.

Здивованню моєму не було кінця. Там мене, як якогось генерала, зустріли офіцери-українці та салютуючи рапортували, що ціла дивізія українців чекає на мене. На вічу я говорив, хто ми є і чого ми хочемо, що впали окови, які нас тримали цілі сторіччя. Тепер спільно мусимо організувати своє українське життя на Україні. Голосне «СЛАВА» було відповіддю на мою промову.

Незабаром мав відбутися вже другий військовий з'їзд українців в Києві. Мене вибрали делегатом на з'їзд. На цьому з'їзді я був вибраний до редакційної комісії, головою якої був Симон Петлюра. З ним я тоді познайомився перший раз. Після того як повернувся на фронт, розпочалася українізація військових частин. Наш 6-ий армійський корпус став українським. Раніше я був у 16-тій дивізії, потім в Збаражі перейшов до 4-тої дивізії, де став дивізійним лікарем. Тільки недовго все це тривало, бо більшовики розвалювали фронт. Деякий час українські частини сильно трималися, та як було їм втриматися, коли більшовицькі пропагандисти твердили, що на Україні селяни забирають поміщицьку землю, «а ви тут сидите і нічого не дістанете».

Почався відступ, а потім евакуація нашої частини до Бердичева. Це вже було в перших числах січня 1918 року. Настав хаос. Маючи дивізійний шпиталь та два перев'язочні пункти – я не знав, що робити з майном. Разом з Покотиленком, завідуючим господарської частини, виїхали ми потягом до Житомира, де була санітарна частина армії. Там ми застали ще більший хаос. Ніхто не знав, де хто знаходиться. Ми мусіли вертатися до Бердичева з нічим. Пішли на залізничну станцію, а там довідалися, що потяги до Бердичева не ходять. Ми рішили добратись до Бердичева пішки (42 кілометри), щоб хоч врятувати своє особисте майно. Пройшли ми щось коло половини дороги та зупинились в селі, де було чути вигуки, пісні та п'яні реготи.

По дорозі з Бердичева ішли якісь старшини. Ми розпитали їх, що робиться в Бердичеві, куди ми направляємось, то вони відповіли: «Хіба ви божевільні, що туди повертаєтесь. Бердичів зайняли більшовики, все військове майно порозкрадали, а старшин арештовують і декого розстрілюють». По одержанні таких відомостей ми вернулись назад до Житомира. Туди ми прибули на ранок. Покотиленко пішов шукати своїх знайомих, а я пішов на залізничну станцію.

Далі буде.

Василь ДМИТРІЮК

ТРИБУНА ЧИТАЧІВ

Schemat myślenia

Wiek mamy XXI, ale nadal wielu moich znajomych prezentuje XIX-wieczny schemat myślenia kategoriami mocarstw, „wielkich narodów", a świat przecież idzie w innym kierunku: jednostka, prawa człowieka, poszanowanie mniejszości, demokratyczne kryteria, prawo, odrzucenie rasizmu, ksenofobii itp. Nie rozumieją tego współczesnego świata i uciekają w jakąś niby-religijną niszę. To jest tak, jak z działaczami BTSK – choćbyś ich żelazem przypalał, będą twierdzić swoje: między Bugiem a Narwią od ponad tysiąca lat mieszka białoruski lud. Żadne argumenty nie działają, te naukowe też.

Moi szanowni koledzy korzystają ze wszystkich zalet bycia w Unii Europejskiej i... przekonują, że tylko Rosja jest zaporą właśnie przed UE. I oczywiście przed imperializmem amerykańskim, bo gdyby nie Putin, Amerykanie byliby już na Uralu. Co do Amerykanów na Uralu, to chciałoby się powiedzieć cynicznie – i co w tym złego? Nauczyliby Rosjan demokracji, wrażliwości na prawa jednostki. Z tym rosyjskim czy sowieckim Wschodem, który tak gloryfikują, już byliśmy prawie 50 lat i jak na tym wyszliśmy, to wszyscy dobrze wiemy. Z Zachodem jesteśmy lat 20 i też widać, tylko ślepy nie widzi. Po II wojnie światowej ówczesny poziom rozwoju Polski był podobny do Włoch i gdyby Stalin nie przeszkodził w skorzystaniu z planu Marshalla, to gdzie bylibyśmy teraz? Skoro w ciągu 25 lat od 1990 r. zaszliśmy dość daleko. Kto pamięta czasy siermiężnego socjalizmu, ten wie, że na „malucha" oszczędzało się dobre kilka lat, a teraz „jak na amerykańskich filmach" mówimy: mój samochód, samochód żony...? To dobro stało się powszechne jak kiedyś rower. Co zatem złego w przesuwaniu się strefy dobrobytu i demokracji na wschód?

Oczywiście – autokratycznemu idolowi w Moskwie to na pewno jest nie w smak. Ale czy to powód, abyśmy my mieli żyć w żalu za upadłym ZSRR, pogrążać się w sentymentalizmie za czasami socjalizmu (nazwijmy po imieniu: komunizmu) i pozostawać twardym elektoratem wymierającego SLD? Nie ma do czego tęsknić, czego opłakiwać, a około 70-letni eksperyment społeczno-polityczny, w którym nie było miejsca dla Boga, znalazł się na śmietniku historii.

A teraz, przyznam się, że z osłupieniem i nawet przerażeniem obserwuję w swoim otoczeniu ludzi, którzy bezmyślnie wsłuchują się w potok propagandowych bzdur z „Putin TV", gdzie wszystko, zwłaszcza to co dzieje się aktualnie w Ukrainie, przestawiane jest na opak, a ukraiński patriotyzm nazywany jest faszyzmem lub nacjonalizmem. A co to jest jak nie szowinizm wielkoruski te prawie 90% poparcia dla swego dyktatora, który zagrabia cudze terytoria i ma w pogardzie ludzkie życie, także swoich własnych obywateli?

Próbuję zrozumieć ten fenomen obecnego społeczeństwa rosyjskiego wyrażony takimi właśnie procentami poparcia dla swojego przywódcy. Odpowiedzi, myślę, trzeba szukać w zakamarkach „rosyjskiej duszy". Jej nosiciele od wieków byli przyzwyczajeni i nawet lubili silną władzę moskiewskiego, a potem petersburskiego, wszechrosyjskiego *batiuszki-cara*, następnie twardą rękę Stalina i innych komunistów. Rosjanie praktycznie nigdy nie doświadczyli prawdziwej demokracji.

Szanowni Czytelnicy, w rosyjskim telewizyjnym show z udziałem widzów na najpopularniejszego rosyjskiego polityka XX wieku, właśnie on – Stalin – wygrał. Mimo że nawet nie był Rosjaninem, a wiedza o ogromie zbrodni, jakie popełnił, powinna być przecież powszechna. Daleko w tyle pozostawił i Lenina, i Stołypina, i Kiereńskiego. Na samym końcu uplasował się Gorbaczow, tak uwielbiany przez Zachód, szanowany w Polsce, a w Rosji znienawidzony i obwiniany za rozpad Związku Radzieckiego. Jelcyn też znalazł się gdzieś pod koniec listy.

Nie pozostaje mi więc nic innego, niż przyłączyć się do tych, którzy stwierdzają: Rosjanie mają duszę niewolnika. A ta potrzebuje solidarności dusz podobnych, aby poczuć się odrobinę pewniej, aby nie popaść w zupełną nicość. Społeczeństwo rosyjskie nauczane przez lata monarchii absolutnej, a potem totalitaryzmu komunistycznego, aby podążać w grupie, czyni to chętnie. Nigdy nie było inaczej – i kiedyś, i teraz. Tłum potrzebuje wodza, jak stado przewodnika. To on za nich myśli, on kieruje, on decyduje, on wytycza drogi marszu. Czysty George Orwell i jego „Folwark zwierzęcy".

Wychodzący ze stada byli piętnowani, stygmatyzowani. Jednostka musiała mieć sporo odwagi, aby wyjść w grupy, a jeszcze więcej, aby stanąć naprzeciw niej, bo ta ze swoim aparatem (jak u Orwella – ze swoimi psami) była przywoływana do stada lub kierowana na reedukację w koloniach karnych, aby w przyszłości znowu nie zachciało się „wykonywać skoku w bok" z jasno wytyczonego szlaku i żeby innym to nie przyszło do głowy. Słabe i strachliwe jednostki, a tych jest większość, szukają oparcia w tłumie, masie, bo tu czują się pewnie i bezpiecznie, płacąc za to jednak anonimowością, szarością, nijakością i bezwolnością. Jednostka została sprowadzona do roli trybiku w maszynie, jaką jest państwo. Nastąpiło całkowite podporządkowanie indywidualności interesowi społecznemu, interesowi ogółu. W takim systemie opozycja polityczna i intelektualna jest likwidowana w zarodku. System sowiecki zniwelował ludzką indywidualność, pozbawił własnej inicjatywy twórczej i samodzielności w ogóle. Nonkonformizm silniejszych jednostek jest tłamszony przez „orwellowskie psy". Stąd też wynika schemat myślenia „my": *tak nam mówiono, tak nas informowano, tak nas uczono...* Rosjanin nie jest przyzwyczajony, nie chce i trochę się boi myśleć według schematu „ja". Boi się „zakrakania" przez ogół, boi się wyjść naprzeciw tłumu, boi się „aparatu przywoływania do porządku", jakkolwiekby się on nie nazywał; wcześniej w postaci carskiej *ochrany*, potem w postaci różnych komunistycznych „firm" (CzeKa, NKWD, GRU, KGB) i obecnie MWD (Ministierstwo Wnutrennich Dieł).

Inaczej jest z Ukraińcami czy Polakami. Polacy mają długą tradycję wolnego społeczeństwa szlacheckiego. Nigdy nie mieli królów-dyktatorów. Władza królewska była obwarowana pewnymi zasadami pełnienia władzy (*pacta conventa),* w innym przypadku było oczywiste, że mają prawo wypowiedzieć posłuszeństwo władcy. Powszechnie znane jest to charakteryzujące powiedzenie: „Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie". Typowy schemat myślenia nie „my", a „ja". Naród polski to zbiorowość indywidualistów i tak zostało to do dziś…

Tożsamość ukraińska rodziła się z wolnego ducha kozackiego, trochę anarchicznego, ale z pewnością wolnościowego. Kozackie umiłowanie swobody jest tak rozległe, jak step szeroki. Ma to swoje uzasadnienie w doświadczeniach historycznych. Wystarczy przypomnieć sobie, kim zaludniały się Dzikie Pola. Pierwsze

na Wschodzie elementy demokracji wojskowej właśnie tu odnajdujemy. Niepokorni zbiegowie z Zachodu i Północy z konieczności wojennej jednoczyli się grupy dowodzone przez obieralnych atamanów. Jednak zawsze tu więcej znaczyło „ja” niż „my”. Przyjrzyjmy się obrazowi Riepina „Kozacy piszą list do sułtana”. Centralną postacią jest skryba, ale on tylko zapisuje myśli kolejnych, co błyskotliwszych oratorów, jego rola jest jedynie usługowa.

Przez 300 lat nie udało się Wielkorusom zdusić tego wolnościowego ducha! Żadne nazwy typu „Małorosja”, rusyfikowanie kultury i oświaty nie przyciągnęły Ukraińców do metropolii na północy. Nawet próby ostatnich lat temu nie sprzyjają – mam na myśli piękny rosyjski film pod tytułem „Taras Bulba” o konflikcie polsko-ukraińskim w XVII wieku, w którym nie pada ani jedno ukraińskie słowo. Tym bardziej nie przekonają Ukraińców rosyjskie działania w Donbasie.

I skoro tak się stało – pisze rosyjski dysydent Aleksander Sołżenicyn – *pozwólmy im iść własną drogą, nie obejmujmy ich w braterskim uścisku zabierającym oddech i gruchoczącym żebra. Ruś Kijowska jest nie tylko naszą kolebką, ale także ich*.

Rosjanie nie mogą zrozumieć, że naród ukraiński nie myśli wspólnie z nimi „my” i nie chce iść ich drogą. W ich schemacie myślenia ci, którzy kierują się w inną stronę, to „nacjonaliści, faszyści i banderowcy” (na dodatek niszczący „słowiańską jedność”). Obelżywymi epitetami jeszcze nikt nie tylko niczego nie zdobył, ale i nie zyskał niczyjej sympatii. Jeżeli tak dobrze było w ZSRR, za którego spadkobiorcę uważa się Rosja (i to raczej wybiórczo), to dlaczego wszyscy byli wasale uciekają od niej jak najdalej – i Bałtowie, i Czesi, i Polacy, i o zgrozo „bratni” Ukraińcy. Trzeba mieć moc przyciągania, same „słowiańskie” hasła nie wystarczą. Były one może dobre w XIX wieku, gdy chodziło o rozsadzenie monarchii austro-węgierskiej od wewnątrz. Ale jakoś nie nabrali się na tę ideę ani Czesi, ani Polacy. Tym bardziej idea ta nie ma racji bytu w XXI wieku, skierowana do Ukraińców.

Z Moskwą żyli oni 350 lat i jak na tym wyszli? Teraz więc już nie wierzą w moskiewskie legendy, a chcą po prostu żyć w wolności, demokracji i oczywiście w dostatku. A to się kojarzy nie z wizjami roztaczanymi z Rosji, ale realnym dorobkiem Zachodu, gdzie też przeważa myślenie nie zmitologizowanymi kategoriami interesów zbiorowości, lecz indywidualnego „ja”, a więc praw człowieka. To jednostka decyduje o swoim losie, a nie ogół, ruch mas, gdzie jednostka jest zagubiona w tłumie i poddana nastrojom stada. Świat idzie w tym kierunku, niezależnie czy to się nam podoba, czy nie.

I nijak się do tego mają hasła w rodzaju „Rosja ostoją prawosławia”. To może miałoby znaczenie w XIX wieku, ale nie 200 lat później. Skoro prawosławia nie pokonała komunistyczna hydra, tym bardziej Cerkiew oprze się współczesnym trendom ideologiczno-religijnym. Może być tylko lepiej.

Na koniec słowo do tych, którzy nadal widzą świat przez okulary czarnych wizji, w roztaczaniu których kremlowscy ideolodzy specjalizują się od wieków: Nie rozumiem waszego lęku przed Zachodem. Jesteście beneficjentami członkostwa w Unii Europejskiej i żyjecie w spokoju dzięki NATO. Czego jeszcze chcecie? Możecie wypowiadać swoje myśli bez obaw, że „orwellowskie psy” położą temu kres. Doceńcie walory demokracji, to że wszelkie mniejszości (w tym nasza) mają prawo głosu. Czasy jednomyślności narodu z poglądami władzy minęły. Nie wszyscy to uświadamiają i doceniają.

Jednostka w swej zbiorowości kartką wyborczą może uczynić wiele. Współczesny świat idzie w kierunku „wielobarwnego” społeczeństwa. Postarajcie się to zrozumieć. Nie ruch mas, narodów, państw narodowych, dużych zbiorowości, a jednostka, jej prawa będą stanowić o przyszłości… Spójrzcie na różnorodność religijną, etniczną i społeczną w USA czy w Europie Zachodniej. Trzeba przyzwyczajać się powoli do społeczeństwa jako zbiorowości różnorodnych rasowo, religijnie, kulturowo jednostek. Głoszenie fundamentalistycznych i ksenofobicznych haseł nie uchroni nas przed tymi obrazami.

Przestańcie być ofiarami brudnej putinowskiej propagandy! Zamiast podniecać się cudzymi złymi emocjami zacznijcie myśleć i analizować świat samodzielnie.

Arkadiusz KULGAWCZUK
Białystok

Антін Пилиховський. Хрещення Русі за Святого Володимира Великого князя Київського.

Іван КИРИЗЮК

З циклу: Шансон Бескиду

Тайна

По Бескиді
Йде веснонька
Тече вода яром
Дзвонять дзвони
Великодні
У церкві за гаєм
Ох!
Наснилась мені
Красна дівка
В травах
В зеленому полі
Притулилася
Під серцем
Пушинкою із тополі
Прочинила
Тихо двері тайна
Стоїть біля мене
Фраїрочка файна.

Ранок

Вітер босоногий
У білій сорочці
Стирає
З очей
Неспокій
Згортає
З листя винограду
Останню
Краплинку
Ранкової роси
Кружля
Над дахом хати
Торжество
В якому
Губи
Лиш намочиш.

Голос

У балигородському саду
При Кузьмаківці
Чую
Твій голос
Дзвенить
Молодості літами
Між віттям
Яблунь перецвітих
Наша любов
Мов синій шовк
Потопає
У річці Гочівці
Не плач
Невтішної сльози
Не долучай
До листа
Що на столі.

Розлука

Сипле доля попел
Під серце
Скрипка вітру
Виїгрує
Народження розлуки
На тому боці
Де немає
Пісень голосних
Де зелені стебло
Провіща
Догасаючу любов.

Над Сяном

Щастя
Розколише
Дівочі перса
Закружляють
Віночком над головою
Весняні мрії
У піснях
Куванням зозуль
В гаях
Лемківщини
В пелюстках конвалій
Горді і красиві
Бо надто
Білими були.

В Загір'ї

У молитві вечірній
У церкві
В Загір'ї
Стою
На кладочці
Покаяння
Непевність
Перейшла дорогу
Вочевидь
Збагнув загадкову
Відстань
Між тобою
І мною
Відчуваєш мене
Кокетливо
Розімкненим
Поглядом.

Лемківська рана

Гомонять рани
Пройграних змагань
Увоскрес
Іменем рідної матері
Спомин
В лемківських грудях
Щемлять
Криваві дні вигнань
З батьківського куточка
Втрачає яскраві кольори
Вишита весною
Стрілецька сорочка
Пережиті літа
Мов тихий балет
Оснінного листопаду
Вибілюють
Жалем скроні
Безповоротний білет
Тліє в долоні.

Більськ, 15 січня 2015 року

З хроніки подій на Підляшші

«Родина» в Казимежі

25-28 червня в Казимежі над Віслою проходив 49-тий Загальнопольський фестиваль капел та народних співаків. Цього року взяла в ньому участь рекордна кількість капель та артистів –114 учасників із 14 воєводств. Підляське воєводство представляли виконавці польського, українського, українсько-білоруського та литовського фольклору.

У конкурсі взяла участь українська група «Родина» з Дуб'яжина. У категорії «співочі ансамблі» вона отримала одну з чотирьох рівноцінних других нагород. Третє місце в категорії «фольклор-продовження» зайняло «Сімейне тріо» з Маківки. У категорії капел одне з двох третіх місць завоювала литовська група «Альна» з Пунська. Серед переможців не забракло також польських виконавців з Підляського воєводства – з Живої води, Збуйної, Руткі-тартак. Дуб'яжинська «Родина» взяла участь у конкурсі вдруге. З українським репертуаром вона виступала у Казимежі в 2010 р., завойовуючи тоді перше місце. Це був перший виконавець, який у конкурсній частині фестивалю заспівав українською мовою.

Засідання сеймової комісії в Люблині

30 червня – 1 липня в Люблині проходило виїзне засідання Сеймової комісії національних і етнічних меншин. Вперше в історії воно було присвячене ситуації національних і етнічних меншин в Люблинському воєводстві. Узяла в ньому участь також делегація Українського товариства, серед членів якого не бракує українців з підляським корінням. Депутатів ознайомлено з ситуацією і проблемами української громади Холмщини і Південного Підляшшя, а також Люблина, м.інш. говорилося про вшанування постатей Данила Галицького і Михайла Грушевського в Холмі та проблему пам'ятника загиблим православним мешканцям Сагриня.

Купала над Бугом

6 липня, у ніч перед святом Івана Купала, у селі Вайків коло Мельника при самому березі Бугу, український художник Андрій Марушечко приготував мистецьку інсценізацію, яка нав'язувала до праслов'янського свята Купали. До участі в перформенс митець запросив м.інш. підляський колектив «Ранок» з Більська. Дівчата з колективу плели вінки, які ввечері пустили на воду, та співали купальських пісень. Головним пунктом купальської інсценізації стало запалення 500 свічок, які пущені в купальську ніч на річку Буг символізували поєднання двох стихій – води та вогню.

Українці вчаться польської мови

8-28 липня в Університеті в Білостоці втретє походила Літня школа польської мови і культури. Узяло в ній участь 45 найкращих студентів, в основному польської філології та лекторатів польської мови, із семи країн: Азербайджану, Білорусії, Молдови, Угорщини, Болгарії, Грузії та України. З України приїхали молоді люди з Умані, Черкас, Львова та Чернігова. Упродовж трьох тижнів вони знайомилися з польською літературою, культурою та мовою, а також брали участь у журналістських майстер-класах «Білосток очима жучоземців», екскурсіях по Білостоці, Супраслі, Тикоцині, відвідували музеї, театри тощо.

Літню школу польської культури і мови зорганізувала Школа польської мови «Pollando», яка діє при Університеті в Білостоці.

Майстер-класи в Городіску

10-12 липня у Городіску в ґміні Нарва пройшла третя частина проекту «Підляські обрядові пісні», яка була присвячена пісням околиць Нарви. Взяли в них участь молоді любителі народного співу з цілої Польщі. Місцевих весняних, сінокісних, жнивних, весільних та ліричних пісень, а також колисанок, учили їх Анна Теслюк і Надія Осип'юк, які колись співали у визнаному етномузикологами колективі «Кривчанки» з Кривця. Зараз вони учасниці ансамблю «Подляшанки».

Це були останні майстер-класи проекту, проводженого Товариством спадщина Підляшшя в рамках програми Інституту музики і танцю «Школа майстрів традиції». Раніше прихильники підляського автентичного фольклору зустрічалися в Лосинці та Дашах.

Українські акценти нарвянського «Купалля»

11 липня у містечку Нарва над Нарвою пройшло купальське свято під гаслом «Купаллє, сінокоси над Нарвою, повернення до коренів – свято води, вогню, сонця і любові». Хоч мало воно більше білоруський характер, то не забракло на ньому також українських акцентів.

У програмі заходу знайшлася реконструкція вибраних елементів праслов'янського свята (плетіння дівчатами вінків, пускання їх на воду, шукання квітки папороті тощо), конкурс косіння косою, презентація виробів рукодільників та музичні концерти. Виступили м.інш. учасники майстер-класів у Городіску, які разом з ансамблем «Подляшанки» заспівали місцевий репертуар, показалися також інші локальні колективи: «Веселі нотки» з Нарви та «Гармонь» з Лосинки, а також «Полудниці» з Білостока, що виконують в автентичній манері передусім український репертуар. Захід відвідала група фотографів з Польщі, Білорусі та України – учасників пленеру, що **10-19 липня** проходив у Центрі навчання і промоції білоруської культури в Щитах.

Молодь з Сумщини на Підляшші

16-28 липня на запрошення Рільничого гуртка у Вуорлі та солтиса Вуорлі Марка Хмелевського перебувала на Підляшші понад 20-особова група молоді з Михайлівки в Лебединському районі Сумської області в Україні. Молоді українці знайомилися з Підляшшям, його народною культурою та українськими говірками – брали участь в екскурсіях, м.інш. до Біловежі, культурних заходах, як напр. «На Івана на Купала» в Дубичах-Церковних, а також відпочивали на природі.

Візит профінансували Національний центр культури в рамках програми Польсько-український обмін молоді та Рільничий гурток у Вуорлі. В організацію перебування включилося також Братство православної молоді Вурлєнської парафії.

На осінь запланований черговий візит української молоді – тим разом на запрошення Вурлєнського гуртка Польського рибальського об'єднання приїде до Вуорлі молодь із Сум.

Концерт у Черемсі

17 липня у Ґмінному осередку культури в Черемсі пройшов концерт танцювального колективу «Радість» з Борисполя біля Києва та місцевого фольклорного ансамблю «Гілочка». Зорганізовано його при нагоді приїзду бориспільського гурту на пленерне свято «На Івана на Купала», яке Союз українців Підляшшя провів **18 липня** в урочищі Бахмати коло Дубич-Церковних.

Відкриття світлиці в Гатьках

19 липня у Гатьках у ґм. Більськ відбулося врочисте відкриття і висвячення після ремонту Культурно-освітнього осередку. При цій нагоді пройшов концерт ансамблів з регіону та України. Виступили виконавці підляської традиційної пісні: «Згідні маки» з Райська, «Родина» з Дуб'яжина, «Луна» з Парцьова, «Добрина» з Білостока, польський фольклорний гурт «Клєкоцяки» з Ботьок, «Астерія» з Більська, а також як зірка концерту – дитячо-молодіжний танцювальний ансамбль «Радість» з Борисполя в Україні.

«Підляська октава культур»

21-26 липня на Ринку Костюшка в Білостоці та в кільканадцятьох місцевостях регіону проходили концерти VIII Міжнародного фестивалю музики, мистецтва і фольклору «Підляська октава культур». Не забракло на ньому виконавців українського фольклору. Цього року з України приїхали з концертами: квінтет бандуристок «Амабіліс» зі Львова, танцювальний колектив «Черкащанка» з Черкас та Оркестр Національного драматичного театру ім. Марії Заньковецької зі Львова, один з найкращих театральних оркестрів України. Традиційно український фольклор представили українці з Росії: колектив «Соловейко» з Анапи над Чорним морем, в якому виступають молоді нащадки чорноморських козаків, а також танцювальний ансамбль «Танок» зі станиці Калінінської Краснодарського краю. Окрім того показалися видатні артисти оперових сцен з Битомія та Львова – учасники проекту Польща – Україна «Єднає нас спів».

Захід зорганізував Воєводський осередок анімації культури в Білостоці у співпраці з місцевими осередками культури.

«Переточе»

24-25 липня в амфітеатрі в Біловежі проходили XIII Біловезькі артистичні інтеграції «Переточе 2015». Виступили під час них польські, білоруські, єврейські, караїмські, німецькі, литовські, російські та українські колективи. Українським акцентом цьогорічного заходу був виступ карпатського колективу «Галицькі музики» з Тернополя в Україні.

«З сільського подвір'я»

24-26 липня у Черемсі проходили головні концерти ювілейного XX Фестивалю багатьох культур і народів «З сільського подвір'я». На сцені в пленері Ґмінного осередку культури можна було почути також українські ансамблі. Цього року виступив м.інш. фольк-рок гурт зі Львова «Йорий Клоц». Українською заспівали також господарі заходу – група «Черемшина».

Традицією фестивалю стали конференції присвячені народній культурі. Цьогорічна пройшла під заголовком «Культура – народ – етнічність на пограниччях Європи і світу». У рамках фестивалю відбувалися також проекції фільмів, окрім того було проведено велику кількість майстер-класів: танцювальні, лірницькі, гончарські, плетення з соломи тощо.

Фестиваль зорганізувало Товариство любителів сільської культури в Черемсі та місцевий Ґмінний осередок культури.

«Смакування спадщини»

25 липня у Березні біля Холма відбулися літургійні врочистості в честь св. рівноапостольного Володимира Великого, князя Київського в 1000-ліття Його преставлення (1015-2015). Після божественної літургії в Центрі екологічної освіти Комплексу ландшафтних заповідників Полісся в Березні відбувся концерт української музики під гаслом «Смакування спадщини». У програмі знайшовся концерт народних ансамблів «Сьпіванка» з Мокрого біля Сянока та «Алє бабкі» з Дорогуська.

Концерт української музики реалізується завдяки дотації Міністра адміністрації і цифризації РП, за підтримки ґміни Дорогуськ і фірми «Midex» з Березна. Зорганізували його Православна парафія св. ап. Іоана Богослова в Холмі, філіал св. Володимира Великого в Березні та Холмський відділ Українського товариства.

«Василівка»

26 липня у Малій Дубровиці на Південному Підляшші відбулася «Василівка», щорічний захід присвячений пам'яті Василя Альбічука (1909-1995), українського народного художника і поета, жителя того села. Якраз цього року минає 20 років від дня його смерті.

Захід почався панахидою за душу митця на місцевому православному кладовищі, яку очолив архієпископ Люблинський і Холмський Авель. Опісля відбулося урочисте покладання квітів до меморіальної дошки, що вмурована в стіну світлиці та присвячена пам'яті південнопідляського митця.

У рамках заходу відкрито післяпленерну виставку «Слідами Василя Альбічука. Натура моєю любов'ю» та відбувся концерт фольклорних та фолькових ансамблів з Польщі та Білорусі. З Північного Підляшшя виступили: танцювальний і вокальний «Ранок» з Більська, «Родина» з Дуб'яжина та солістка Студії естрадної пісні Гайнівського будинку культури. З Берестя, що в Білорусі, приїхав колектив «Калина». Показалися також південнопідляські фольклорні гурти. Зіркою свята була група «Країна» з Ольштина.

Окрім пісень і танців, зі сцени пролунала поезія, яку крім картин, писав українською мовою Василь Альбічук.

Захід провели Союз українців Підляшшя, війт ґміни Піщац та Православна парафія у Загорові.

«Давні пісні – молоді голоси»

26 липня у Ванєві над Нарвою відбувся IX Фестиваль народної музики «Давні пісні – молоді голоси». Узяло в ньому участь 12 виконавців, що представляли різноманітну, в тому числі українську традицію. Як і в попередніх роках виконавці українського фольклору зайняли призові місця. У категорії вокально-інструментальних ансамблів першу нагороду отримав квартет групи «Ранок» з Більська. У категорії традиційного співу найкращим виявився ансамбль «Добрина» з Білостока. Друге місце в цій категорії зайняло «Сімейне тріо» з Маківки, а вирізнення отримали дует Мартина Місіюк та Анастасія Шеремета, а також ансамбль «Стебло» з Білостока. У категорії солістів одне з двох перших місць зайняла Олександра Іванюк, лідерка «Добрини».

Фестиваль зорганізували Музичне товариство «Слопєвнє», війт ґміни Соколи та Білостоцький музей села.

Людмила ЛАБОВИЧ

Kupalskie wianki na Bachmatach

18 lipca 2015 r. już po raz 19. nad zalewem Bachmaty w Dubiczach Cerkiewnych popłynęły wianki kupalskie. Tysiące mieszkańców powiatu hajnowskiego, bielskiego i siemiatyckiego bawiło się „Na Iwana na Kupała". Od lat jest to największa i najlepsza impreza powitania lata na terenie okolic Hajnówki.

Obrzęd kupalski rozpoczął się o godz. 23. Dziewczyny w białych sukienkach, z wiankami, z palącymi się świecami, chłopcy z pochodniami. Woda, ogień, śpiew, wianki uwite z kwiatów. Jest w tym jakaś magia, a wszystko po to, żeby kochać dozgonnie, z wzajemnością. Dziewczyny weszły do zimnej wody. W imię tradycji, ale także w imię miłości. Wianki dryfujące na wodzie wyglądały uroczo. Jak każe tradycja, chłopak, który wyłowi wianek, zostanie mężem dziewczyny, która go uplotła. Każdy chciał mieć wianek, ale nie każdy odważył się wejść do lodowatej wody. Podobnie jak w życiu... Na szczęście po raz kolejny, jak co roku, jak nasi prapradziadowie, znaleźli się śmiałkowie, zakochani, a może tylko chętni do zabawy i wyłowili wianki, niektórzy nawet po kilka.

Plenerowa impreza Związku Ukraińców Podlasia i gminy Dubicze Cerkiewne „Na Iwana na Kupała" jak zwykle okazała się świetnie zorganizowana. Gmina Dubicze Cerkiewne zadbała o ogromną liczbę parkingów, bardzo dobre kierowaniem ruchem. Związek Ukraińców Podlasia zadbał o wystawy, bogaty kiermasz twórców ludowych z Polski i Ukrainy, a przede wszystkim o śpiew i taniec z wiankami, ogniem i wodą. „Na Iwana na Kupała" to bardzo dobry przykład na wykorzystanie niewielkiego zalewu. Jest coś niesamowitego w Bachmatach, ludzie rozkładają koce, grillują, spotykają się ze znajomymi i słuchają pieśni ukraińskich. I jadą tu w tysiącach, w dziesiątkach tysięcy.

Obrzęd kupalski ostał się do naszych czasów. Poganie czcili słońce, ogień, wodę, czcili naturę. Akurat w tym roku każdy, kto był „Na Iwana na Kupała", na własnej skórze przekonał się o sile natury. Podczas tej imprezy zazwyczaj pada deszcz, ale krótko. W tym roku było inaczej. Ledwie przeszedł korowód z gaikiem brzozowym, a rozpętała się burza. Kto żyw, skrył się, gdzie mógł. Przejdzie bokiem? Nie przeszła. Na chwilę niebo się przejaśniło, po czym znów lunęło. I tak prawie dwie godziny. Jakimś cudem światła nie zgasły, ostała się scena i namioty. A publiczność? Ta pokazała swoją wierność największej imprezie ukraińskiej na naszym terenie. Delikatniejsi odjechali w popłochu, żeby wrócić po deszczu, ale tysiące ludzi zostało przy zalewie Bachmaty. Przemoczeni, często na boso, czekali i na występy artystyczne, i na obrzęd kupalski, i na fajerwerki. Jak zwykle nie zawiedli się, na scenie wystąpiło kilkanaście zespołów folklorystycznych i folkowych, wielu solistów, artyści z Polski i Ukrainy.

Krystyna KOŚCIEWICZ
Fot. autorki artykułu